

MEGROPPAN

A nagyhatalmak
úton egy új világ felé

Szerkesztette:
ORMOS MÁRIA

A VILÁGREND

Budapest, Argumentum, 2016

A kötet az Egy Emberibb Világért Alapítvány támogatásával jelent meg.

© A kötet szerzői, 2016

ISBN 978-963-446-767-0

kiadásért telet 11 -áng József az Argumentum Kiadó igazgatója Felelős szerkesztő Eperjessy László A borítóterv Hodosi Mária munkája Tördelte Hodosi Mária

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

- [TARTALOM](#)
- [BEVEZETÉS](#)
- [ÚJ PARADIGMA FELÉ?](#)
 - [ÖSSZEGZÉS HELYETT](#)
- [AZ AMERIKAI ÉVSZÁZAD VÉGE?](#)
- [EGY OSTROMLOTT VÁR: A DÉL-KÍNAI- TENGER](#)
- [TÁVOLODÓBAN](#)
- [ISZLAMISTA OFFENZÍVA?](#)
 - [AZ ISZLAMIZMUS GLOBALIZÁLÓDÁSA: A „TÁVOLI ELLENSÉG”](#)
 - [ISZLÁM MODERNIZMUS,](#)
- [IZRAEL - SOK-SOK VILÁG HATÁRÁN](#)
 - [KONTROLLSTRUKTÚRA,](#)
 - [KONTROLLVÁLSÁG, KONTROLLFORRADALOM](#)
- [AMERIKA ÉS A VILÁGREND VÁLTOZÁSAI](#)
- [IBERO-AMERIKA ORSZÁGAI A 21. SZÁZAD ELEJI](#)
 - [A US NAVY 4. FLOTTÁJA REAKTIVIZÁLÁSA LATIN-AMERIKA ATLANTI VIZEIN](#)
- [AZ EU BELSŐ VÁLASZAI A GLOBÁLIS VÁLSÁG KIHÍVÁSAIRA 2008-2013](#)
 - [FELHASZNÁLT IRODALOM](#)
- [A KÖTET SZERZŐI](#)

BEVEZETÉS

A NEMZETKÖZI HORIZONTRÓL ÉS EURÓPÁRÓL

Tisztelt Megjelentek! A mai konferencia programja mellett találunk egy összefoglalást az „Egy emberibb világért”¹ nevű alapítvány hétéves tevékenységéről. Azt gondolom, hogy most, amikor az alapítvány befejezi munkáját, illő szólni eredeti céljáról, valamint arról is, hogy ebből mit sikerült megvalósítani és mit nem.

Nem említem kezdeti nagy terveinket, az elképzelt nemzetközi konferenciákról, fiatalok ösztöndíjáról stb., mivel ezek az elgondolások nagyon hamar álmoknak, illúzióknak bizonyultak. Biztos volt azonban, hogy az alapítvány külügyi, nemzetközi kérdésekkel fog foglalkozni, és valóban ezt is tette. Az elhatározásnak többféle indítéka volt, de ezek között meghatározónak tűnt az a benyomás, hogy a magyar közönség kevésbé tájékozott a világban, és jöllehet, többségében támogatja az ország európai kapcsolódását, valójában erről az Európáról is meglehetősen kevés ismerettel rendelkezik.

Számomra két magyar politikus megnyilatkozása különösen irányadónak mutatkozott. Az egyik Bethlen István gróf volt, aki 1921-ben, a Nemzetgyűlés előtt elmondott miniszterelnöki bemutatkozó beszédében a külpolitikával kapcsolatban két fontos kijelentést tett. Az első szerint a „magyarság elvesztette nemzetközi horizontját”, amit visz-sza kell szereznie. A második lényege abban állt, hogy országunknak Európában a helye, oda kell visszatálnia, amit felcicomázva nem lehet megtenni, ehhez európai öltönyre van szükség. A második emlékezetes kijelentés Horn Gyulától származott. Valamikor 1988 őszén együtt ballagtunk a parlamenti ebédlőből a Fehér Ház felé, amikor felém fordulva feltette a kérdést: „Maga szerint hogyan tovább?” Mivel a választ nem ismertem, azt ő maga adta meg: „Ki a Varsói Szö-vétségből, be a NATO-ba.” A NATO-ba, amely tömörítette a legtöbb nyugat-európai országot.

Nos, azt gondoltam, és gondolom ma is, hogy egy ország nemzetközi helyzetének alakításában nem csak a profi külpoütikusok és hivatásos diplomaták játszanak szerepet, de nagy súlya van annak is, hogy egy ország mérvadó közvéleménye hogyan ítéli meg az ország helyét és helyzetét. Ismereteim alátámasztották, hogy a két említett politikusnak igaza volt, amikor a nemzetközi horizont elvesztéséről szólt, és akkor is, amikor az ország jövőendő

helyét Európában, vagyis a NATO-ban jelölte meg.

NEMZETKÖZI LÁTÓKÖR

Nemzetközi látóköréről a 150 évig tartó szétszaggatottság állapotában nyilvánvalóan nem lehetett beszélni. Egyedül Zrínyi Miklós járta körül gondolatban Európát, keresve, hogy honnan várhatna a magyarság segítséget, majd azzal tette le a tollat, hogy ilyen biztató pontot sehol sem talált. Miután a törököket kiszorították az országból, államiságát az ország nem nyerte vissza, hanem egy ideig tartományokra felosztva igyekezett visszatalálni az elvesztett útra. Szellemi téren nagy lépések történtek a 18. században, majd az úgynevezett „reformkorban” néhányan - arisztokraták és mások - elkezdtek utánajárni annak, hogy hol is tart a nyugati világ, amelyet a magyaroknak ismerniük és követniük is kell, ha boldogulni akarnak. Széchenyi, Wesselényi és mások elsősorban Angliában keresték a mintát, és ennek lett is hozadéka. Megnyílt egy lóversenypálya, a Balatonon vízre bocsátották a Kisfaludy nevű gőzhajót (1846), a magyar nyelv művelésének feladatával létrejött az Akadémia, hidat vertek Buda és Pest között, és megjelent Széchenyi István Hitel c. műve, amelyben azt bizonyította, hogy hitel és bankrendszer nélkül nincs, és nem lehet gazdasági fejlődés.

Nos, a biztató kezdeteket nem lehetett megvalósítani végül, és a forradalom/szabadságharc nagy kísérletét újabb bezárulás követte. Csaknem két évtizedet kellett várni, míg végre beköszöntött a kompromisszum, a „kiegyezés” amely az állami jogosítványok egy részét biztosította az ország számára, és ez nagy gazdasági és szellemi fellendülést hozott magával. Mindazonáltal a legfontosabb állami szerepeket az ország nem szerezte vissza. Nemcsak önálló magyar hadsereget nem lehetett lábra állítani, de saját külügyminisztériummal, következésképpen diplomáciai és konzuli hálózattal sem rendelkezett. A honvédség nem csak létszámban, de felszereltségben és a működési körben is messze elmaradt a közös, a birodalmi hadsereg mögött, és jöllehet, számos magyar diplomatát alkalmazott a bécsi külügyminisztérium, ők nem magyar, hanem birodalmi külpolitikai érdekeket jelenítettek meg, illetve tájékoztatást is Bécsbe küldtek.

Mindezek ellenére ebben az időben a „nemzetközi horizont” sokat tárgult. A dualizmus idején már nem egy-két érdeklődő, felvilágosult személyiség igyekezett tanulmányozni a fejlett nyugati világot, de számos agrármérnök, építész, geográfus, más értelmiségi, továbbá festő, szobrász, költő járta a világot,

és hozta magával az új technikákat, látásmódokat, irányzatokat. Nem lehet megmondani, vajon mit tett volna a magyar politikai elit, ha 1914-ben az ország a teljes szuverenitás birtokában van. Egy biztos: nem volt saját, nemzeti oka arra, hogy háborúba bocsátkozzon. Mégis ez történt, és ennek következményeként az ország fennállásának egyik, sőt, talán a legsúlyosabb vereségét és veszteségét szenvedte el. Ebben, ha nem is döntően, mégis a külpolitikai horizont hiánya is jelentős szerepet játszott. A Károlyi Mihály által meghatározott néhány hónapban a magyar vezetők nem tudtak érdekeik mellett a kor szellemének megfelelően érvelni, majd a Tanácsköztársaságnak az orosz katonai segítségben bizakodó vezetői tévedtek az illúziók világába, mivel ilyen segítség nem érkezett, viszont az ország nemzetközi megítélését és esélyeit alaposan lerontották.

Bethlennek tehát mindenképpen igaza volt, amikor a nemzetközi horizont kitágítását követelményként emlegette. A maga részéről néhány évig ezért sokat tett is. Mindazonáltal a hazai helyzet úgy alakult, hogy a gazdasági világválság hatására a kereskedelmi partnert döntően már csak Németországban lehetett látni, majd a politikai körök érdeklődése más szempontból is két országra korlátozódott:

Olaszországra és az időközben nemzetiszocialista vezetés alá került Németországra. Mindjobban szaporodott a politikai mezőnyben azoknak a személyeknek, pártoknak, szervezeteknek a száma, akik és amelyek az ország sorsának jobbra fordulását és a területi revíziót a fasiszta Mussolinitól és a náci Hitler Adolfától várták. Fellángolt a rasz-szizmus, amely elsősorban a hazai zsidók ellen irányult, noha többen voltak olyanok is, akik a zsidó ártalom mellett a sváb, vagyis a német befolyás káros hatását is emlegették.

Ennek a belső nyomásnak a magyar kormányservek elsősorban azért nem tudtak hatékonyan ellenállni, mert maguk is arról voltak meggyőződve, hogy a területi revízió megvalósítása, illetve a már elért eredmények megtartása kizárólag az említett két államtól, később pedig egyedül Németországtól függ. A másik bénító tényezőt az jelentette, hogy a hivatalos magyar politikai elit nagy része is egyetértett azzal, hogy a zsidó befolyást alaposan korlátozni kell. Egy részük (mint például Horthy Miklós) az úgynevezett kis-zsidókat, a friss bevándorlókat akarta „eltüntetni” mások azonban már faji alapra helyezték antiszemita érvrendszerüket (mint például Teleki Pál). A magyar állam 1938-tól kezdve a két említett kérdés miatt (revizionizmus és rasszizmus) egyre csúszott lefelé a lejtőn.

Néhány szempontot azonban fel lehet hozni a védelmére: (1) Nyugaton sehol sem talált megértésre, (2) kereskedelmi szempontból sem volt más jelentős bázisa, végül (3) földrajzilag is teljes elszigeteltségbe került. Ausztriát a németek bekebelezték, Szlovákiában felállítottak egy bábállamot, Lengyelországot szétzúzták, Romániát maguk mellé állították, Jugoszláviát pedig - magyar segítséggel - felszámolták. Ám a legfőbb káros okot ismét csak a nemzetközi erőviszonyok megfelelő ismeretének a hiánya jelentette. Ha egy felkészült elemző felméri a valós erőviszonyokat, úgy 1941-től kezdve más eredményre nem juthat, mint hogy ezt a háborút a tengelyhatalmak fatálisán elvesztik. Az angol, orosz, amerikai potenciállal szemben a német-olasz-japán trió, akár ha az élőerőt, akár a gazdasági kapacitást vesszük is számításba, mindenképpen eleve bukásra volt ítélve. Sőt, a magyar vezérkari főnök (Szombathelyi Ferenc) már 1941 szeptemberében tisztaiban volt vele, és összefoglaló jelentésében meg is írta, hogy Németország a keleti háborút nem nyerheti meg, hanem jó esetben kiegyezhet a Szovjetunióval. Hasonló véleményre jutott a német hadsereg korabeli vezetőinek jó része is, akiket Hitler természetesen hamarosan kirúgott. A magyarok kimaradása ebből a háborúból minden bizonnyal nagy átmeneti károkat, veszteségeket idézett volna elő, és sajnos még csak azt sem mondhatjuk, hogy az ellenállás a végelszámolásnál szóba jöhetett volna. Végeredményben az ellenálló lengyelek nagyjából azt kapták jutalomként, mint a magyarok büntetésként. A lényegi különbség abban áll, hogy a lengyelek tiszta lapnak tekinthetik saját közeli múltjukat, míg a magyarok ezt nem tehetik.

Egyesek azzal érvelnek a német elvárásoknak tett magyar „engedmények” mellett, hogy másként nem menekült volna meg a fővárosi zsidó lakosságnak az a fele, amely végül valóban túlélte a vészkorszakot. Csakhogy nem szabad elfelejteni, hogy a sorozatos engedmények ellenére a magyar zsidók közül arányosan sokkal többen pusztultak el, mint a jóval korábban megszállt bábállamokban, vagy akár a németekkel együttműködő Romániában. Az sem elhanyagolható szempont, hogy amennyiben a német megszálló szervek egyedül akarják végrehajtani a zsidók deportálását, úgy aligha jutnak számottevő „eredményre”. Ehhez szükségük volt az aktuális kormány, a közigazgatási apparátus és a rendészeti szervek aktív közreműködésére.

Ha megállapítjuk, hogy 1918/19-ben, majd a II. világháború éveiben a magyar tragédia egyik - és nem jelentéktelen - okozója a külpolitikai tájékoztatatlanságban jelölhető meg, úgy 1945, de még inkább 1948 után jó ideig a tájékozódás minimális mértékéről és lehetőségéről sem lehet szólni. A kormánypolitika és az egész média hamis híreket, és főként hamis interpretációkat közölt, más

forráshoz viszont szinte képtelenség volt hozzájutni. A tájékozódásnak annyi és oly kemény akadálya keletkezett, hogy ezeken csak kevesen, nehezen, s ők is csak részlegesen jutottak át. E téren a helyzet majd csak a Kádár-rezsim lágyulása, és főként bukdácsolása idején javult meg, amikor értelmiségiek szép számban keresték a kiutat, és el is jutottak némi ismerethez a nyugati világ mívűségét illetően.

EURÓPA

Ami a másik kulcskérdést, a nyugati világhoz tartozást, a NATO-ba és az Európába való „bevonulást” illeti, hét évvel ezelőtt, tehát az alapítvány megalakulása idején, nem volt különösebb teendő. A hazai politikai világ, s a közvélemény is az atlanti/európai részvétel pártján állt. A feladatot tehát abban láttuk, hogy lehetőségeinkhez mérten ismereteket szolgáltatassunk mind az egyik, mind a másik mibenlétéről, értékeiről, az összetartó szálakról. Időközben azonban mind a kormányzati irány, mind a közhangulat megváltozott. Egyre többet lehetett hallani, olvasni a magyarság kettős kötődéséről és a keleti gyökerekről. Ezzel szemben mintegy vádként merült fel - különféle hangszerelésben -, hogy Magyarország „kompország” amely a nyugati partról a keletre, majd a keletiről a nyugatira evez, illetve hogy - ennél is szigorúbban - valójában megmaradt Koppány országának, amely a keleti átoktól sosem szabadult meg. Az ok - kimondva vagy csak sejtetve, - az lenne, hogy a Nyugat is kizsákmányoló, de legalábbis nem törődik Magyarországgal.

Nos, közbevetőleg megjegyzem, hogy a Kelet és azon belül Ázsia védelmében számos szempontot tudok felsorolni. Először is, a mai európai lakosság őseinek nagyobb része Keletről, és jórészt Ázsiából érkezett. Keletről jöttek a dánok, norvégek, svédek ősei. Onnan származtak el a finnek, valamint mindegyik baltikumi nép. Kelet felől száguldoztak Nyugat felé a germán, azután a szláv törzsek, továbbá a magyarok, a bolgárok, a besenyők, a jászok, a kunok, összekeveredtek az európai őslakókkal, amelyek közül csak néhány őrizte meg eredeti etnikai törzsét (baszkok, albánok, macedónok, görögök). Vagyis nem is annyira Nagy Károly, de legalábbis nemcsak az ő, hanem legalább annyira Ázsia köpenyéből bújtunk elő. Másodszor: néhány ázsiai ország jó ideig messze Európa előtt járt mind a gazdaság, mind a technika, mind a tudomány, mind a művészetek világában. (Az első helyen közülük Kínát említeném.) Harmadszor: minden nagy világvallás Ázsiában alakult ki. Itt hirdette ígéit Konfucius, Lao-ce, Zarathusztra, itt, közelebből az akkor Indiához tartozó Natalban született

Buddha, Palesztinában élt és hirdette meg a keresztény tanokat Jézus, és a mai Irakban lépett fel, s alapozta meg az iszlám vallást Mohamed.

Ám Európa szempontjából ez a múlt, sőt a régmúlt. Az azóta eltelt hosszú időben kialakult az európai gazdálkodási rendszer, a társadalmi modell, a meghatározó hitvilág, a gondolkodási mód, a mentalitás. Vannak természetesen régióként és nemzeteként is nagy különbségek, de egy stockholmi polgár ráismer önmagára egy római polgárban, egy francia értelmiségi érvrendszere hasonló rugóra jár, mint bármely más nemzet azonos szakmát képviselő művelőjéé. Az európai szokásrendet, kultúrát nem lehet levetni, mint egy elnyűtt kabátot. A történelemben nincs visszaút. Az idő egyirányú, és visszafelé - hacsak nem kényszerítik rá ideig-óráig - nem halad. A kényszer viszont, úgy tűnik, nem tesz jót a kényszer alkalmazóinak, és az „alattvalóknak” sem,

Ennek ellenére egyre többször hallani, hogy a magyarok nem szakadtak el eredeti keleti gyökereiktől, sőt, egyenesen Koppány közvetlen leszármazottai. Enyhébb megfogalmazásban az Ady Endre-i kompromisszum kifejezést használják mind többen, mind gyakrabban, ami azt jelenti, hogy a magyarság ingadozik a Nyugat és a Kelet között, és nem tud dönteni. Kétségtelenül voltak a magyar történelemben pillanatok, amikor az uralkodó vagy egy csoport hezitált, és átmenetileg nem tudott dönteni, hogy hol is keressen szövetségest. Olyan időszak is ismert, amelyben a magyar politikai csoportok megoszlottak; egy részük a törököknél, a másik Bécsben keresett oltalmat. Ám a kompromisszum többnyire mások, kívülállók lökdözték, és a magyar államférfiak többsége tudta, hogy az ország egyetlen lehetséges útja Európa, a Nyugat felé vezet.

Mi több, ezt az átlag magyarok is tudták, s mintegy ösztönösen követték. Nem csak politikusok pásztázták a lenyugvó nap országait, nem csak értelmiségiek vándoroltak Londonba, Párizsba, Rómába és Münchenbe, de Nyugat felé vették az útjukat a deákok és a tanoncok is, ha magas szinten tanulni akartak. Ugyancsak arra felé igyekeztek eljutni azok az emberek, akik - a magyar történelemben sajnos nemritkán - emigrálni kényszerültek. Rákóczi és környezete nem Rodostóba, hanem Párizsba indult. Kossuth és barátai alig várták, hogy Itáliában vagy más nyugat-európai országban kapjanak menedéket. 1919/20-ban a hatalmas emigráns hullám Nyugat felé tartott, és még a kommunisták közül is zömmel csak azok az emberek vállalták az oroszországi emigrációt, akiknek nem volt választásuk, illetve a választás a kötél, esetleg a hosszú börtönbüntetés és Moszkva között adódott. 1956 után magától értetődően kizárólag a nyugati út volt követhető.

E megfontolások alapján az alapítvány célja abban fogalmazódott meg hogy tágítsa a magyarok külpolitikai ismeret-rádiuszát, és elmélyítse az európai kultúrához tartozás érzületét

HOL TARTUNK?

Tájékozottság

A nemzetközi tájékozottságot tekintve, a helyzet javult is, meg nem is. Javult annyiban, hogy hatalmas információ-mennyiség áll rendelkezésre bárki számára. Ha valaki még nem barátkozott meg a digitális világgal, a híreket akkor is nagykanállal fogyaszthatja a rádió, a televízió és a nyomtatott sajtó jóvoltából. Napról napra nyomon követheti az ukrán állam és a kelet-ukrajnai orosz szeparatisták küzdelmeit, értesülhet minden katasztrófáról (földrengés, cunami, ebo-lajárvány, atomerőmű-meghibásodás, éhínség), az iszlám terroristák valamennyi rémtettéről, az iszlám hitű síita szekta tagjainak, továbbá zsidók, keresztények és az iszlámmal nem szimpatizáló civilek meggyilkolásáról.

Ám ha feltesszük a kérdést, hogy vajon a lávaként ömlő hírözön-ből a hír „fogyasztója” mit és mennyit ért megválóban, akkor kételkedni kezdünk abban, hogy a világról alkotott, alkotható ismeret valóban sokat növekedett volna. Találomra felsorolok néhány példát. 2011 decemberében értesült a világ arról, hogy a Fülöp-szigeteken egy tengerár súlyos károkat okozott. Több mint 1200 ember halálát lelte, és mintegy 35000 volt kénytelen lakhelyéről elmenekülni. A tragédia képei napokig nem tűntek el a képernyőről és az internetről. Ugyanakkor nagyon kevesen tudnák, hogy a Földgömbön ezt az államot Magyarországhoz képest merre is keressék. Ha megkérdeznénk, hogy a Fülöp-szigetek többes száma vajon hány sziget összefoglaló neve, a - mondjuk - 100 megkérdezettből 90 vagy több csak a fejét rázná. Ugyanez lenne a válasz, ha a szigetlakok nemzetisége felől érdeklődnénk. Azt sem igen tudná senki, hogy a 7107 sziget közül melyiket is érte el az ár. És ha a filippínók vallása után érdeklődnénk, a legtájékozottabbak, akik ráleltek a térképen, tudnak valamit a nemzetiségi összetételről és arról is, hogy a környező országokban melyik a vezető vallás, alighanem arra tippelnének, hogy a szigeteken a legerősebb lehet az iszlám vagy a buddhizmus, esetleg együtt a kettő. A valóságban azonban a filippínók kb. 90%-a keresztény.

Másik példa lehet az iszlám, s közelebbről az iszlám és a terrorizmus, illetve az

iszlám és az arab világ viszonya. Sokan élnek abban a hitben, hogy a terror azonos az iszlámmal, az iszlám viszont az arabok hitvilága, és ami a jegyében manapság zajlik, az az arab világ terhére írandó. Egyik állítás sem állja meg a helyét. A helyes következtetések levonásához a média nemigen járul hozzá, mert kizárólag a terroristák rémtetteit közvetíti, és legfeljebb apró adalékokkal járul hozzá ahhoz, hogy akár az iszlám-hívők millióiról, akár a nem arab iszlám-hívőkről képet adjon.

A valóságban a terror-csoportok mintegy szigeteket alkotnak a békés muzulmánok kb. egy milliárdos tengerében. Ha történelmi analógiát keresek, és a történelemben mindenre lehet ilyet találni, akkor azt mondanám, hogy olyasféle alakulatok ezek a csoportok, mint a kezdetben rendezetlenül, főparancsnok nélkül útnak induló kvázi hadseregek, amelyek magukat keresztes vitézeknek mondták, a valóságban azonban végig pusztították, rabolták és gyilkolták a területet, amelyen átvonultak. Több rémtettet követtek el Magyarországon is. Még az a valóban keresztes hadjáratként indított csoport sem különbözött tőlük, amely „kitérőt” tett Konstantinápolyba, hogy felégesse és kirabolja várost. Ezek is csak szigeteket alkottak a hatalmas keresztény tengerben. További hasonlatként a Teuton Lovagrendet említem, amely, miután el kellett hagynia a Jeruzsálemi Királyságot, Litvánia kivételével végiggázolt a Baltikumon, és nagy emberöldökléseket hajtott végre a megátalkodott, pogány vallásukhoz ragaszkodó poroszok körében. A keresztények nagy többségének nem volt köze e tettekhez, miként az iszlám vallású emberek nagy többségének sincs köze a terroristák rémtetteihez.

Magától értetődően az a hiedelem is alaptalan, amely szerint az iszlám kizárólag az arabokhoz lenne köthető. Amikor megszületett, alapítója, Mohammed valóban arab volt, és első követői is az arabok közül kerültek ki. Ám már az első csatlakozók is más nemzetségekhez tartoztak, és minél dinamikusabban terjedt a muzulmán hit, annál többféle nép vált a követőjévé. Perzsák, közép-ázsiai népek, malájok, Észak-Afrikában berberék és tuaregek, majd Etiópia korábban zömmel keresztény lakossága, a vegyes lakosságcsoportokat tömörítő Egyiptom, néhány fekete-afrikai királyság és így tovább. A terroristák ugyan elsősorban a keresztényekre, a zsidókra és az őket védelmező államok polgáira vadásznak, ám hasonló hévvel lépnek fel, ha az iszlámon belül egy, a sajátjukkal szemben álló szektába ütköznek. A szunniták és a síiták közötti gyűlölet és leszámolási hadjárat mellett szinte eltörpülnek azok a viták és - főként - cselekmények, amelyek a katolikus és a reformált egyházak képviselői között egykor lezajlottak, noha indíttatásukban van némi hasonlóság.

Még egy utolsó példa a közelmúltból a nemzetköz horizont bizonytalanságára és az információözön hézagaira. Dániában egy iszlámhívó fiatalember meggyilkolt két ártatlant. Eleinte biztosnak tűnt, hogy az illető terrorista volt, majd felröppent a hír, hogy talán mégsem az, és máig sem tudni, hogy mi is a valóság. Ha ugyanis egy muzulmán gyilkosságot követ el, akkor valószínűleg vannak vallási motívumai, de távolról sem biztos, hogy valamilyen terrorcsoport tagja. A hírekben mindenütt feltűnt egyébként a dán miniszterelnök asz-szony, akinek azonban mintegy 24 órán keresztül nem volt neve. Jómagam egy német almanachban találtam meg, hogy a skandináv politikusnő a Helle Thorning-Schmidt nevet viseli, és további böngészés révén tudtam meg, hogy milyen pártot képvisel és miféle koalíciós kormány élén áll.

Mindehhez már csak azt teszem hozzá, hogy akad történész egyetemi hallgató, aki összekeveri a Baltikumot a Balkánnal, az I. világháborút a II.-kai, és vajmi keveset tud a világtörténelem nagy, nevezetes alakjairól.

Végül, hol tartunk jelenleg a „Kelet/Ny ugat“ és a nevezetes komp-járat kérdésében?

Erre a kérdésre nem tudok megalapozott választ adni. Tudjuk, hogy sok iromány van forgalomban, amelyek valamilyen titokzatos keleti rokonság mellett érvelnek, és sok erről a szóbeszéd is. Sumer rokonság, hun-magyar egység, japán testvériség, piros petty a csecsemők fenekén és így tovább. Az illetékes történészek e csacskaságo-kon többnyire dühöngenek, mások nevetve vállat vonnak, és nem lehetetlen, hogy az utóbbiaknak még igazuk is van. Ezek a balgaságuk ugyanis viszonylag keveset ártnak, mert a hitelük nem több mint bármely mesének. Vagy nem is? Mindenesetre sokkal többet árt, ha a kompot a vezetésre választott illetékes révkalauz rángatja.

MIT TELJESÍTETT AZ ALAPÍTVÁNY KITŰZÖTT CÉLJAIBÓL?

A fentiek értelmében vélhetően keveset ért el. Ám ha néhány tucat vagy száz embernek nyújtott segítséget a világ forгатagában a tájékozódáshoz, akkor nem működött teljesen hiába. Remélhető, utódjának vagy utódainak azonban még sok teendője lesz.

Mellár Tamás

ÚJ PARADIGMA FELÉ?

A 2008-ban kitört világgazdasági válság minden bizonnyal egy korszakhatárt fog jelölni, s nemcsak gazdaságtörténeti, hanem talán politikai szempontból is. A válság ugyanis véget vetett egy igen erőteljes és páratlanul hosszú, 20-25 éves gazdasági prosperitásnak. Akik úgy hitték, hogy a Lehman Brothers üzletház összeomlásával induló pénzügyi válság csak egy könnyen feledhető intermezzo lesz, s a világgazdaság hamarosan visszatalál a régi kerékvágásába, erősen csalatkoztak. A pénzügyi válság igen gyorsan terjedt szét az egész világba, és nyomában mindenütt tartós visszaesés alakult ki. A mögöttünk hagyott 6-7 esztendőben nem történt olyan jelentős gazdasági változás, amely valószínűsíthetné a válság végét, és egyértelműen jelezné az újabb fellendülés kezdetét. Továbbra is várunk és remélünk. A várakozás azonban jó lehetőséget teremt arra, hogy próbáljuk meg kicsit mélyebben elemezni, mi is történt velünk az elmúlt évtizedekben. Annál is inkább érdemes ezt az elemzést megtenni, mert talán éppen ennek révén juthatunk közelebb annak feltárásához, hogy mit is rejtegethet a jövő számunkra.

VILÁGGAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK

„A történelem arra tanít bennünket, hogy csak ritkán tanulunk a történelemből[Quiggin, 2010]

A „nagy mérséklődés” időszaka és az amerikai válság

A múlt század kilencvenes éveinek és az ezredforduló utáni éveknek a páratlan és töretlen konjunktúrája arra sarkallta a közgazdászokat, hogy ne csak az egyetemi tananyagokból, de még halvány emlékeikből is töröljék ki a válságot. Lehet, hogy valaha régen, a múlt század húszas-harmincas éveiben bekövetkezett egy világválság - s ma már más időket élünk -, de egy ilyenek az újbóli előfordulása szinte teljesen kizárt. Ha az állam kellő önmérsékletet tanúsít, és nem zavarja meg a piac működését, ha deregulációval, piaci liberalizációval megtisztítja a terepet a piaci erők előtt, akkor töretlen fejlődést lehet elérni. A. Greenspan, az amerikai jegybank korábbi elnöke volt ennek az elméletnek a fő sugalmazója; a pénzügyi világ mint „Mester”-! tartotta őt számon. Utóda, Ben Bernánké, sem adta sokkal alább, ő „a gazdasági stabilitás új korszakaként” aposztrofálta a fent említett két évtizedet.

A „nagy mérséklődés” (Great Moderation) fogalmát két közgazdász vezette be, James Stock (Harvard University) és Mark Watson (Princeton University) 2002-es tanulmányukban. De igazán komoly karrierje csak Bernanke 2004-es beszéde után kezdődött, amelyben a Fed elnöke többször is pozitív módon utalt rá. A szerzők kimutatták, hogy míg a hetvenes-nyolcvanas években a GDP növekedési ütemének a szórása 2,6-2,7 százalékpont volt, addig a kilencvenes évekre ez lecsökkent 1,5-re. És ezzel együtt a foglalkoztatás és a fogyasztás ingadozása is jelentősen mérséklődött.

Mi volt az oka a jó konjunkturális szakasznak a szerzők szerint? Egyfelől az új, inflációs célkövetési monetáris politika (a Taylor-sza-bály alkalmazása, amely csökkenti az output és az infláció kilengéseit), másfelől pedig az, hogy a stabil szektorok gyorsabban növekedtek, így részarányuk a GDP-ben emelkedett. Harmadrészt, hogy a modern információs technológia alkalmazása jelentősen lecsökkentette a készletciklusokat; és végül negyedszer, a szerencse, hogy nagy külső sokkok nem érték az amerikai gazdaságot. Nemcsak az Egyesült Államokban lett kisebb a makrováltozók ingadozása, hanem más országokban is - kivéve Japánt. A globalizáció segített a stabilizációban, mert a nemzeti kockázatok közömbösítették, kioltották egymást.

Első látásra tehát jogos az output volatilitásának csökkenését vizionálni. Az persze más kérdés, hogy ebből következik-e a válságoktól való végleges megszabadulás is. Az alfejezet mottóját jegyző Quiggin [2010] említette meg, hogy Irwing Fisher, a híres közgazdász 1929 októberében még lelkesen azt írta, a részvények árai egy magas értéktartományban stabilizálódtak. Néhány hónappal később nemcsak azzal kellett szembenéznie, hogy nem lett igaza, hanem felhalmozott vagyonát is elveszítette a tőzsde összeomlása miatt. 1933-ban azután kitűnő elemzését adta a válságnak, az adósság-defláció mechanizmus megfogalmazásával. A történelem pedig ismételte önmagát, s 2008-ban ismét kitört a világválság.

A válság kitörése ellenére érdemes még megnézni, hogy vajon ez a nagy mérséklődés mennyire volt tekinthető a fellendülés aranykorának Amerikában, amikor az ország gyarapodása kézenfekvő volt. A kilencvenes években ugyan kevés visszaesés következett be, de a fellendülések után nem növekedett a foglalkoztatás (jobless re-covery), Az egyének szintjén igen magas kockázat és bizonytalanság maradt, nem utolsósorban a kockázatok áthelyezése miatt. A jövedelemkülönbségek növekedtek, a többség helyzete nem javult, miközben a GDP nőtt. Az egyének jövedelmének nagy ingadozása együtt járhat a

makroszintű kis kilengésekkel, A 2000-es években az Egyesült Államokban évente 2 millió ember ment csődbe (főként azért, mert elvesztette az állását), többen, mint ahányan elváltak (Cowen [2011]).

Valójában ez a hosszú prosperitás nem volt más, mint egy buborék (pontosabban több buborék), amelyet a piaci liberalizáció fújt fel, de amelyről lehetett tudni, hogy előbb-utóbb ki fog durranni. Ráadásul nem is volt olyan páratlan nagy növekedés Tylor Cowen szerint: az 1947 és 1973 közötti 26 évben az inflációval korrigált mediánjövedelem az Egyesült Államokban megduplázódott. De 1973 és 2004 között csak 22%-kal nőtt, a legutolsó évtizedben pedig egyenesen csökkent. Bár Amerikában nagyon sok innováció született, ezek mégsem járultak hozzá az átlagos életszínvonal növekedéséhez. Úgy tűnik, hogy csak keveseknek vált hasznára, összehasonlítva a korábbi évtizedek innovációival. Ha az 1973 előtti növekedési ütem folytatódott volna, akkor a médián amerikai jövedelem 90 000 dollár lenne, szemben a jelenlegi 50 000 dolláros jövedelemmel.

Krugman [2012] szerint: összehasonlítva az 1947-1979 és az 1980—2007 közötti időszakot, az derül ki, hogy az átlagos amerikai család jövedelme gyorsabban emelkedett a háború utáni időszakban, mint azt követően. És akkor még nem esett szó a jövedelemelosztás erősen torzító hatásáról. Ugyanis 1979 és 2007 között a legalsó 20% jövedelme csak 18%-kal nőtt, miközben a 80. és 99. jövedelmi percentilis között levőké 65%-kal, a legfelső 1%-é pedig 277%-kal. A jövedelmek ilyen mértékű koncentrációjának nyilván nem lényegtelen szerepe volt a válság lefolyásában.

A pénzügyi válság kirobbanását az USA-ban bankpánik követte, amely általános likviditási válságot eredményezett. Az amerikai jegybank, a fed gyors segítségként jelentős pénzmennyiséggel segítette ki a bankrendszert. Mi állt a háttérben? A legszembetűnőbben az ingatlanpiacon kialakuló buborék, amely állami segédlettel nőtt nagyra, és amelyről tudni lehetett, hogy ki fog pukkanni. A felszaporodott jelzáloghiteleket értékpapírosították, és piacra dobták. Kereskedelmi bankok megvették, és ennek bázisán hiteleket bocsátottak ki. Vagyis a jelzálog-hitelezés összekapcsolódott az egész hitelezéssel, nemcsak Egyesült Államokban, hanem az egész világon.

MONETARISTA-ÚJKLASSZIKUS FORDULAT A KÖZGAZDASÁGTANBAN

A hetvenes évek stagflációs válsága a keynesi makroökonómia (a Hicks, Samuelson, Modigliani és Tobin Nobel-díjasokkal fémjelzett neoklasszikus szintézis) is válságba került. A M. Friedman által kidolgozott monetarista elmélet majd a „chicagói fiúk” (Lucas, Sár gént-Wallace) újklasszikus közgazdaságtana átvette a vezető szerepet. A visszaesés fő okának az állam fokozott gazdasági szerepvállalását tekintették, és a szabadpiaci rendszer visszaállítása mellett kardoskodtak. Az újklasszikus közgazdaságtan tanai szerint a piac önszabályozó mechanizmusait hagyni keli érvényesülni és a keynesi indíttatású fiskális és monetáris politikával fel kell hagyni.

Ennek szellemében az USA-ban egyre inkább meghatározó jelentőségűvé vált a piaci liberalizáció, főként a pénzügyi piacokon, amil még a korábbi jegybankelnök, Greenspan kezdeményezett. Az 1929-33-as nagy válság után szétválasztott banki funkciók, a lakossági megtakarítások gyűjtése és hitelezés versus befektetési tevékenység most újból összekapcsolhatóvá váltak. A Gláss-Steagall-törvény lényege éppen az volt, hogy védőhálót adott, csökkentette a kockáza-lót, és elválasztotta egymástól a betétgyűjtést-hitelezést, illetve a befektetési tevékenységet. Vagyis megtiltotta, hogy a betétesek pénzével a bank a tőzsdén spekuláljon. Ezt a törvényt Bili Clinton elnöksége alatt helyezték hatályon kívül. Bár Clinton demokrata elnök volt, a korszellemnek ő sem tudott ellenállni. („Mi most mindannyian antikeynesiánusok vagyunk” - mondhatjuk az új korszellemnek megfelelően, visszautalva a konzervatív elnök, R. Nixon hatvanas évekbéli híressé vált kijelentésére: „Mi most mindannyian keynesiánusok vagyunk”)

Az új termékek megjelenése, a különféle értékpapírok Összecsomagolása, kompozit értékpapírok kialakítása mind azt a célt szolgálták, hogy a kockázatok csökkenjenek. Az elképzelés az volt, hogy ha a különböző területek jelzáloghiteleit összecsomagolják, akkor ezáltal csökken a kockázat (a diverzifikáció miatt), így ezeket el lehet adni 'AAA' minősítéssel, akár bankoknak is. Ennek rövid távon komoly élénkítő hatása volt, bővítette a piacot. Ugyanakkor viszont jelentősen megnövelte a kockázatot, különösen a nagyobb sokkok esetén, azért, mert a hitelpiaci problémák felmerülésekor ezek a különféle jelzálogok nem függetlenül, hanem igen hasonlóan viselkedtek (Rajan [2010]).

A keynesizmus felszámolása nemcsak elméleti síkon zajlott, hanem a gyakorlatban is: csökkenteni az állam szerepét és főként az adókat, a jövedelemújraelosztás mértékét. A nagymértékű és folyamatosan megvalósuló

adócsökkentések rendkívüli módon megnövelték a jövedelemkülönbségeket az amerikai társadalmon belül. A politika kompenzációként a vesztes, alacsony jövedelmű társadalmi csoportoknak olcsó hiteleket biztosított. És az olcsó hitelek révén a fogyasztást lehet növelni, akár a jövedelemtől függetlenül is, ha nincsenek komoly hitelezési követelmények. Így terjedtek el az ún. ninja-hitelek (No Income, No Job, No Asset), amelyek szinte semmilyen biztosítékot nem jelentettek a hitelnyújtóknak. Ugyanebbe a kategóriába sorolhatók a házépítésre és -vásárlásra nyújtott hitelek is, amelyekből aztán kialakult az ingatlanbuborék, mivel olyanoknak is adtak jelzáloghiteit, akik valójában hitelképtelenek voltak.

Hangsúlyozottan ki kell emelni az inflációs célkövetési monetáris politika elégtelenségét. A csodafegyvernek tartott egyetlen gazdaság-politikai eszköz csődöt mondott. A válság előtti időszakban az inflációra és az output-gapre reagáló kamatpolitika többnyire lazult, mert a fogyasztói árak alapján számított infláció igen alacsony volt, köszönhetően az olcsó ázsiai importnak. Ugyanakkor viszont érzéketlen maradt az ingatlanpiaci boomra, nem vette számításba a lakásárak gyors ütemű növekedését. És ahelyett, hogy kamatemeléssel mérsékelte volna a hitelfelvételi kedvet, az ellenkezőjét tette: alacsonyan tartotta a kamatlábat a konjunktúra megőrzése érdekében, és ezzel olajat öntött a tűzre, bátorította hitelfelvételeket. A későbbiekben az is kiderült, hogy a kamatláb a kibocsátási résre sem tud kellő hatással lenni, mert a beruházások nem lódultak meg, a nulla közeli jegybanki alapkamatláb ellenére sem.

Amikor a Fed ráébredt, hogy a kamatláb mint szabályozó eszköz elégtelen a felmerült problémák kezelésére, akkor módosította monetáris politikáját, új, nem konvencionális eszközök alkalmazásával (állampapírok és vállalati értékpapírok vásárlása). A mennyiségi engedés néven elindult új politika számottevő nagyságú többletforrást pumpált az Egyesült Államok gazdaságába. Az óriási likviditási többlet sem bizonyult azonban elégségesnek a válság leküzdéséhez. Nem volt, és utólag sem lett tehát igaza M. Friedmannak, aki azt állította A. Schwartzal közösen írt könyvében, hogy az 1929-1933-as válság azért volt olyan súlyos, mert a jegybank elmulasztotta pótolni a likviditást, így teljesen kiszáradt a gazdaság. Ha az egyenletes pénzellátásról gondoskodott volna a fed, akkor a piaci erők gyorsan kiemelték volna a válságból a gazdaságot. Nos, az Egyesült Államokban 2008 után óriási mértékű likviditást teremtett a jegybank, mégsem lett egykettőre vége a válságnak.

Ugyanaz a probléma állt elő, mint ami az 1929-1933-as válságnál is

megfigyelhető volt, amelyet I. Fisher [1933] adósság-deflációs válságként aposztrofált. A krónikusan eladósodott háztartások nem tudták növelni a fogyasztásukat. Az elégtelen kereslet miatt csökkent az árszínvonal, és ennek folytán nőtt a pénz vásárlóereje, ami azt eredményezte, hogy a meglévő adósságok reálértéke egyre csak emelkedett. „Minél többet fizetett vissza egy adós, annál többel tartozott.” A bedőlő hitelek következtében a bankok egyre óvatosabbá váltak, és nem nagyon akartak további hiteleket nyújtani. Az eladósodott háztartások pedig nem tudtak felvenni új hiteleket. Ezért ebben a helyzetben nem bizonyult elégségesnek csak a monetáris politikára alapozni, mert a bizonytalanság és az elégtelen kereslet bénította a gazdaságot.

Krugman [2012] szerint ebben a helyzetben csak egy lehetőség van a válságból való kilábalásra, ez pedig az állami kiadások növelése. A körbetartozás ördögi köréből csak úgy lehet kiszabadulni, ha az állam jelentős keresletet teremt. A többletkereslet ugyanis a termelés növekedésén keresztül jövedelmet generál, a jövedelem pedig újabb keresletet teremt majd. Vissza kell tehát térni az eredeti keynesi terápiához, mert csak az segíthet. A megszorítás, a bérek visszafogása, az antiinflációs politika nemhogy nem segíti a válságból való szabadulást, hanem ellenkezőleg, inkább mélyíti azt. Az elmúlt két évtizedet a közgazdaságtan sötét korszakának tekintette, amelyben feledésbe merültek azok az elméletek, amelyek segíthetnének megoldani a problémáinkat.

„A nagy gazdasági világválságban a vezetőknek volt mentségük: igazából senki sem tudta, hogy mi történik, és hogyan lehetne kezelni a válságot. A mai vezetőknek azonban nincs mentségük. Mert tudjuk, mi történik, és rendelkezésünkre állnak az eszközök is, amelyekkel véget vethetnénk ennek a gyötrelemnek” (Krugman [2012] 32. old.)

Krugman optimizmusát nyilván nem osztja az a mainstream köz-gazdaságtan, amelyik elutasítja Keynes nézeteit. Nem szükséges azonban a mainstream oldalára állni ahhoz, hogy valaki kételkedjen Krugman szavaiban. Maga Keynes ugyanis nem volt ilyen optimista az állami beavatkozás tekintetében. Csak annyit mondott: a mély válságban szükség van arra, hogy az állam beavatkozzon, és enyhítse a visszaesés negatív hatásait. Azt azonban nem állította, hogy a fiskális politika képes kivédeni a válságokat, vagy gyors kilábalást biztosít. Ezeket a hittételeket csak az ötvenes-hatvanas évek keynesistái (a neoklasszikus szintézis teoretikusai) terjesztették. Amit tehát elmondhatunk Keynes szellemében, az csak annyi, hogy a gazdasági válságokat nem lehet megszüntetni (vagy kikerülni), legfeljebb negatív hatásait,

valamelyest enyhíteni, és a pangás időszakát lerövidíteni az állami szerepvállalással.

AZ EURÓPAI UNIÓ PROBLÉMÁI

A 2008-as világgazdasági válság egyértelműen megmutatta az Európai Unió sebezhetőségét és gyengéit. Az amerikai toxikus értékpapírok itt is komoly pénzügyi válságot okoztak, amelyen csak erőteljes állami beavatkozásokkal (támogatások nyújtása, bankok felvásárlása) lehetett úrrá lenni. A gyors beavatkozás, a válság elmélyülésének megakadályozás azonban szinte mindegyik tagországban jelentősen megnövelte az államadósságot. Olyan helyzet alakult ki a válság következtében, hogy a tagországok nagy többsége nem tudta teljesíteni az önként vállalt „maastrichti kritériumok”-at (az államháztartási hiány 3% és az államadósság 60% alatt tartását). Ezért aztán a fiskális fegyelem helyreállítása kiemelt prioritássá vált a 2010 utáni időszakban. A megszorító jellegű gazdaságpolitikák természetesen nem járultak hozzá a válság mihamarabbi leküzdéséhez, a felhalmozódó társadalmi feszültségek oldásához.

Kiemelten fontos azonban hangsúlyozni, hogy a közös piacként működő országcsoport egyes tagjait mennyire különböző módon érintette a válság és annak következményei. Az EU kevésbé fejlett országai (Görögország, Írország, Portugália, Spanyolország) számára óriási kihívást jelentett a válság: jelentős gazdasági visszaeséseket (8-10%-os) szenvedtek el, a munkanélküliség soha nem látott nagyságokra (15-25%) emelkedett, az államadósság elérte, sőt esetenként meg is haladta az éves GDP nagyságát (Görögország esetében 170%). A nagy visszaesés következtében a társadalmi elégedetlenség növekedni kezdett, erősödött az euro-szkepticizmus, a tőke- és piacellenesség.

Hibásnak bizonyultak azok az optimista várakozások - az optimális valutaövezetekre vonatkozó elméleti útmutatások ellenére amelyek úgy vélték, hogy van létjogosultsága a különböző fejlettségű országok gazdasági szövetségének, mert a strukturális alapok és a fejlesztési források gyorsan csökkenteni fogják a fejlettségbeli rést. A történések nem ezt igazolták, a kevésbé fejlett, mediterrán országok az óriási mennyiségű fejlesztési források ellenére sem voltak képesek felzárkózni és adaptív, versenyképes gazdaságokat kialakítani.

A különböző fejlettségű országok együttesére tekintettel stratégiai megoldásnak

a gazdasági integráció mélyítése látszik, a monetáris unió mellé létrehozni a fiskális uniót is, amely a szorosabb együttműködés és a nagyobb országok közötti jövedelem-redisztri-búció alapján talán mérsékelni tudná a különbségeket. A közös fiskális politika nyilván tovább csökkentené a tagországok önállóságát, tehát minden bizonnyal komoly ellenállásba ütközne, paradox módon mindenekelőtt azoknál az országoknál, amelyek kedvezményezettjei lennének a jövedelem-újraelosztásnak.

A kevésbé fejlett uniós tagországokban, érzékelve az elmúlt évek súlyos gazdasági problémáit, egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az egyedei utak keresése, a gazdasági önrendelkezés, autonómia visz-szaállításának nemzeti programja. A kívánatos célok között a nemzeti valuta megtartása, vagy visszaállítása, a külföldi államadósságok elengedése, vagy mérséklése, illetve hazaivá konvertálása, az országban működő külföldi tulajdonú vállalkozások hazai tulajdonú bankokkal és nagyvállalatokkal való felváltása fogalmazódik meg. Ilyen és ehhez hasonló programok nemcsak a politikai krízis helyzetben lévő Görögországban fogalmazódtak meg, hanem a többi kevésbé fejlett tagországban is hasonló elképzelések látnak napvilágot. A gazdasági autonómia visszaállításának programja azonban nem járható út a széles körű nemzetközi munkamegosztás, az integrációk, a multinacionális cégbirodalmak világában. A befelé fordulás gyengíti, vagy egyenesen ellehetetleníti a technikai-technológiai transzfert, amely a versenyképesség szempontjából kiemelkedő fontosságú. A belső piacra termelő hazai vállalkozások szükségképpen torz és nem hatékony erőforrás-allokációt hoznak, amely komoly jóléti veszteségeket okoz. A saját valuta, hazai bankok és autonóm monetáris politika egyfelől felerősíti a pénzügyi buborékok kialakulásának lehetőségét, másfelől pedig a leértékelés-inflációs spirál beindulását. Ezeknél az országoknál a fő probléma nem a nemzetközi integrációban való részvétel, hanem az elmaradottság, alacsony versenyképesség, párosulva alacsony adómorállal és megtakarítási hajlandósággal.

Látva a válság elhúzódását az ECB (az EU központi bankja) most -az USA-hoz képest jócskán megkésve - a mennyiségi engedés bevezetése mellett döntött. Kérdés, hogy ez az intézkedés mit fog eredményezni. Nyilván az elvesztegetett éveket nem fogja visszaadni, de a fellendülés beindulásához sem biztos, hogy elég lesz. A válságtól való megszabaduláshoz ugyanis legalább négy dolog szükséges: (1) a bizalom helyreállítása, (2) a bizonytalanság csökkentése, (3) rugalmas termelési rendszer, versenyképes kapacitások léte, (4) és keresleti

stimulus. Igen szerencsés esetben, a dolgok különös együttállása esetén egy jól kialakított fiskális politika célt érhet. Az állami kiadások növekedése beindíthatja a gazdaságot, ha vannak szabad kapacitások, amelyek versenyképes módon működtethetők. Továbbá a gazdaságpolitika oldhatja a bizonytalanságot, ha a többletköltekezés következtében nem nő vészesen az államadósság, nem pörög föl az infláció, nem válik labilissá az árfolyam. És végül, ha a fiskális politika egyértelműen utat tud mutatni a technikai újítások területén, tehát jelentősen csökkenteni tudja a beruházások bizonytalanságát, Mivel ezek a feltételek többnyire nem állnak fenn a kevésbé fejlett tagországok jelentős részében, és ezért az egész közösségre sem, ezért igen helyénvaló a mérsékelt optimizmus az újra-felfedezett aktivista gazdaságpolitikával szemben.

MAGYARORSZÁG HELYZETE

A magyar gazdaság a válságéveiben

A magyar parlamentben 2008 szeptemberében az hangzott el, hogy a Lehman Brothers összeomlása nyomán elindult pénzügyi válság nem érint minket, mert nálunk nincsenek toxikus papírok, és a bankoknál a hitel/betét arányok megfelelnek a nemzetközi előírásoknak. Ehhez képest néhány héttel később, az év novemberében, a magyar állam az IMF-hez és az EU-hoz fordult rendkívüli hitelért - és igen gyorsan kapott is 20 milliárd eurót. Majd ezt követően a 2009-es évijen a GDP-nk 6,8%-kal - az EU-tagországok átlagánál sokkal nagyobb mértékben - csökkent. Hogyan jutottunk ebbe a helyzetbe?

Az előzmények a 2000-es évek elejére nyúlnak vissza. Azokban az években a magyar kormányok úgy vélték, hogy a makrogazdaság potenciális növekedési üteme 4% körül van. Ami egyébként abból a szempontból is elfogadhatónak tűnt, hogy lényegesen az EU-átlag fölött volt, tehát biztosíthatta volna a felzárkózást (a reálkonvergenciát). Valójában azonban a fenntartható növekedési ütem ennek éppen a fele, 2% körül volt. A növekedési kényszer, a választók népszerűségének megszerzése, illetve a kedvező hitellehetőségek oda vezettek, hogy 2002 és 2006 között az állami költségvetés óriási méretű deficiteket produkált (a GDP 6-9%-a évenként), amely a 2001-es 53%-os adósság/GDP hányadost jóval a maastrichti kritériumok 60%-os szintje fölé emelte. A lakosság gyorsan alkalmazkodott ehhez a jövedelem- és fogyasztási szinthez mint követendő normához. A politikai vezetés ráértett, hogy mit szeretne a magyar társadalom: dinamikus jövedelemnövekedést és kiterjedt állami gondoskodást akart. Csupa olyasmit, aminek nem volt meg a fedezete,

hiszen a megtermelt GDP rendre elmaradt a felhasznált mögött (folyó fizetési mérlegünk krónikusan 6-8%-os hiányt mutatott). A kialakult helyzetet találóan jellemezte Kopits György az általa megalkotott a „fiskális alkoholizmus” fogalmával (Kopits [2006]).

Először 2006-ban szembesült a kormány azzal, hogy ez a növekedési pálya hosszú távon nem tartható fenn, még akkor sem, ha a nemzetközi pénzbőség következtében dőlt a pénz az országba. Így aztán a beismert „őszödi beszéd” után a Gyurcsány-csomag jelentős kiigazítást irányzott elő. Mivel azonban a világgazdasági eufória még tartott, az illetékesek csak átmenetinek tekintették a szigorításokat. A lakosság, amely maga is komoly hitelfelvevővé vált a jó konjunktúra légkörében, további biztatást kapott arra, hogy az átmeneti jövedelemcsökkenést kompenzálják újabb hitelek felvételével. Ez volt az az időszak, amikor a mainstream szakértők a fogyasztássimításról értekeztek, így magyarázva a meglóduló lakossági hitelfelvételeket. A kiigazítás ennek következtében nem lett mélyreható és lényegi: a magyar társadalom valójában nem szembesült azzal, hogy egy buborék-fellendülés eredményeit élvezte.

Az inflációs célt követő monetáris politika (a mainstream csoda-fegyver) nálunk is alkalmatlannak bizonyult a folyamatok kontrollálására, a buborék leeresztésére. Hiába emelte ugyanis az MNB a jegybanki alapkamatot, a lakosság egyre inkább devizában adósodott el, tehát a 10% feletti forintkamatok nem jelentettek visszatartó erőt, amikor svájci frank alapon 4%-os kamat mellett lehetett hiteletet kapni, (Az infláció ebben az időszakban 6-8% között volt.) A folyamat önmagát erősítővé vált: a devizahitelek felvétele növelte az aggregált keresletet, amely emelte az inflációt. A magas és növekvő infláció az alacsony és fix deviza-kamatlábakkal párosulva negatív és egyre csökkenő reálkamatot eredményezett. Tehát egyre inkább érdekessé vált hiteletet felvenni, és eladósodni. A jegybanki kamatláb emelése pedig csak olaj volt a tűzre, hiszen a magas forintkamat még inkább a devizahitelek felé terelte a hitelt felvenni szándékozókat.

A folyamatot az tartotta fenn, hogy változatlanul jelentős meny-nyiségű tőke áramlott be az országba, amely a magas kamathozam reményében vállalta a magas és növekvő kockázatot is. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy az akkori kormány 80% fölé tornázta az adósságot, ráadásul maga is egyre inkább devizában adósodott el. Az állam mellett természetesen a háztartások és a vállalkozások is igen erőteljesen eladósodtak: összevont adósság/GDP hányadosunk elérte a 140%-ot. Az általános fellendülés időszakában azonban

nem merült fel, hogy vajon a három szereplő miként fogja tudni visszafizetni a hiteleit, miközben a magyar gazdaság versenyképessége, potenciális kibocsátási üteme egy fikarcnyival sem javult, hiszen a hitelek jórészt fogyasztásra lettek felhasználva. Az igazság pillanata a pénzügyi válság kitörése után következett el, amikor világossá vált a befektetők számára, hogy az ország messze túljutott a lehetőségei határán.

A pénzcseppek elzárása után az addig többé-kevésbé stabil árfolyam elkezdett gyengülni, és ezzel egészen más megvilágításba kerültek a devizahitelek. A forint értékének erőteljes romlása egyre drágábbá tette a hiteleket, és egyre reménytelenebbé a visszafizetés lehetőségét.

Nálunk is érvényessé vált a világválság tárgyalásánál idézett megállapítás: „Minél többet fizetett vissza egy adós, annál többel tartozott.” És ugyancsak érvényessé vált 1. Fisher [1933] válságmagyarázata is, amely szerint az eladósodott háztartások és gazdasági szereplők nem tudták növelni a fogyasztásukat, aminek következtében a GDP és a jövedelmek csökkentek. Csak nálunk nem az árak, hanem a forint átváltási árfolyama csökkent. A csökkenő output és növekvő államadósság pedig tovább rontotta a forint árfolyamát, ami viszont ismét csak negatív módon hatott vissza az adósságterhekre. Mindezek alapján egyszerűen kikövetkeztethető volt, hogy mindaddig nem lesz fellendülés, amíg nem kerül megoldásra a devizahitelek ügye. És ugyancsak megjósolható, hogy fenntartható növekedési pályára csak akkor kerülhetünk, ha jelentősen átalakítjuk gazdasági szerkezetünket, és ezáltal számottevően növeljük a kínálat rugalmasságát és a versenyképességünket.

AZ ORBÁN-KORMÁNY KONSZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLETE 2010 UTÁN

A 2010-es választások előtt úgy tűnt, hogy a kormányra készülő Fidesz-vezetés számára egyértelmű és világos feladat a gazdasági modernizáció végigvitele és a rendszerváltozás után kialakult duális gazdasági szerkezet átalakítása. A párt körül kialakult szakértői gárda ennek a felismerésnek a jegyében dolgozta ki a különféle gazdaságpolitikai programokat. A kétharmados választási győzelem páratlan lehetőséget teremtett a korszakos jelentőségű, a kilencvenes évek elejétől halogatott, szerkezeti problémák megoldására. A világgazdasági válság pedig egyre sürgetőbbé tette a lényegi változások elindítását. A következő évek azonban egyértelműen azt bizonyították, hogy a nagy lehetőség kihasználatlan maradt, a magyar gazdaságot továbbra is a szerkezeti problémák gyötrik, amelyek akadályozzák a fenntartható pályára állását.

AZ UNORTODOX GAZDASÁGPOLITIKA PROBLÉMAKEZELÉSE

Már itt, előljáróban fontos kihangsúlyozni, hogy a korábbi, szocialista-liberális kormányok sem tudtak (vagy akartak) mit kezdeni a szerkezeti problémákkal. Az elmaradott, hibás szerkezetű gazdaságban szükségképpen felmerülő egyensúlyi feszültségekre rendre megszorításokkal, az aggregált kereslet korlátozásával reagáltak. Amikor aztán a külső és belső egyensúlytalanság kellőképpen enyhült a szigorítások következtében, akkor az élénkítés, az aggregált kereslet növelésének politikáját vették elő. Ennek eredményeként a mesterségesen lefagyasztott gazdaság lassan éledezni kezdett, és ennek eredményeként a gazdasági növekedés újra beindult, s a foglalkoztatás is bővülni kezdett. Mindez azonban - éppen a rossz gazdasági szerkezet miatt - szükségképpen vont maga után a külső és a belső egyensúly újbóli megbomlását. S így aztán kezdődhetett minden, ismét előlről, a „stopgo” politika jegyében.

A Fidesz-kormány deklarált sokat hangoztatott 2010-es céljai között előkelő helyen szerepelt, hogy túl kívánt lépni ezen a csapdahelyzeten, és radikálisan szakít az elődök „húzd meg-ereszd meg” gazdaságpolitikájával. Az új gazdasági csodafegyver a külföldi tulajdontöbbségű vállalkozások (pontosabban azok egy részének, mert például az autó-összeszerelő üzemek rendre kimaradtak ebből) különadókkal való megsarcolása lett. Ezzel az eszközzel a döntéshozók két célt is megoldhatónak vélték egyidejűleg. Egyfelől a rossz gazdasági működés terheit nem a társadalommal fizettetik meg, hanem az extraprofitot realizáló külföldi szolgáltatókkal (bankokkal, energia-szolgáltatókkal, távközlési cégekkel). A „nem lesz megszorítás” választási szlogen tehát így, a különadók formájában materializálódott. Másfelől pedig a külföldi vállalkozásokra koncentráló adóztatás a rossz duális szerkezet felszámolását is célozta. Ha ugyanis a magas, sokszor büntető jellegűnek tekinthető adók hatására a külföldi vállalatok elhagyják az országot, akkor megszűnnek az általuk létrehozott monopol-pozíciók, és a hazai vállalkozások be tudnak tömi ezekre .i területekre, így biztosítva, hogy az itthon megtermelt hozzáadott érték helyben kerülhessen felhasználásra is.

Csak hogy ebbe a számításba több hiba is becsúszott. Mindenekelőtt az a politikai cél vált illuzórikussá, hogy a lakosságot meg lehet kímélni a többletadó-terhektől. Az erőfölényes pozícióban lévő külföldi cégek ugyanis többé-kevésbé képesek voltak áthárítani az extra terheket a vevőkre, többnyire a magyar háztartásokra. A különösen nagy és egyáltalán nem normatív módon (néha

utólag) kivetett adók pedig ellenreakcióként azt váltották ki, hogy a külföldi cégek egyre kevesebbet szándékoztak beruházni Magyarországon. S mivel a magánszektor fő beruházói éppen ők voltak, ezért 2012-13-ban olyan vészesen lecsökkent a magán-beruházások volumene, hogy már-már az egyszerű állóeszközpótlást sem fedezte. Ez pedig előrevetítette azt, hogy az elkövetkező években számottevő, fenntartható növekedés nem jöhet létre, éppen a termelési kapacitások mennyiségi és minőségi megújításának elmulasztása okán.

A kormányzati elképzelések másik hibája az volt, hogy feltételez-l ék, a hazai vállalkozások működése úgy nagyjában-egészében rendben van, csak a tőkeerős külföldi cégek jelenléte nem engedi a kibontakozást, elvonva tőlük a profitlehetőségeket. A valóságos helyzet azonban ennek éppen az ellenkezője: a hazai tulajdontöbbségű vállalkozások nagyobb, meghatározó része egyáltalán nem versenyképes, nem olyan szektorokban tevékenykedik, amelyeknek nagy a hozzáadott értéktartalma és alacsony az importfelhasználása. Ezért aztán a külföldi vállalkozások háttérbe szorítása önmagában nem változtatta meg a makrohelyzetet és az egészségtelen gazdasági szerkezetet. Talán nem véletlen, hogy nemzetközi versenyképességi rangsorokban 2010 után nem előre-, hanem inkább hátraleptünk. És a makrogazdasági számok sem mutattak semmilyen pozitív változást a 2010-12-es időszakra, sőt inkább negatív tendenciákat lehetett kiolvasni belőlük.

MI VÁLTOZOTT MEG 2013-BAN?

Az előzőekben leírtakat azonban cáfolni látszik a magyar gazdaság 2013-14-es teljesítménye. Vajon valóban megtörtént a gazdaságpolitikai fordulat, és végre egy olyan fenntartható növekedési pályára került az ország, amely az egyensúlyi feszültségek kiéleződése nélkül biztosítja a tartós felemelkedést? Mégiscsak szép csendesen megvalósult a stagnálás éveiben a szerkezeti átrendeződés?

Az utóbbi három negyedévben elért 3,5-3,6%-os negyedéves GDP-növekedés kétségkívül szép eredménynek számít, ebben a válságtól sújtott régióban. Éves szinten 2014-ben minden bizonnyal 3% feletti lesz a növekedési ütem, még akkor is, ha az utolsó negyedévben már lassulni fog a fellendülés. Ha azonban felidézzük, hogy 2010 és 2013 között összességében csak 2,7%-kal bővült a magyar GDP, ami éves szinten alig haladta meg a fél százalékot, akkor már nem lehetünk olyan felhőtlenül boldogok. Különösen akkor nem, ha beszámítjuk azt a tény is, hogy az adott időszakban az Európai Unió nettó támogatása összességében a GDP-nk 15-18%-át tette ki. Ez az óriási meny-nyiségü

többletkereslet mindössze csak 6%-os növekedést tudott generálni {beszámítva a 2014-es várható 3,2%-os növekedést is). Vagyis a sokat emlegetett és várt multiplikátor-hatás egyáltalán nem működött, mert a keresleti impulzus korántsem többszörözte meg a jövedelmeket.

Hogy miért nem, annak több oka is van. Az egyik ok az, hogy a háztartások súlyos eladósodottságát még mindig nem rendezte a kormány, ezért az adósság-deflációs spirál tovább működik. A másik ok, hogy a kormányzat voluntarista gazdaságpolitikája olyan bizonytalan környezetet teremtett, amelyben a vállalkozások nem akarnak befektetni. Így aztán a külső keresletélénkítés nem többletként, hanem a hiányok pótlásaként jöhetett csak számításba. További okként lehet említeni azt, hogy nem történt meg a gazdaság szerkezeti átalakítása, ezért a hazai tulajdontöbbségű vállalkozások által dominált kínálat nagyon rugalmatlan, csak igen gyengén reagál a keresleti impulzusokra. Így aztán könnyen megjósolható, ha a keresletélénkítés folytatódni fog (például újabb állami beruházásokkal), s a külső forrásokat ki-

egészítik a kedvezményes hitelkonstrukciók (például növekedési hi-l-elprogram) is, akkor az elégtelen kínálat hiányában a kereslet az import felé fog fordulni, és a ma még jelentős külkereskedelmi mérlegtöbbletünk igen gyorsan hiányba fog átfordulni. Mert ne feledjük: az elmúlt években az exporttöbblet nem azért halmozódott fel, mert a versenyképességünk növekedett volna (ellenkezőleg, jelentősen romlott), hanem a drasztikus keresletcsökkenés miatt, ami a 2008-as világválság következtében állt elő. A devizában erősen eladósodott ház-i artások ugyanis a forint árfolyamának gyengülése miatt a fogyasztásuk jelentős visszafogására kényszerültek.

A 2013-14-es tényadatok áttekintésénél nem feledkezhetünk meg a foglalkoztatás növelése terén elért sikerekről sem. A közkézen forgó számok első látásra itt is pozitív változásokat sejtetnek. Hiszen a 2014-es év harmadik negyedévében a foglalkoztatás 4160 000-re, és a munkanélküliségi ráta pedig 8% alá csökkent. A foglalkoztatás bővülése 361 000, ha 2010 harmadik negyedévéhez és 279 000, ha 2008 első negyedévéhez hasonlítjuk. A nagy öröme azonban nincs különösebb okunk, mert ha alaposabban szemügyre vesszük a statisztikai adatokat, akkor kiderül, hogy a 2014. harmadik negyedév impozáns növekedéséből 101 000 a külföldi munkavállalásnak, míg 166 000 pedig a közmunkának tudható be. Az ezektől megtisztított tényleges foglalkoztatás mindössze 3 892 000 volt, ami csak 67 000 fővel több, mint a válság előtti, 2008. első negyedévi létszám. Évenként tehát

kevesebb, mint 20 000 munkahely teremődött, s jobbra az sem a versenyszférában,

A foglalkoztatás ilyen mesterséges felhígításának az a következménye, hogy a termelékenység folyamatosan csökken, még a válság után öt évvel is. Ha a 2008-as átlagos munkatermelékenységet 100%-nak vesszük, akkor ez 2014 végén már csak 91,4%. Vagyis a vizsgált időszakban a GDP növekedése rendre elmaradt a foglalkoztatás növekedése mögött, a rés mára már majdnem 10%-ra nyílt. Valamivel vigasztalóbb a termelékenységi helyzetkép, ha megtisztítjuk a foglalkoztatási adatokat a külföldi munkavállalóktól és a közmunkásoktól, lilekor már „csak” 4,5%-os az átlagtermelékenység romlása 2008 és 2014 között. Mindez azt mutatja, hogy főként olyan munkaerőt sikerült bevonni a foglalkoztatásba, amelyiknek a termelékenysége átlag alatti, vagy olyan területen tudták csak alkalmazni, amely igen alacsony hozzáadott értéket termelt. Kicsit másként fogalmazva: ha az elmúlt években volt valamilyen szerkezeti átalakulás Magyarországon, az szükségképpen olyan volt, amely a gyenge hatékonyságú, alacsony termelékenységű szektorokat preferálta. A hosszú távú fejlődés szempontjából ez nem különösen reményt keltő momentum.

A kormány által kiemelten támogatott közmunkának a foglalkoztatás növelésén túl van még egy számukra pozitív hozadéka. Nevezetesen, hogy az adott nemzeti elszámolási rend szerint az erre fordított kormányzati kiadás egy az egyben, automatikusan növeli a GDP-t. A 2015. évi költségvetésbe beállított 250 milliárdos közmunka-kiadás tehát nemcsak a foglalkoztatást fogja több ezerrel növelni, hanem a növekedési ütemet megfogja emelni majdnem egy százalékponttal. Mindkét pozitív makrohatás biztosan fog jelentkezni, függetlenül a nemzetközi konjunkturális helyzettől, vagy a hazai piaci körülmények alakulásától. A „minél több közmunka-kiadás, annál magasabb foglalkoztatás és GDP” mechanizmus könnyen érthető a politikusok számára és egyszerűen meg is valósítható, csak egy baja van, hogy hosszabb távon nem fenntartható.

ÁLLAMHÁZTARTÁSI HIÁNY, ÁLLAMADÓSSÁG

A második Orbán-kormány kétségkívül sikeresen szakított a fiskális alkoholizmussal, amely a korábbi években rendre a 3%-os maast-richti előírás fölött tartotta az államháztartási hiányt, és amelynek kö-következtében súlyosan eladósodott az ország. A kritérium betartásában sokat segített a magánnyugdíj-pénztárak megszüntetése, amely önmagában 1-1,5%-ponttal javította évről évre

a költségvetés pozícióját, illetve a nyugdíjpénztári megtakarítások szabad (részben költségvetési) felhasználása. A szigorúan kézben tartott költségvetési kiadások garanciát jelenthetnek arra, hogy Magyarország nem kerül vissza a túlzottdeficit-eljárás körébe.

A költségvetési szigornak azonban megvannak a maga árnyoldalai, mivel a kormány onnan vett el, ahonnan a legkönnyebben tudott. Az elmúlt négy év költségvetési adatai azt mutatják, hogy a legnagyobb vesztesek az egészségügy, oktatás és a szociális ellátás területei voltak. A nyertesek között lehet számon tartani a gazdasági támogatásokat, az államapparátust és a sportot. Látszólag tehát rendben van a dolog, mert válságos időben, amikor kevés a forrás, akkor a jóléti kiadásokat kell csökkenteni és a gazdasági célú kiadásokat növelni, a fellendülés érdekében. Csakhogy a nemzetközi tapasztalatok nem ezt mutatják, ugyanis éppen azok az országok tudtak a legkisebb veszteségekkel és a leghamarabb kijönni a válságból, amelyek a humán tőkébe fektettek, ahol az oktatás, továbbképzés, kutatás-fejlesztés prioritást kapott. A skandináv jóléti modell nemhogy idejétmúlt lenne, ahogyan azt kormánykörökben gyakran mondogatják, hanem a mi számunkra az egyedüli lehetőség lenne a kilábalásra.

Az átfogó államháztartási reform halasztása, a fűnyíró elvű megszorításokkal (évenként visszatérő zárolásokkal) nem a megoldás, hanem a feszültségek további kiéleződése felé viszi az országot. A hiány és felesleg, a kikényszerített spórolás és az ész nélküli pazarlás továbbra is jellemzője az államháztartási alrendszerek működésének. A nagy elosztási rendszerek átalakítására kitalált és alkalmazott köz-pontosítás eddigi eredményei semmi jóval nem kecsegtetnek: az ellátás színvonala nem növekedett, az ellátásra várók sora viszont igen, s a finanszírozási források hiánya krónikussá vált. A közfeladatok állami kézbe való koncentrálása csak látszólag oldja meg a súlyos működési és finanszírozási zavarokat. Mert igaz, ugyan, hogy így jobban kézben tarthatók a dolgok és könnyebben ellenőrizhetők. De ugyanakkor viszont a korábbi, kétségkívül alacsony hatékonyságú működésnél is rosszabb jön létre, a túl bürokratizált és átpolitizált szervezeti rendszer miatt, ahol az irányítási lépcsők feleslegesen többszöröződnek meg. A szerkezeti átalakítás nehéz és időigényes feladata tehát az államháztartás területén sem valósult meg, helyette reformpótlékként a központosítást kaptuk.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A világgazdaság számára megújulásra van szükség, hogy meg tudjon szabadulni ettől az elhúzódó válságtól. Mindenekelőtt meg kell találnia azokat az új technikai-technológiai irányokat, amelyek a következő 10-15 esztendőben a beruházások fő csapását jelentik. Hogy mik lehetnek ezek az új irányok, arról csak találgathatunk: megújuló energiák hasznosítása, mobil számítógépes eszközök új generációja, az e-társadalom kiépítése stb.? Mindazonáltal az is nyilvánvaló, hogy a tartós fellendülésnek elengedhetetlen feltétele lesz az újklasszikus-libertáriánus ideológiával és gazdaságpolitikával való szakítás. A társadalmi béke megteremtése érdekében kiemelt jelentőségű lesz a nagy jövedelemkülönbségek mérséklése, az önszabályozó szabadpiaci doktrína elvetése, az állam gazdasági szerepvállalásának újraértelmezése, valamint a környezeti és népesedési problémák napirendre tűzése.

A magyar gazdaság számára a megújulás legfontosabb feltétele, annak felismerése, hogy a problémáink nem a nyugati munkamegosztásba való részvételünkből, az EU-tagságunkból és a piacgazdaságból következnek, hanem a gyenge versenyképességünkből, az alacsony hatékonysággal működő piaci intézményeinkből, a mindent átszövő bürokráciából és korrupcióból. A hatékonyan működő piaci rendszerhez szükség van autonómiára, a politikának önmérsékletet kell tanúsítania és biztosítani az önálló, racionális gazdasági működés feltételeit. A nemzetközi munkamegosztás évszázados trendjeit nem tudjuk könnyen megváltoztatni, de nem is érdemes, hiszen a válság után is a nyugati világ tekinthető a fejlődés centrumának, és nem a Kelet. A hosszú távon fenntartható növekedést nem a munkaalapú társadalom, hanem a tudáson alapuló társadalom fogja biztosítani, amihez viszont kiemelt szerepet kell biztosítani a minőségi oktatásnak és a tudomány fejlődésének.

A mély és elhúzódó gazdasági világválság napirendre tűzte a radikális változás szükségességét. Olyan változtatásokról van szó, amelyek nemcsak az új fellendülés elindításához szükségesek, hanem a piaci rendszerek és demokráciák túléléséhez is elengedhetetlenek. A döntő kérdés egyfelől, hogy a nagy politika alakítói mennyire vannak ennek I adatában, és mennyire képesek túllépni a saját árnyékukon, s az elkövetkező paradigmaváltás élharcosaivá válni. Másfelől pedig, hogy az állampolgárok tudják-e és akarják-e békés úton kikényszeríteni a szükséges változásokat, vagy apátiába süllyednek, esetleg radikali-/álódnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Cowen, Tyler: The Great Stagnation. Dutton Adult, 2011.

Fisher, L: The Debt-Deflation Theory of Great Depressions. Econo-metrica, Vol. 1. No. 4.1933.337-357.

Keynes, John M.: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965.

Kopits, Gy.: The Sickest Men of Europe. The Wall Street Journal Europe, Sept, 21.2006.

Krugman, Paul: Elég legyen a válságból! Most! Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

Quiggin, John: Zombie Economics (How Dead Ideas Still Walk among US). Princeton University Press, 2010.

Rajan, Raghuram G.: Fault Lines (How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy?). Princeton University Press, 2010.

Stock, James-Watson, Mark: Has the Business Cycle Changed and Why? NBER Macroeconomic Annual. Press, 2002.159-218.

Frank Tibor

AZ AMERIKAI ÉVSZÁZAD VÉGE?

Henry Luce (1898-1967) laptulajdonos és -szerkesztő 1941-ban, a Life magazinban vizionálta az „amerikai évszázadot” (The American Century), amelynek próféciája a II. világháború során, és különösen azután drámai módon kezdett valóra válni az Egyesült Államokon kívül is, minden pozitív és negatív következményével.¹ Luce a 20. századot értette jóslatában, amelyet a szabad Amerika világsikere, s az Egyesült Államok globális befolyása jegyében álmodott meg. Az „amerikai évszázad” eszméje a világháború talaján sarjadt mítosz volt, és elsőnek a germán felsőbbrendűség veszedelmes rögeszméjével szállt harcba. Nyugat-Európa amerikanizálása a Marshall-terv nyomán indult meg nagy erővel. 1949 után az amerikai angol nyelv nélkülözhetetlen eszköze lett a NATO-n belüli katonai és politikai kapcsolatoknak, és az atlanti övezetet nem utolsósorban éppen az angol nyelv fogta, fogja egybe. Nélküle nem volt elképzelhető az érintkezés a Németországban és Ausztriában létrejövő angol és amerikai megszállási övezetek helyi hatóságaival sem. Különösen nagy sikere volt e nyelv oktatásának és tanulásának azokban az országokban, amelyekben az anyanyelvet nyelvtörténeti szálak kötötték, kötik össze az angollal, így Hollandiában és Svédországban. Kevésbé sikerült elterjeszteni az angolt mint nemzetközi nyelvet a mediterrán térségben, amely nyelvileg máig ellenáll az internacionális angol nyelv hódításának.²

¹ Henry' R. Luce: The American Century. Life, 1941. február 17. Vő. Alán Brinkley: The Publisher. Henry Luce and His American Century. New York, Alfréd A. Knopfi 2010.267-273; Frank Tibor: Birodalmi ludat és nyelvi infláció. In: Frank Tibor-Károly Krisztina (szerk.): Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón. Budapest, Tinta, 2009.259-263.

² Frank Tibor: A világangol: áldás vagy átok? In: Bárdosi Vilmos (szerk.): Quo

Az amerikai angol nyelv és mentalitás európai sikerében szerepet játszott az amerikai katonai megszállás, hiszen az amerikai katonáknak általában nem volt semmiféle idegennyelv-ismerete, és csak az egyszerűsített angol alkalmazása tette lehetővé érintkezésüket a helyi lakossággal, akár Európában, akár Ázsiában. Az angol nyelv ezekben a háború utáni években sok helyütt a demokrácia, a szabadság és egy optimistább jövőkép értékeinek záloga is lett.³ Ezeket az értékeket közvetítette a hollywoodi filmipar, melynek termékei sokszor a

hatékony képsorokon kívül az alapszókinccsel is megértették a nézőkkel az amerikai filmek üzenetét. Az angol nyelv elsajátíttatása része lett az amerikaiak által vezérelt nyugat-európai náciellenítésnek.¹

Henry Luce próféciája nem volt előzmények nélküli. A brit William 'Thomas Stead (1849-1912) már 1902-ben könyvet írt „a világ amerikanizálásáról” amit jó előre a 20. század várható trendjének látott.⁵ Az Egyesült Államok a valóságban csak a II. világháború alatt, és főként annak győzedelmes befejezése után vált igazi világhatalommá, vagy ahogyan a hidegháború során később mondani kezdték, szuperhatalommá. Az ország gazdasági ereje évtizedeken keresztül elegendő volt ahhoz, hogy fenntartsa és szolgálja világhatalmi törekvéseit, s csupán az 1980-as évek végétől rémlett fel, hogy az amerikai évszázad egyszer véget is érhet. Ezt tükrözte Paul Kennedy (1945-) brit történész, az amerikai Yale Egyetem professzorának kitűnő felismerése, az „imperial overreach”, a birodalmi túlterjeszkedés képlete, amely szerint minden birodalom addig képes fenntartani hatalmát, ameddig katonai ambíciói nem lépnek túl gazdasági potenciálján. Paul Kennedy ezt először 1987-ben megjelent könyvében tette közzé, amelynek utolsó fejezete (már 1987-ben!) az Egyesült Államok „rela-

mdís philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe. Budapest, Tinta, 2009.122.

³ Kövecses Zoltán: „A/. amerikai angol demokratikus természete” In: Az amerikai angol Budapest, Kl.TF, Eötvös Kiadó, 1996.189-203.

⁴ Frank Tibor: Szabadság és felelősség: Az Egyesült Államok és a németországi náciellenítés a második világháború után. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014.

⁵ William Thomas Stead: The Americanization of the World or, The Trend of the Twentieth Century. New York, H. Markley, 1902.

tív hanyatlásával” is számolt.¹ Kennedy már a Szovjetunió bukása előtt utalt rá, hogy „az Egyesült Államoknak jelenleg szerte a világon sokkal több érdekeltsége és kötelezettsége van, mint amennyinek az ország, erejét tekintve, egyidejűleg eleget tudna tenni.”² Könyve látnoki zárófejezetében arra figyelmeztetett, hogy az Egyesült Államok akkor és addig őrizheti meg hatalmi pozícióit, „ha józanul felismerik mind az amerikai erő határait, mind pedig

lehetőségeit.”³ E gondolatra rímél Magyarics Tamás nemrégiben második, bővített kiadásban napvilágot látott amerikai külpolitika történetének zárómondata is: „Az egész világ sorsát nagymértékben az fogja meghatározni a 21. században, hogy a világtörténelem legerősebb hatalma adekvát és felelősségteljes magatartást fog-e tanúsítani a nemzetközi életben, és a rendelkezésére álló források felhasználásánál sikeresen tudja-e összehangolni a saját és a nemzetközi közösség értékeit és érdekeit.”⁴

Paul Kennedy következő könyve, a világ nagy kérdéseivel foglalkozó *Preparing for the Twenty First Century*⁵ tovább szötte a szerző mind pesszimistább gondolatait az Egyesült Államok jövőjéről is, amelyet továbbra is „lassú, állandó, viszonylagos hanyatlásnak” \&-tott: „slow, steady, relative decline” (324.).

A birodalmi túlterjeszkedés veszélye a Kennedy professzor által vizsgált világhatalmak sorában az Egyesült Államokat sem tudta elkerülni, Az 1960-as évek óta az amerikai gazdaság jelentősen eltolódott a gyártástól a szolgáltatás felé, Az Egyesült Államok 2001 óta mintegy 42 000 gyárat veszített el. Jó példa erre Youngstown városának (Ohio állam) sorsa: ebből az egykor virágzó acélipari központból kivonult az ipari termelés, és a város megváltozott sorsát mára elhagyott otthonok és vállalkozások jelzik. Az amerikai átlagember azonban lassan megérti, hogy a többi országgal történő kereskedelem nem veszélyforrás, hanem lehetőség a gazdaság növekedésére. Katonai kérdésekben ugyanakkor nincsen változás: Amerika katonai kiadásai továbbra is sokszorosát teszik ki a többi országénak. Az Egyesült Államok továbbra is retteg az újabb atomhatalmaktól, ezért megpróbálja sakkban tartani őket.

Eközben azonban az átlagamerikai mára jóval kevesebbre értékeli az Egyesült Államok világhatalmi szerepét: 2013-ban a lakosság 3%-a látta úgy, hogy az Egyesült Államok kevésbé fontos szerepet tölt be a világban, és kisebb a hatalma, mint 10 évvel korábban, és csupán 17% gondolta ennek az ellenkezőjét.¹¹

Az Egyesült Államok mint birodalom időközben új meg új elemzések középpontjába került. A legújabbak egyike az ugyancsak brit Niall Ferguson (1964-) harvardi professzor munkája, aki először 2004-ben adta ki *Colossus; The Rise and Fall of the American Empire*⁶⁷ | *Kolosszus: Az amerikai birodalom emelkedése és bukása*] című, egyszerre sikeres és erősen vitatott könyvét. (A legjobb könyveket Amerikáról gyakran külföldiek, legtöbbször franciák és

angolok írják.) Ferguson könyvének címe Thomas Jefferson (1843-1826) egy mondatára utal: „What a colossus shall we be” [Micsoda kolosszus leszünk mi] - írta 1816-ban John Adams (1735-1826) korábbi amerikai elnöknek Jefferson, az Egyesült Államok egyik alapító atyja, és ekkorra már ugyancsak volt elnöke.⁸ Érdekes módon a Colossus szót használta híressé vált szonettjének címében (The New Colossus) (Az új kolosszus) Emma Lazarus (1849-1887) is 1883-ban, akinek ikonikus költeményét bronz emléktábla hirdeti a New York-i szabadságszobor talapzatán. Amerika mint kolosszus, az amerikai szabadság eszméjét megjelenítő „száműzöttek anyja” fontos toposz és metafora az amerikai gondolkodás történetében. Ferguson amellet érvel, hogy az Egyesült Államok igenis impérium, állandóan Nyugatra törő, majd a kontinens meghódítása után világhatalomra aspiráló birodalom, amelynek - mint minden birodalomnak - egyetemes civilizációs küldetéstudata van.⁹ Hagyományos nevén ezt hívják Amerikában Ma-nifest Destinynek. Ahogyan egy idevágó tanulmánykötet, a Gyarmatokból impérium élén erről 2007-ben megfogalmaztam, e fogalomnak több évszázados fejlődéstörténete van: „Az amerikai gondolkodásban mélyen gyökerezik a küldetés tudata, az elhivatottság hite, a kiválasztottság meggyőződése. A hosszú évszázadok során, amikor az amerikaiak birtokba vették szép és gazdag földrészüket, kialakult bennük a hiedelem: küldetésük sorsszerűen, nyilvánvalóan rájuk szabott elrendelés. Feladatuk, hogy elterjesszék a szabadságot és a demokráciát. »Sorsszerű, nyilvánvaló végzetük«, a Manifest Destiny egyike az amerikai lét s az avval szorosan együtt járó területi terjeszkedés alapfogalmainak. Életformájuk hitbuzgó terjesztése meghatározó ideológiája lett az észak-amerikai kontinens népének, már-már az amerikaiság szinonimája.”¹⁰ Az amerikai történetírók is kétféleképpen értelmezik az amerikai imperializmus jelenségét: „Altruizmus vagy agresszió?”¹¹ A Manifest Destiny mint filozófia, mint ideológia defenzív és offenzív is lehet, maga az amerikai terjeszkedés is volt és lehet defenzív és offenzív is. „Hozhatja is, viheti is a szabadságot.”¹² George W. Bush (1946—) amerikai elnök a Republikánus Párt konvencióján 2004 szeptemberében Amerika történetét egyenesen mint „a szabadság expanzióját” értelmezte.¹⁸

AMERIKA NAGY KIHÍVÁSA: KÍNA

Michael T. Snyder 19 Facts About The Deindustrialization Of America Ihat Will Blow Your Mind [19 tény Amerika ipartalanításáról, amely meg fog döbbsenteni] című, 2010-es blogjában - és Paul J. Bern The Middle and Working Class Manifesto [A közép- és munkásosztály kiáltványa] című, részben erre épülő,

2011-es könyvében - már temeti az Egyesült Államokat mint nagyhatalmat, s az amerikai birodalom végéről beszél.¹⁹ Snyder és nyomában Bern megdöbbentő adatokat sorakoztat fel. A Dell Inc., Amerika egyik legnagyobb komputer-gyártó cége nemrégiben bejelentette, hogy Winston-Salem-ben (North Carolina állam) bezárja legnagyobb amerikai gyártó központját, és elbocsát mintegy 900 dolgozót, miközben kínai működését a következő évtizedben több mint 100 milliárd dolláros befektetéssel növeli. A 2008-ban világszerte gyártott, 1,2 milliárd mobiltelefonból a híradások szerint egyet sem az Egyesült Államokban gyártottak. Az Economic Policy Institute új tanulmányát idézve Snyder úgy látja, hogy ha az Egyesült Államok külkereskedelmi deficitje Kínával szemben tovább nő, az amerikai gazdaság egy év alatt mintegy félmillió álláshelyet veszít el. Az amerikai-kínai külkereskedelemben az amerikai mérleghiány 18%-kal emelkedett. Kína finanszírozza az amerikai államadósság 8%-át. 2000 októbere óta, tehát a Snyder-blog megjelenéséig terjedő egy évtized alatt az Egyesült Államok 5,5 millió ipari állást veszített el, ami az amerikai ipari állások 32%-át jelenti. ¹³

Az amerikaiak mintegy négyszer annyit költenek kínai árucikkekre, mint a kínaiak amerikai árukra. Érdeemes viszont megjegyezni, hogy az amerikai kínai import jelentős része amerikai tőkebefektetés eredménye.

A U.S. Census Bureau, az Egyesült Államok népszámlálási hivatalának adatai szerint 43,6 millió amerikai él szegénységben, s az idevágó adatgyűjtés kezdete óta eltelt 51 esztendőben ez a legtöbb szegényt jelenti Amerikában.¹⁴ Közben az Egyesült Államok a világ legnagyobb kölcsönvevője lett, az államadósságot trilliókban számolják.^{15 16}

AMERIKA ÖNKÉPE

Megváltozott az amerikaiak percepciója saját magukról. A Gallup Organization azon kérdésére, hogy melyik államot gondolja ma az amerikai ember a világ vezető gazdasági hatalmának, 2000-től 2013-ig nagyon megváltozott választ adott a megkérdezettek többsége. Az Egyesült Államok helye az átlagamerikai megítélésében ebben az időszakban 65%-ról 32%-ra csökkent, miközben Kína 10%-ról 53%-ra szökött fel. Minden más gazdasági nagyhatalom helyzete csökkenő irányban változott vagy stagnált az amerikai fejekben.

Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint az USA az első számú, vagy csak egy a vezető

katonai hatalmak között?” 1993-ban még az amerikaiak 63%-a gondolt az Egyesült Államokra mint első számú katonai hatalomra, 2013-ban már csak 50%-uk, és 47% csak mint az egyik katonai nagyhatalomra voksolt. Mindeközben az Egyesült Államok katonai kiadásai továbbra is sokszorosát teszik ki a többi országénak. A politológus Sámuel P. Huntington (1927-2008), magyarul A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása¹² címmel megjelent könyv szerzője, keményen elítélte azokat az amerikai vezetőket, akik „dicsekszenek az amerikai hatalommal és az amerikai erényekkel, az Egyesült Államokat jóindulatú hegemonként ünnepelve. Leckéztetnek más országokat az amerikai alapelvek, a(z amerikai] gyakorlat és az [amerikai] intézmények egyetemes érvényességéről.”²³ Huntington bírálta Bili Clinton (1946-) elnök, Madeleine Albright (1937-) korábbi külügyminiszter, Strobe Talbott (1946-) külügyminiszter-helyettes és Laurence H. Summers (1954-) pénzügyminiszter-helyettes leplezetlenül dicsekvő Amerika-képeit, az Egyesült Államok egyedülállóságának, erényeinek és hatalmának jócskán túlzásba vitt ünneplését.²⁴

9/11: A BOSSZÚ KORA

Az Egyesült Államok helyét a világban 2001 óta a New York-i ikertornyokat ért csapás megtorlása, a terrorizmus-ellenes világméretű küzdelem, a katonai és politika szupremácia megtartásának igénye határozza meg. Az ország helyzetét a váratlan támadás alapvetően változtatta meg: 2001 ősze óta mást és máshogyan gondolkodnak az amerikaiak a világról, s benne a maguk helyéről, szerepéről, tennivalójáról. 2001. szeptember 11. óta minden megváltozott. Véget ért az „amerikai évszázad”, megdőlt a sérthetetlenség illúziója, új főszereplők tűntek fel a világban.

Amerikából egyre több önkritikus hangot hallunk. A befolyásos Time magazin egyik legfrissebb, 2015. június 1-jei számának címlapján teljesen izolált apró amerikai zászlót mutat, nagy távolságban valamennyi más ország kis lobogójától. „Lost in the World” - elveszve a világban, mondja a szám címe. S vezető cikkének élén leszögezi: az amerikai külpolitika diszfunkcionális, mindenképpen reparálásra szo-

²³ Sámuel P. Huntington: *Americas Misguided Quest for Unipolar Hegemony in the Post-Cold War World*. In: Dennis Merrill and Thomas G. Paterson, (eds): *Major Problems in American Foreign Relations*, Vol. II (5th ed., (Boston-New

York, Houghlon Miltlin, 2000. 629-630.

²⁴ Uo. 630.

rul a hamarosan, 2016-ban megválasztandó új elnök irányításával.¹⁷ A cikk másutt „inkoherensnek”, később „költséges félrekalkulálásnak” nevezi az utolsó 25 év amerikai külpolitikáját. A cikk már első oldalán nagyméretű képet mutat a most éppen ukrán csapatok kiképzését irányító amerikai katonai tanácsadókról, ezzel a címmel: „In-dispensable?* azaz: valóban nélkülözhetetlenek? A cikk egyik legérdekesebb része az a statisztikai kimutatás, amely a mai amerikaiak véleményét tükrözi az ország külpolitikájáról, nemzetközi szerepvállalásáról. Ebből kitűnik, hogy generációs különbségek jelentkeznek az Egyesült Államok szerepével kapcsolatosan: míg az 50 fölöttiek továbbra is hisznek Amerika világpolitikai küldetésének jogosságában, fontosságában, a fiatalabb korosztályok már sokkal kevésbé gondolják, hogy hazájuknak kivételes missziója lenne. A megkérdezettek 36%-a érzi úgy, hogy a Egyesült Államoknak függetlenek kellene maradnia, azaz inkább hisznek a tradicionális, még George Washington által rájuk hagyományozott amerikai izolacionizmusban, mai népszerűbb nevén „függetlenségben” míg 28%-uk kiáll az Egyesült Államok világpolitikai küldetésének fontossága mellett. Ez utóbbi csoport egy olyan világban érezné Amerikát biztonságban, ahol egyetemesen elismerik a demokráciát, a jogrendet, az információhoz jutás jogát, a szólásszabadságot és az alapvető emberi jogokat - s hiszik, hogy egyedül Amerikának van meg az ereje és a szándéka egy ilyen világ létrehozására. 36%-nak az a véleménye, hogy az ország feladata saját politikai és gazdasági érdekeinek megvédése - ennél nem több, de nem is kevesebb. Egy másik felosztás szerint a fiatalok (a 18-29 éves korosztály) Amerika nemzetközi reputációjáért aggódnak, a középkorúak (30-59) az amerikai gazdaságot féltik, az idősebbek (60 felett) úgy érzik, hogy az ország vezetői veszélyeztetik az Egyesült Államok alapelveit. Az amerikai külpolitika neuralgikus pontjával, a Közel-Kelettel kapcsolatosan a megkérdezettek túlnyomó többsége minden korosztályban úgy véli, hogy Washington egy menedzselhetetlen térség menedzselésének lehetőségében hisz, és - téved.

A Time felmérése szerint az amerikaiak legnagyobb része nem kíván segítséget nyújtani számukra ismeretlen és érdektelen országoknak. „Abba kell hagynunk az ígéretést, amelyről tudjuk, hogy nem ludjuk megtartani, és fel kell hagynunk fenyegetéseinkkel, melyekről tudjuk, hogy nem fogjuk őket valóra váltani”²⁶ Ian Bremmer felteszi a kérdést: „Mi volt a vietnami háború igazi tanulsága? Vagy az

afganisztáni és az iraki háborúé? Akármilyen erős vagy, nehéz legyőzni egy olyan ellenséget, amelyet sokkal jobban érdekel a harc kimene-lele, mint téged.”²⁷ A szerző tanácsa az, hogy mindenütt a helyi szereplőkre kell bízni a döntést, s nem szabad a világ rendőrének szerepét játszani. „Az amerikaiak szeretik azt hinni, hogy a demokrácia megkérdőjelezhetetlenül vonzó, és a mi elkötelezettségünk mellette olyan nyilvánvaló, hogy másoknak bízniuk kell bennünk, hogy megteremtsük azt számukra is a maguk határain belül. Ez azonban nem igaz. Néhány ország még mindig szeretne amerikai vezetést, de sokan világszerte kevesebb amerikai beavatkozást kérnek, s nem többet. Szeretik az amerikai technikát, a közösségi médiát, a zenét, a mozit és a divatot. De nemigen törődnek azzal, hogy Washington szerint hogyan kellene őket kormányozni, kik legyenek nemzetközi barátaik, és hogyan kezeljék a pénzüket,”²⁸ Ez már az izolacionizmus, állapítja meg Bremmer, áld szerint ez szitokszó, „a halál csókja” Amerikában a II. világháború óta, miközben az országnak már régen fel kellett volna hagyni a Superman szerepével.

Hozzá kell tennünk, hogy az Egyesült Államok és a NATO orosz-ellenes éllel már Közép-Kelet-Európában is fegyverzettelepítési tervekkel foglalkozik, miközben a világ muszlimjai felett globális fennhatóságot követelő Iszlám Állammal Irak és Szíria mellett - különféle módokon - már szinte az egész tágasabb közel-keleti térségben is hadakozik.

Az Egyesült Államoknak saját gondjaival kellene elsősorban foglalkoznia. A bevándorlással, a terrorizmus hazai veszélyeivel, az egészségbiztosítással, a környezetvédelemmel, a fegyvertartással, a jöve-

²⁶ Ian Bremmer: i. m. 20.

²⁷ Uo.

^M Uo.

delmi egyenlőtlenséggel, a már az ételre jutó pénzt is érintő szegénységgel, az ezzel paradox módon összefüggő túlsúlyossággal, a munkanélküliséggel, a feketékre lövöldöző rendőrökkel, a bűnözéssel, a börtönben ülő emberek számával, a drogok hódításával, az irracionális szekták terjedésével, a diákok 2000 óta egyre romló eredményeivel a PISA teszteken, a válási statisztikák üzenetével, az iskolák színvonalával, a felsőoktatás növekvő költségeivel, a gyermekek boldogtalanságával,

Amerika hamarosan új elnököt választ. Akárki is nyeri el ezt a rendkívüli tisztséget, meg kell hallania azokat az érveket, amelyek a világ bajaitól való elfordulást, s a hazai problémákkal való szembenézést teszik majd elsőrendű feladatává.

IRODALOM

Brinkley, Alán: The Publisher. Henry Luce and His American Century. New York, Alfred A. Knopf, 2010.

Ferguson, Niall: Colossus: The Rise and Fall of the American Empire. London, Penguin Books, 2005.

Frank Tibor: „Manifest Destiny”: A sorsszerű küldetés eszméje és gyakorlata (Bevezető), In: Frank Tibor (szerk.): Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 7-12.

Frank Tibor: Birodalmi tudat és nyelvi infláció. In: Frank Tibor és Károly Krisztina (szerk.): Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón. Budapest, Tinta, 2009. 259-263.

Frank Tibor: Világangol. In: Ladányi Mária, Vladár Zsuzsa, Hrenek Éva (szerk.): Nyelv - Társadalom - Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák, I—II. kötet. Budapest, MANYF.-Tinta Könyvkiadó, 2014. 41-53,

Frank Tibor: Szabadság és felelősség: Az Egyesült Államok és a németországi náciellenállás a második világháború után. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014.

Grob, Gerald N. and George Athan Billias (eds): Interpretations of American History: Patterns and Perspectives, I—II. kötet. 6th ed. New York, The Free Press, 1992.

Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.

Kennedy, Paul: A XXI. század küszöbén. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és

katonai konfliktusok 1500-2000 címen. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

Kövecses Zoltán; Az amerikai angol. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 1996.

Lucas, Henry R.: The American Century. Life, 1941. február 17.
<http://www.informationclearinghouse.info/article6139.htm> (letöltve 2016. február 19.)

Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek 2., átdolgozott és bővített kiadás, Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014.

Merrill, Dennis and Thomas G. Paterson, (eds): Major Problems in American Foreign Relations. Vol. 1-11. 5th ed. Boston-New York, Houghton Mifflin, 2000.

Michael Snyder: 19 Facts About The Deindustrialization Of America That Will Blow Your Mind. 2010. szeptember 24., The Economic Collapse (blog),
<http://theeconomiccollapseblog.com/archives/19-facts-about-the-deindustrialization-of-america-that-will-blow-your-mind> (letöltve: 2015. június 10.).

Stead, William Thomas: The Americanization of the World or, The Trend of the Twentieth Century. New York, H. Markley, 1902.

Aczél Endre

1

Paul Kennedy: The United States: The Problem of Number One in Relative Decline. In: The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York, Random House, 1987. 514-535. A könyv később magyarul is napvilágot látott A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000 címen (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992).

2

Paul Kennedy: A nagyhatalmak, i. m. 483.

3

⁹ Paul Kennedy: A nagyhatalmak, i. m, 502.

[4](#)

Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek. 2., átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014.678-679.

[5](#)

Paul Kennedy: Preparing for the Twenty First Century (New York, Random House, 1993; magyarul A XXL század küszöbén. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997).

[6](#)

A Pew Research Center közlése alapján, 1974-1990 között a Chicago Council on Foreign Relations adatainak felhasználásával.

[7](#)

Niall Ferguson: Colossus: The Rise and Fali of the American Empire. 1 .ondon, l’enguin Books, 2005.

[8](#)

¹⁵ ‘Ithomas Jefferson John Adamsnek, Monticello, 1816. augusztus 1. Joyce Appleby and Terence Ball (eds): Jefferson: Political Writings. Cambridge University Press, 1999. 53.

[9](#)

Niall Ferguson: Colossus, i. m. ix.

[10](#)

Frank Tibor: „Manifest Destiny”: A sorsszerű küldetés eszméje és gyakorlata (Bevezető). In: Frank Tibor (szerk.): Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 7.

11

Gerald N. Grob and George Allan Billias, (eds): Interpretation of American History: Patterns and Perspectives, 6th ed. New York, The Free Press, 1992. II. kötet, 163.

12

Frank Tibor: „Manifest Destiny“, i. m. 11.

13

The New York Times, 2004. szeptember 2. idézi Niall Ferguson: Colossus, i. m. ix-x.

¹³ Michael Snyder: 19 Facts About The Deindustrialization Of America That Will Blow Your Mind, 2010. szeptember 24., The Economic Collapse (blog), <http://theeconomiccollapseblog.com/archives/19-facts-about-the-deindustrialization-of-america-that-will-blow-your-mind> (letöltve: 2015. június 10.). Idézi: Paul J. Bern: The Middle and Working Class Manifesto (2011). <https://books.google.hu/books?id=PV60meZrNT8C&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (letöltve: 2015. június 10.)

14

Az adatok Michael Snyder idézett blogjából valók.

15

Niall Ferguson: Colossus, i. m. 280.

16

Sámuel P. Huntington: The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. New York, Simon & Schuster, 1996., magyarul: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.

17

Ian Bremmer: What Does America Stand For? Time, 2015. június 1. 17-21.

EGY OSTROMLOTT VÁR: A DÉL-KÍNAI- TENGER

A téma ez idő szerint egy kissé anakronisztikusnak tűnhet, mert manapság a fél világ azzal van elfoglalva, hogy - válaszként a kelet-ukrajnai orosz agresszióra - kapjon-e Nyugatról, elsősorban természetesen az Egyesült Államoktól támadó fegyvereket a gyöngye és rosszul felszerelt ukrán hadsereg?

Közel fél évvel ezelőtt azonban egy egészen más fajta fegyverszál-lítási megállapodás kavarta fel a kedélyeket, és ezzel máris elkezdem a saját témámat. John Kerry amerikai külügyminiszter tavaly októberben arról tájékoztatta vietnami kollégáját, Pham Minh Binht, hogy az Egyesült Államok részlegesen feloldja a régi ellenséggel szemben közel 40 éve érvényben levő fegyvereladási embargót. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy nem ártalmatlan, hanem emberéletek kioltására alkalmas eszközökről van szó, bár hogy milyenekről, arról csak találgatni lehet. Mindenesetre az amerikai közleményben a „lethal” szó szerepel, amit nem értelmezhető-fordítható másképpen, mint „gyilkos fegyver” Gyanúm szerint hajókról és hajóágyúkról, esetleg rakétákkal felszerelt helikopterekről van szó, amelyek a vietnami parti őrség birtokába kerülhetnek, föltéve, hogy az üzlet létrejön.

Jen Psaki, a washingtoni külügyminisztérium szóvivője azt nyilatkozta, hogy ez a lépés nem irányul Kína ellen. Éppenséggel dehogynem! Ha Ukrajnában az oroszokat, a Dél-kínai-tenger térségében a kínaiakat akarják az amerikaiak visszaszorítani, tudván, hogy ennek a hatalmas vízfelületnek és a rajta levő szigetcsoportoknak a birtoklásáért Kína és Vietnam most már több évtizedes, olykor véres konfliktusba bonyolódott egymással. Igaz, más országok is érdekeltek-a birtoklásban - hamarosan elmondom, melyek -, de az tény, hogy emberáldozatokkal járó csaták - egy 1974-ben, egy 1988-ban - csak Kína és Vietnam között zajlottak, előbb a Paracel, utóbb a Spratley szigetcsoport körül. Lévén két szomszédos kommunista országról van szó, nem értetődik magától, hogy miért kell ezeknek háborúzniuk egymással.

Az interneten föllelhető térképek érdekesek és árulkodók. Kétség nem férhet hozzá, hogy több ezer kilométeres tengerpartja révén Vietnamnak van a legtöbb köze a Dél-kínai-tengerhez. Kínának - finoman szólva is - sokkal kevesebb. A probléma csak az - és itt a „csak” idézőjelben értendő -, hogy a kínaiak (kommunisták és nem kommunisták) de facto kínai beltengerként könyvelik el a vízfelületet, magukénak mondják a szigetcsoportokat, a sziklákat, a zátonyokat,

a homokpadokat, s ha megkérdik őket, milyen jogon, a válasz az: történelmi jogon. Kétezer év óta az övék.

S most teszek egy vallomást. Ha valamit szívből utálok, akkor az a történelmi jogra való hivatkozás. Ezen az alapon a fél világ térképét át lehetne rajzolni. Annyi példám volna, hogy inkább nem untatom Önöket velük. Mellesleg szólva azok a vietnami érvek se érnek sokat, hogy az említett szigetcsoportok a 17. század óta vietnami kormányzás alatt állottak, hiszen akkortájt egységes Vietnam, mint olyan, nem létezett, legfeljebb valami olyasmi, amit mi feudális anarchiának szoktunk nevezni, és különben is: Vietnam vagy ezer éven át a kínai császárok birtoka volt, csak épp akkortájt szóba nem jött, hogy kiké a lakatlan szigetcsoportok. Olaj és földgáz után senki nem kutatott, nóta bene! még a jóval később érkezett francia gyarmatosítók se.

Amikor Pekingben dolgoztam mint tudósító, mindannyiunkat villámcsapásként ért, hogy a Nixon-látogatástól felbátorodott kínaiak 1974-ben lecsaptak az akkor még Amerika-barát dél-vietnami Thieu-rezsim birtokában levő Paracel szigetcsoportra, majd 14 évvel később az immár kommunista ellenőrzés alatt álló Spratley-szigetekre. Mindkét esetben a vietnamiak vesztek. Ami az 1988-as háborúságot illeti, ennek megértéséhez tudni kell, hogy 1978 óta - Kambodzsa miatt - a kínaiak és a vietnamiak ellenséggé tekintettek egymásra. Gondolom, elég sokan emlékeznek rá, hogy a kínaiak által támogatott vérszomjas Vörös Khmer rezsimet a vietnami hadsereg likvidálta, amire a kínaiak büntető expedícióval válaszoltak. Megtámadták Észak-Vietnamot, elfoglaltak néhány helységet, de aztán gyorsan vissz-sza is vonultak. A hadjárat mindent egybevéve kudarc volt nekik. Azóta hideg, ha nem épp jeges a viszony kettejük között, mivel - ezt csak mellékesen jegyzem meg -, Shakespeare-rel szólva, ők ketten kevés szeretet tudtak vesztegetni egymásra amúgy is. Nem azért, mert rivalizáltak, hanem, hogy egy bizarr hasonlaltal éljek, a kínaiak voltak mindig is Indokína zsidói: kisebbségek, de tőkeerőben, üzleti érdekeltségben, ahogyan mondani szoktuk, erősen felülreprezentáltak.

Az imént azt mondtam, a térképek érdekesek. Láthatók a kínai útlevelekben is, amelyeket a vietnamiak nem hajlandók lepecsételni. Érzékeltetendő a problémát, csak annyit mondanék, hogy a Malajziához tartozó Borneótól nagyjából 100 kilométerre létezik egy homokpad, amelyet az onnan 1500 kilométerre északra fekvő Kína a sajátjának tekint, amiképp a Hainan szigetétől kiinduló hatalmas, U alakú vízfelület minden egyes négyzetcentiméterét. Most már a Paracel szigetcsoporton épült egy Szansa nevű, minek is nevezzem, irodavároska, ahonnan a

kínaiak nemcsak a Paracelt, hanem a Spratleyt is igazgatják. Már ha van mit igazgatni.

A kínaiak által igényelt terület legalább kétharmadát a vietnamiak is igénylik, szigetestül, mindenestül. De ami a szomszédokat illeti, van Fülöp-szigeteki, malajziai, brunei és tajvani igény is, szigetfoglalásokkal tarkítva. Tudniillik nem úgy kell elképzelni a kínai hatalmat, hogy minden szikla, zátony, szigetcske az övék; aki tudja, ráteszi a kezét erre-arra. Van, aki mólót épít egy picinyke szigetcskén (Tajvan), de van, aki repülők befogadására alkalmas leszállópályát (Fü-löp-szigetek). A területi igényeket jelző vonalak olyan szépen átmetszik egymást, hogy szinte elkerülhetetlenek a súrlódások. Amelyeket úgy kell elképzelni, hogy az ellenérdekű felek vízágyúkkal lövöldöznek egymásra, és szándékosan egymásnak ütköztetik a hajóikat. Egyelőre baj nélkül. Tavaly a kínaiak egy mélytengeri mobil fúrótornyot állítottak fel a Paracel-szigetek körüli vizeken, kellő haditengerészeti védelem mellett, aminek az lett a vége, hogy kínai és vietnami hajók sorozatosan egymásba rohantak. Lövés nem dördült. Majd a kínaiak leszerelték a tornyot. De ennek is volt előzménye, amennyiben a vietnamiak 2012-ben két esetben is kísérleteztek ugyanott olajkutatással, de a kínai haditengerészet mindkétszer megakadályozta azokat.

Elmondanék egy tipikus esetet. Mivel sem a kínaiak, sem a vietnamiak nem önerőből kutatnak nyersolaj és földgáz után, hanem rendszeresen a szakmában neves, jobbára amerikai cégeket kémeik fel, 2006-ban az amerikai Chevron és a malajziai Petronas vietnami felkérésre olaj után kezdett nézni a Vietnam és Kína által erősen vitatott vizeken. Peking szigorú figyelmeztetéssel, hogy azt ne mondjam, fenyegetéssel válaszolt, mondván, a kutatás a kínai szuverenitást sérti. Vietnam haditengerészeti védelmet ígért a Chevronnak, ám ez nem nyugtatta meg az amerikaiakat, inkább becsapták az ajtót maguk mögött, és visszavonultak biztonságosabb, part menti vizekre.

Ha hinni lehet az amerikai energiahivatalnak, noha hatalmas kőolaj- és földgázkészleteket lehet gyanítani a Pél-kínai-tenger alatt - 11 milliárd hordó olajat és 5 ezer milliárd köbméter földgázt ennek a kincsnek a java része Malajzia, Vietnam, Brunei és Kína vitán (elül álló felségvizeinek mélyén húzódik meg, egyszóval nincs megfelelő geológiai bizonyíték arra, hogy a hagyományos szénhidrogénekből a szigetek vidékén annyi lenne, mint amennyiért a háborúság folyik. Nagy bizonyossággal annyit lehet kijelenteni, hogy olaj is van, földgáz is van, de senki se tudja, hogy voltaképpen mennyi.

És ezen a ponton a vita némiképp félrecsúszik. A Dél-kínai-ten-ger hallatlanul fontos hajózási és kereskedelmi útvonalak együttese. .Stratégiai értéke abból táplálkozik, hogy Kínától Indokínán át Malajziáig, sőt Thaiföldre kijárat a Csendes-óceán nyugati felére, amely viszont négy nagyhatalom, az Egyesült Államok, Oroszország, Kína és Japán találkozási pontja. Három közülük nukleáris hatalom, de ez most mellékes. Japánt majd más összefüggésben fogom említeni, a hangsúlyt a flottákra helyezném. A Kínai Népköztársaságnak sokmilliós szárazföldi hadserege volt, és van, viszont számottevő haditengerészeti erővel a legutóbbi évekig nem rendelkezett. Annak idején szoktak volt mondani Németországról, hogy 'gazdasági óriás, de katonai-politikai törpe. Mutatis mutandis ugyanez volt érvényes Kínára is, amíg csak a politikai vezetés el nem döntötte, hogy neki lát a haditengerészet gyors ütemű fejlesztésének. Két oknál fogva. Egyfelől elirigylte, úgymond, hogy a Csendes-óceán nyugati felén oroszok és amerikaiak rendszeres hadgyakorlatokat tartanak; másfelől - és ez témánk szempontjából perdöntő - rájött, hogy a Dél-kínai-tengeren semmilyen területi igényt nem lehet alátámasztani megfelelő tengeri erő felmutatása nélkül. Figyelmeztető jel volt, hogy a kínai partok közelében rendre két amerikai repülőgéphordozó - úgynevezett anyahajó - járőrö-zik, és flottafejlesztésen munkálkodnak a japánok és az indiaiak is.

Az általában két számjegyre növelt kínai katonai kiadások nagyobbik részét a haditengerészetnek szavazták meg. Még négy éve sincs, hogy próbaútra indult a Liaoning nevű - egyébként bizarr módon Ukrajnától megvásárolt - repülőgéphordozó, amelyet maguk a kínaiak láttak el gépészeti berendezésekkel és fegyverekkel, s másfél év se telt bele, a Liaoning fedélzetén már landolni tudott a J-15 kód-nevű, kínai gyártmányú harci repülőgép. Körülbelül innen, tehát 2012 novemberétől számíthatjuk, hogy Kína repülőgéphordozóval rendelkezik. Arra nézve, hogy a kínaiak által megvásárolt - egykori szovjet és használaton kívül levő, de tanulmányozási célokra kiválóan alkalmas - repülőgéphordozók mintájára a kínai hajógyártó ipar megépítette-e már a Liaoning másait vagy sem, a szokásos titkolózás miatt nincs megbízható információ. Jellemző, hogy a Liaoninget is amerikai műholdak fedezték fel, vízre bocsátásáról hivatalos hír nem jelent meg. Mindenesetre az amerikaiaknak van min gondolkodniuk, hiszen a két anyahajójukkal a kínaiak könnyen versenyre tudnak kelni. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy a népi felszabadító hadsereg tengerészeti állománya ma már - úgy három éve - különféle hajónemekből álló erőcsoportosításokat járát ki-be az Okinavához közeli Myjakói-öbölből - egyenesen a Csendes-óceánra. A kínai haditengerészet képességeit jelzi az is, hogy amikor az arab tavasz idején Líbiában kitört a balhé

- bocsánat a kifejezésért -, az ott dolgozó kínai olajmunkások, több ezer ember védelmén és kimentésén egy kínai fregatt munkálkodott.

A történet ezen a ponton több figyelmet igényel. Kínai hajót évszázadokon keresztül nem láttak a kínai partoktól nagy távolságban, különösen nem a Földközi-tengeren. Holott a 15. század, ismétlem, a 15. század elején a kínai császárnak nagyobb flottája volt, mint az összes európai államnak és városállamnak együttvéve. Ez volt a legendás Cseng Ho (Zheng He) admirális több száz hajóból álló armadája, amely azt a feladatot kapta, hogy haladjon India érintésével egészen az afrikai partokig, és derítse fel, van-e valami, amiből a kínaiak tanulhatnak. Cseng Ho hét expedíciót irányított, s végül azzal tért vissza, hogy nincs. A császár erre gyakorlatilag szétzavarta a flottát, ami megmaradt belőle - voltaképp egy parti Őrség azt a franciák a 19. század végén tönkrevették. Azóta, ha csak az utolsó anyacsászárnőnek a pekingi nyári palotában ma is látható kőhajóját nem számítjuk, Kínát mint hajózó nemzetet nem tartottuk számon. A császári udvart az se ébresztette fel, hogy a japánok 1905-ben a Csuszima-szo-roshan, amely nem annyira Kínához, mint inkább Koreához van közel, megsemmisítette a cári flottát. Ám ha ma kínai állampolgárok kerülnek veszélybe a világ bármelyik pontján, bízhatnak abban, hogy előbb-utóbb feltűnik egy hazai haditengerészeti erőcsoportosítás - ezt ugye taskforce-nak hívjuk -, és segít rajtuk.

Verseny van. Az Egyesült Államok a 2014-ben kiadott védelmi felülvizsgálati jelentésében nem csinált titkot belőle, hogy számára az ázsiai-csendes-óceáni stratégiai egyensúly élvez prioritást. Nem Európa, nem a NATO-térség. A kínaiak szerint az összes amerikai haditengerészeti és légierő 60%-át ide irányítják, amit a kínai katonai vezetés, ha nem is fenyegetésként, de biztonsági kockázatként értékel. Annál is inkább, mert az ASEAN, a délkelet-ázsiai országok szövetsége, egyszersmind Amerika térségi támasza négy olyan országot is tud a soraiban - nevezetesen Malajziát, Vietnámot, Bruneit és a Fülöp-szigeteket -, amelyeknek területi vitája van Kínával. Igaz, ezek az országok nem élveznek olyan automatikus védelmet, mint Japán, Tajvan és Dél-Korea, területükön nincsenek is amerikai csapatok, de Kína magával a szervezettel, tehát az ASEAN-nal minden amerikai erőlködés dacára sem hajlandó tárgyalni, csak a tagokkal egyenként. Nem tetszik neki a tömbpolitika. Az aztán végképp nem, hogy az amerikaiak beavatkoznak a térség területi vitáiba. A kínai hivatalos hírügynökség éppen megjegyezte, hogy az amerikaiak túl sok zűrzavart hagytak maguk után mindenütt, ahol színre léptek, lásd: Irak, Szíria,

Líbia. Kétlem azonban, hogy a kínai fegyverkezéssel szembeni stratégiai ellensúly politikájáról az amerikaiak e szavak hallatán lemondának, mint ahogyan azt is kétlem, hogy a kínaiak - hátukban immár egy tekintélyes flottával - változtatnak azon a meggyőződésükön, hogy a Dél-kínai-tenger térségében ott építkeznek, ahol akarnak és azt, amit akarnak - lévén a térség az övék.

Kínának kitűnőek a kapcsolatai Észak-, de Dél-Koreával is, Oroszországról nem is beszélve. De még Ausztráliát is ide sorolhatom, mint a kínai nyersanyagipar egyik legnagyobb beszállítóját. Japánnal ugyan állandó konfliktusai vannak a múlt feldolgozása miatt, de túloznék, ha azt mondanám, hogy itt valami egészen rettenetes dologról van szó. És még csak nem is a Dél-kínai-tengerről, ahol a japánoknak nincs érdekeltségük.

A továbbiakat lábjegyzetnek szánom. Japán és Kína között van feszültség, amely annyiban emlékeztet a Dél-kínai-tenger szigetcsoportjaira, hogy ugyancsak lakatlan szigetek hovatarozásáról folyik egy keserű párbaj. Csak épp a Kelet-kínai-tengeren. Szíveskedjenek mulatni, de 7 négyzetkilométerről van szó. A szigeteket a japánok Szen-kakuknak, a kínaiak Diaojunak nevezik. Halászati szempontból és potenciális földgáz- és kőolajlelőhelyekként se érdektelenek azonban, nem beszélve a hajózási útvonalakról, minthogy a legdélebbi japán kormányzóság, Okinava, továbbá Japán és a kínai szárazföld közé ékelte be őket a történelem.

Japán e lakatlan szigeteket 1895-ben, a Kínával vívott, megnyert háború nyomán tette magáévá. A II. világháborús vereség után a császárságnak le kellett mondania Tajvanról és egy csomó más területről, ám a mesénkben szereplő szigetek 1971-ben Okinavával együtt amerikai gyámságból visszakerültek Japánhoz. Viszont amióta híre ment, hogy olaj van a térségben, Peking is, Tajvan is bejelentette igényét a szigetekre, természetesen történelmi jogon. Nem untatnám Önöket azzal, hogy a szigetek hogyan kerültek japán magánkézbe, és aztán a kormány miként vásárolt vissza hármat belőlük, a lényeg az, hogy a kínaiak nagyon feldühödtek, és szándékosan provokálták a japánokat azzal, hogy a szigetek körüli területi vizekre be-behajóztak. Mi több, 2013 novemberében kitalálták, hogy új, úgynevezett légvédelmi azonosító zónát létesítenek a térségben, ahová csak olyan gépek repülhetnek be, amelyek a Peking által lefektetett szabályoknak megfelelnek. Japán és az Egyesült Államok tudomást se vett a kínai lépésről, Obama elnök maga erősítette meg, hogy a japán-amerikai biztonsági szerződés, amely teljes és feltétlen védelmet szavatol Japánnak, a szigetekre is kiterjed. Kicsit nevetséges az egész, ha nem gondoljuk

végig, hogy az ázsiai-csendes-óceáni térségben verseny-futás folyik az Egyesült Államok és Kína között a katonai szupremá-ciáért.

ZÁRSZÓ

A globalizmus, a szabadkereskedelem, a békés és kiegyensúlyozott nemzetközi viszonyok, a piacok és a beruházások biztonsága mellett még öt olyan dolgot tudnék megnevezni, ahol a kínai és amerikai érdekek találkoznak, de a globális érdekek harmóniája mellett a regionális érdekek konfliktusa is jelen van. Nem azért, mintha nem láttunk volna ilyet a történelemben. A kínaiak minden lehetséges terméküket exportálják Amerikába, számolatlanul vásárolják az amerikai államkötvényeket, voltaképp, túlzás nélkül, eltartják az Egyesült Államokat, miközben nagyon nem tetszik nekik, hogy Amerika a kínai birodalom perifériáján élő államok önjelölt védelmezőjeként lép fel - velük szemben.

Sz. Bíró Zoltán

TÁVOLODÓBAN

AZ OROSZ KÜLPOLITIKA FORDULATAI

Oroszország az ukrán válság tavaly őszi kibontakozásától drámai ütemben szigetelődik el, és kerül egyre élesebb konfliktusba a nyugati világgal. A mára kialakult helyzet már-már a hidegháborús éveket idézi, azzal a lényeges különbséggel, hogy a szembenállás érték, illetve katonai komponense messze nem olyan alapvető, mint volt évtizedekkel korábban. Az is fontos különbség, hogy a mai Oroszország gazdasági ereje is lényegesen kisebb nemcsak a Szovjetunióhoz, de a mai nyugati világhoz képest is. Mert bár csökkenő arányban, de még mindig az Egyesült Államok és az EU országai állítják elő a világ GDP-jé-nek több mint felét, miközben Oroszország világgazdaságbeli részesedése még vásárlóerő paritáson számolva se több 3%-nál. És hiába emlegeti az orosz külügyminisztérium, hogy a nyugati szankciós politika nemcsak Oroszországnak, de az EU-tagállamoknak is árt -Moszkva szerint a már eddig elszenvedett veszteségek mindkét oldalon mintegy 40-40 milliárd euróra becsülhetőek egyáltalán nem mindegy, hogy azokat egy hétszer-nyolcszor nagyobb gazdasági erejű közösségnek, avagy a jóval gyengébb Oroszországnak kell elviselnie. Következésképpen a szembenállás, amennyiben az megmarad a politika és a gazdaság keretei között, Moszkvát semmi jóval nem kecsegteti. A konfliktus katonáivá tétele pedig mindkét oldal számára olyan beláthatatlan következményekkel járna, hogy arra aligha szánhatja el magát bárki is.

Ez nem mindig volt így. Az 1991 végén önállóvá vált Oroszország és a Nyugat kapcsolatai hosszú időn át egészen más pályán haladtak. Időről időre még annak reménye is felvillant, hogy kapcsolataik tartósan és átfogóan demilitarizálódnak, vagyis azok jellegét a katonai elem érdemben nem fogja befolyásolni. De nem ez volt e kapcsolattörténet egyetlen illuzórikus epizódja. Jelen volt az már a késői szovjet korszakban is, leginkább abban a gorbacsovi gondolatban, amely az akkor még létező két rendszer közeledésének eredményét valamiféle „közös európai ház” kialakulásában látta. De a korai Jelcin-korszak se volt híján a megalapozatlan reményeknek. Oroszország első elnöke 1993 őszéig komolyan gondolta, hogy országát előbb veszik lél a NATO-ba, mint a köztes Európa államait. A putyini korszak is annak jegyében indult, hogy létrejöhet Moszkva és a nyugati világ tarlós szövetsége. Két héttel az Egyesült Államokat ért terrortámadás után az orosz elnök a Bundestagban németül elmondott

beszédében még arról biztosította hallgatóságát, hogy Moszkva és Washington viszonya immár szövetségi, és Oroszország egyértelműen Európa felé tart. Ennek komolyságát jelezte az a 2003 késő tavaszán Szentpéterváron aláírt dokumentum is, amely a „négy közös térség” koncepciójára alapozva fektette le Moszkva Európai Unióval való együttműködésének kereteit.

A közeledésnek azonban komoly korlátai voltak. Oroszország túl nagy, Nyugat-Európához képest túl szegény, ugyanakkor - múltjából és katonai erejéből következően - túlságosan független volt ahhoz, hogy európai integrálása gyors és eredményes lehessen. Erre legfeljebb akkor lett volna esély, ha a Nyugatot valami olyan külső komoly veszély fenyegette volna, ami miatt Moszkva erejére feltétlenül szüksége lett volna. Ám ilyen nem volt.

Oroszország azonban több tekintetben is csalódást okozott. Gazdaságát az 1998-as részleges államcsődig jószerével az IMF-hitelek I ártották életben. Ezt követően az energiaárak előbb lassú, majd gyorsuló növekedése nemcsak jelentős pótlólagos jövedelemhez juttatta az orosz államot, de annak gazdaságát egyre kiszolgáltatottabbá tette a szénhidrogén-exportnak. Ez a függés ma már ott tart, hogy Moszkva valutabevételeinek kétharmada a nyers kőolaj, a kőolajszármazékok és a földgáz kiviteléből származik, miközben a fejlett technológiát képviselő termékek aránya alig éri el az egy százalékot. De a nyugat szemében éppoly csalódáskeltő volt az orosz politikai rendszer átalakulása is. A Szovjetunió felbomlását követő gyorsan elhatalmasodó káosz előbb oligarchák uralta renddé, majd választásos tekintélyuralommá „fejlődött” Ám ez az utóbbi sem maradt változatlan. Putyin első két elnöki ciklusa idején az még engedékenyebb formáját mutatta, míg a durván elcsalt 2011-es parlamenti, majd a 2012-es elnök-választások után nyíltan represszív jegyeket öltött. Ennek ellenére a Nyugat hosszú időn át kész volt az együttműködésre. Folyamatosan adta a jelét annak, hogy nem érdekelt Moszkva elszigetelésében. Előfeltétel nélkül elfogadta, hogy a Szovjetunió jogutódjaként Oroszországot illeti meg az ENSZ Biztonsági Tanácsában az állandó tagság. Az első csecsen-háború következtében ugyan némiképp elhúzódott Európa Tanácsba való felvétele, de az 1996-ban mégis megtörtént. Két évvel később pedig Moszkva bebocsátást nyert a vele G-8-akká alakult elit klubba is. 2002-ben a NATO-Oroszország Tanács felállításával a nyugati katonai szervezet munkájába is bekapcsolódhatott. A következő évben aláírt „négy közös térség” koncepciójának köszönhetően az Európai Unióval immár nemcsak gazdasági tekintetben működhetett együtt, de a külső és a belső biztonság megteremtésének és fenntartásának területén is, mint ahogyan a kulturális, tudományos és oktatási együttműködés színterein is. 2012-

ben pedig Oroszország is felvételt nyert a WTO-ba.

Mindazonáltal a Nyugat egy dolgot soha nem volt hajlandó elfogadni, az Oroszország közvetlen környezetére vonatkozó privilegizált igényét. Moszkva hiába jelentette be már a '90-es évek első felében, hogy a FÁK-térség országaira úgy tekint, mint „életfontosságú érdekövezetére”, ezt a nyugati hatalmak soha nem akceptálták. Mindaddig, amíg Oroszország nem érzett kellő erőt eme igényének érvényesítéséhez, törekvése nem keltett különösebb érdekűtközést. Ám, ahogy a globális energiakonjunktúra kedvező fordulatot vett, és Moszkva kezdte magát egyre magabiztosabbnak érezni, úgy vált egyre élesebbé a FÁK-térségbeli szembenállása a nyugati hatalmakkal. Orosz olvasatban ugyanis a Moszkva környezetében lejátszódó „színes forradalmak” - kezdve a 2003-as grúziaitól, a 2004-es ukrainain át egészen a 2005-ös kirgíziaig - nem stabilitást és demokratikus kibontakozást hoztak a térség államainak, hanem azok ellenkezőjét, a belső egyensúly megbomlását. A „színes forradalmak” tényleges célja ugyanis - hangoztatta Moszkva - nem az egykori szovjet belső pe-t iféria demokratizálása, hanem Oroszország geopolitikai kiszorítása volt. Moszkva bizalmatlansága kiváltképp azt követően erősödött fel, hogy 2008 tavaszán már úgy érezte, karnyújtásnyira van Ukrajna és Grúzia NATO-csatlakozása. A nyár végi ötnapos grúz-orosz háború világos jelzése volt annak, hogy Moszkva immár kész katonai erőt is bevetni érdekei védelmében. Igaz, ehhez akkor még „bevárta”, hogy őt támadják meg, és ne neki kelljen elsőként lépnie. Hosszú hónapok kölcsönös provokációi nyomán olyan helyzetet teremtett, amelyben erőszakhoz elsőként mégiscsak a grúzok folyamodtak. Az ukrainai válság idején azonban ezt már nem várta meg. Azelőtt lépett, hogy bárki is megtámadta volna. Sőt, még azt se várta be, hogy valamilyen súlyos és sokakat érintő oroszellenes incidensre kerüljön sor Ukrajnában. Már azelőtt bevetette erőit, hogy bármi effélére sor került volna. Putyin a Krím-félsziget annektálását március 18-án elmondott beszédében csak és kizárólag az oroszok védelmével indokolta. Tette ezt annak ellenére, hogy a félszigeten Moszkva katonai beavatkozása előtt az ott élő oroszokat semmiféle atrocitás nem érte.

A Kreml Ukrajna kapcsán követett politikája legfeljebb egyetlen vonatkozásban kelthetett meglepetést. Mégpedig abban, hogy - a rendelkezésére álló politikai és gazdasági eszközökön túl - még azelőtt folyamodik erőszakhoz, hogy erre bármi is feljogosíthatta volna. Az elnöki szerephez visszatérő Putyin külpolitikájával kapcsolatban azt inár 2011 őszén sejteni lehetett, hogy azt - legalábbis a FÁK-térségen kívüli világban - alapvetően az óvatosság, bizonyos fokú .stratégiai tanácstalanság és a FÁK-központúság fogja jellemezni. E politika óvatossága

mindenekelőtt a világgazdasági folyamatok kiszámíthatatlanságával, illetve a globális válság első hulláma keltette súlyos oroszországi következményeivel függött össze. Ezek ugyanis oly súlyosak voltak, hogy önmérsékletre, a meggondolatlan lépésektől való tartózkodásra intették a Kremlt. Mindez azonban nem vonatkozott a FÁK-térségre. Ebben a régióban Oroszország eltökéltsége jottányit sem csökkent. Ezzel szemben a posztszovjet térségen kívüli világban nagyon is indokolt volt az óvatosság. Már csak azért is, mert míg 2004-ben - Putyin második elnöki ciklusának kezdetekor - a szövetségi költségvetés egyensúlyához elég volt a kőolaj 27 dolláros hordónkénti éves átlagára, addig a 2010-es évekre ehhez már 110 dollár fölötti árszint kellett. Nyilvánvaló volt, hogy amennyiben tartósan alacsonyabban alakul a kőolajár, úgy Oroszország ismét kénytelen lesz megtakarításaihoz nyúlni, illetve a költségvetés kiadásait visszafogni. Mindkét megoldásnak megvannak az ismert korlátai. Egyfelől, a korábban felhalmozott jelentős tartalékok sem végtelenek, másfelől, a társadalom tűrőképességének határai is immár máshol húzódnak meg, mint korábban. Mindebből joggal lehetett arra következtetni, hogy a FÁK-térségen túl Moszkva magatartása alapvetően óvatos lesz, fellépését erőforrásainak körütekintő felhasználása jellemzi majd.

Moszkva stratégiai tanácstalansága is jórészt a globális pénzügyi és gazdasági folyamatokból vezethető le. Közelebbről abból a problémából, hogy a 2008-as válság következményeként az Európai Unió is súlyos gondokkal találta szembe magát, vagyis épp az a térség került nehéz helyzetbe, amely néhány éve még az oroszországi modernizáció elsőszámú pénzügyi és technológiai forrásának tűnt. Ilyen körülmények között 2011 őszétől Moszkvának már nem az okozott gondot, hogy Európában nem szívesen látják stratégiai befektetőként, hanem egyre inkább az, hogy maga az Európai Unió is súlyos problémákkal küzd. Ezért aztán Moszkvában már Medvegyev elnökségének végén napirendre került a kérdés: ha nem az Európai Unió, akkor melyik ország, avagy országcsoport lehet Oroszország stratégiai partnere? És egyáltalán - vetette fel az orosz elit érdemes-e partner után nézni, avagy jobb hozzászokni a „stratégiai magányossághoz”? A közelmúlt fejleményei látszólag azt a benyomást erősítik, mintha Moszkva kész lenne az Európai Uniót Kínára cserélni. Ez azonban egyelőre - több ok miatt is - nyitott kérdés. Ugyanakkor az jól látszik, hogy a hatalmi elit már az ukrajnai válság kiéleződése előtt lehetségesnek tartotta Oroszország magára maradását. Vagyis e helyzet esetleges kialakulásában nem látott semmi riasztót.

Moszkva, miután távolabbi környezetében az elmúlt években nem látott stratégiai partnerjelöltet, ezért figyelmét és aktivitását egy ideje közvetlen

környezetére, vagyis a FÁK-térsgre koncentrálja. Ez világosan kiolvasható volt abból az Izvesztyijában közölt hosszú írásból is, amit Putyin alig egy héttel azt követően adott közre, hogy bejelentette, ő, és nem Medvegyev indul a fél évvel később esedékes elnökválasztáson. Ez a dolgozat egyértelművé tette, hogy Putyin szemében Oroszország számára mindennél fontosabb közvetlen környezete feletti ellenőrzésének megerősítése. Leginkább azért, mert a Moszkva szoros politikai felügyelete alá vont FÁK-térség - bárhogyan is alakuljanak a globális folyamatok - sokkal előnyösebb, mintha Oroszország környezetében ingatag, válságokkal és stabilitáshiány-nal küzdő államok lennének. A folyamat minél gyorsabb elindítása azért is fontos volt, mert Moszkva érzékelte, hogy ennek megvalósításához most még elégségesek lehetnek erőforrásai, ám ha tovább halogatja azt, esélyei egyre jobban csökkennek. Nyilvánvaló volt az is, hogy ez a reintegrációs folyamat csak abban az esetben hozhat komoly eredményt, ha annak Ukrajna is részese lesz. Vagyis már jó ideje egyértelmű volt, hogy a FÁK-térsgre koncentráló orosz külpolitika legfontosabb színterévé Ukrajna válik. Ugyanakkor az is világosan látszott, hogy amennyiben a FÁK-térség orosz felügyelet alá vonása nem politikai és gazdasági eszközökkel történik majd, mint ahogyan azt Ukrajna kapcsán láthatjuk, úgy Moszkva már nemcsak azt kockáztatja, hogy közelebbi és távolabbi környezetétől drámaian elszigetelődik, és nyugati kapcsolatai súlyosan megromlanak, de azt is, hogy már rövid időn belül komoly gazdasági gondjai támadnak. Eme utóbbiak pedig hosszabb távon a rendszer túlélését fenyegető belpolitikai problémákat kelthetnek.

Oroszország úgy ért az ukrajnai válsághoz 2013 őszén, hogy az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatai - az ígéretesen induló „újraindítás” politikájának kudarcra nyomán - mindinkább lehűlőben voltak. Ebben több körülmény is közrejátszott, de leginkább Putyin Washington számára csalódást keltő elnöki visszatérése, továbbá az a represszív fordulat, amellyel a Kreml 2012 nyarán megpróbálta elhallgattatni és megfélemlíteni az elcsalt választások miatt tiltakozókat. De nemcsak Oroszország külső környezete változott meg. Megváltozott az orosz gazdaság teljesítménye is. Annak növekedése 2012 elejétől elkezdett ütemesen lassulni. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy tavaly már csak 1,3 százalékos volt a GDP-növekedés, míg az idei teljesítmény valószínűleg 0,5% alatti lesz. Ráadásul a növekedés leállása még azt megelőzően következett be, hogy a Nyugat elkezdte volt szankciókkal büntetni Oroszországot. De nemcsak a gazdaság növekedése állt meg. Jelentősen veszített értékéből a rubel is. A dollárhoz mért árfolyamveszteség az idei év elejétől immár meghaladja az 50%-ot. És akkor még nem beszéltünk az idei 120-

130 milliárd dollárra becsült tőkekivonásról és a kőolaj árának drámai zuhanásáról. Oroszországnak ugyan jelentős tartalékai vannak, de ezek a tartalékok ma jóval kisebbek, mint az ország teljes külső adóssága, és meglepő módon kisebbek, mint voltak a globális válság évében. Akkor a teljes külső adósság és a jegybank nemzetközi tartalékai durván azonos nagyságúak voltak, ma viszont a tartozások mintegy 300 milliárd dollárral múlják felül a központi bank valuta- és aranytartalékait. Eközben a szuverén adósság ma kétszer akkora, mint volt 2008-ban. Ráadásul a korporatív hitelállomány egy része mögött is állami garanciavállalás áll.

A putyini politika azonban aligha fog Ukrajna ügyében engedni. A Krím annektálása ugyanis a Kreml politikáját támogató új nemzeti egységet hozott létre. Sokan, akik a születőben lévő orosz közép-osztály tagjaiként 2011-2012 fordulóján még tiltakoztak Putyin visz-szatérése és a választási eredmények manipulálása ellen, most ott vannak az elnököt támogatók táborában. Hogy meddig lesznek ott, az egyelőre nem tudható. A harcos nemzeti retorika láthatóan sokakat rabul ejt. A lakosság többsége - a mindennapi élet új keletű kényelmetlenségei ellenére - kitartóan támogatja Putyin kurzusát. És ez a közeljövőben aligha fog megváltozni. Nem valószínű, hogy a bérek és nyugdíjak reálértékének idei és szinte biztosra vehető jövő évi csökkenése új helyzetet teremtené. És az sem valószínű, hogy a tartósan magas, 8-10% körüli infláció tömegeket vinne az utcára. A '90-es évek első felében öt éven át volt négy, illetve három számjegyű a pénzromlás. Ami most fenyeget, az az akkorihoz képest jelentéktelen kellemetlenség, legalábbis rövidtávon. Ennél sokkal komolyabb gondot jelent a nagy nyugati olajcégek kivonulása az orosz kitermelő helyekről egy olyan periódusban, amikor Oroszország egyre inkább arra kényszerül, hogy a sarkkörön túli és tengeralatti területekre helyezze át kőolaj- és földgáz-kitermelésének mind nagyobb hányadát. Az ehhez

szükséges technológiai képességek és tudás ugyanis jórészt hiányzik. Brazília partjainál hétezer méter mélyre tudnak a tengerfenék alatt lefúrni, a Barents-tengeren lévő Stockmann-gázmezőnél alig százhatvanra.

Putyin, miközben komoly belpolitikai sikert könyvelhetett el ukrán-politikájával, aközben csaknem teljesen kilátástalanná tette országa külpolitikai helyzetét. Nem valószínű, hogy Ukrajna kapcsán belátható időn belül minden érintett fél számára elfogadható kompromisszum születnék, vagyis hosszan elhúzódó válságra kell számítanunk. Moszkva legfőképp azt szeretne volna elérni, hogy Kijevet távol tartsa a NATO-tól. Erőszakos beavatkozásával azonban

egyre valószínűtlenebbé teszi, hogy ezt ukrán részről bárki is hajlandó lesz elfogadni. Már ma is kétséges, hogy az ukrán politikai osztály józanabb része mer né-e vállalni e gondolat képviselését. De egyelőre arra a kérdésre se lehet választ adni, hogy mi lesz Ukrajnával, és mindebben milyen szerepet játszik majd Moszkva. Elvben három forgató-könyv képzelhető el. Lehet, hogy sikerül - a Krím kivételével - helyreállítani Ukrajna területi épségét, és elindítani az európai integráció hosszú és rögös útján. Ez nyilván nem tetszene Moszkvának, míg a nyugati hatalmak üdvöznének, még akkor is, ha ez igen komoly költségekkel járna. Elvileg az is elképzelhető, hogy Oroszország nem enged, és az ukrán elit kénytelen lesz elfogadni az ország föderalizálását és katonai semlegességét. Ez nyilván leginkább Moszkva igényeit elégítené ki, míg csalódást okozna a nyugati hatalmak körében. Végül pedig az is elképzelhető, hogy Ukrajna két, avagy több részre szakad. Ami egyúttal azt is jelentené, hogy az egyes országrészek különböző, nyugati, illetve keleti irányt vennének. Ez az a forgatókönyv, ami a legtöbb kockázatot hordozza, és sem Keleten, sem Nyugaton nem örülnének megvalósulásának. Ám ettől még bekövetkezhet.

Moszkva láthatóan abban bízik, hogy a Nyugat egy idő után belefárad Ukrajna támogatásába, míg a nyugati hatalmak arra számítanak, hogy Oroszország tartja majd aránytalanul drágának beavatkozásának következményeit. Bármilyen történjék, egy biztos: a Nyugat és Oroszország kapcsolatai az ukrajnai válság következtében drámaian megromlottak és bizalmatlanná váltak. Helyreállításuk aligha lesz gyors és könnyen teljesíthető feladat.

Rostoványi Zsolt

ISZLAMISTA OFFENZÍVA?

AZ ISZLÁM ÉS AZ ISZLAMIZMUS SZEREPE NAPJAINKBAN

2015. január 7-én két, magát az al-Káida jemeni szárnyához tartozónak valló fegyveres behatolt a Charlie Hebdo satirikus francia hetilap szerkesztőségébe, és megölt 12 embert, mivel az újság úgymond Mohamed prófétát, illetve az iszlám vallást gúnyoló karikatúrákat közölt. Két nappal a merényletet követően harmadik társuk túsokat ejtett egy párizsi kóser élelmiszerboltban. A túsdráma négy halálos áldozatot követelt, mindannyian ártatlan zsidók voltak. A rendőrök az akció végrehajtóját, Amedy Coulibaly-t is lelőtték, aki egy, a halála után az interneten közzétett videóüzenetben azt mondta, tettét az Iszlám Állam nevében hajtotta végre. Alig több mint egy hónap múlva Koppenhágában, egy kulturális központban nyitott tüzet egy támadó egy, a sajtószabadságról tartott rendezvény résztvevőire, akik között ott volt az a svéd karikaturista, Lars Vilks is, aki korábban Mohamed prófétát kutya formában ábrázoló rajzot tett közzé.

Francia emberi jogi és muszlim vallási szervezetek információi szerint a Charlie Hebdo szerkesztősége elleni merényletet követő két hét leforgása alatt annyi, muszlim személyek, mecsetek, muszlimok tulajdonában álló üzletek elleni támadásra, atrocitásokra, vandál rongálásokra, gyújtogatásokra került sor, mint 2014 folyamán összesen.¹ Ugyancsak két héttel a merényletet követően Hollandiában készült felmérések szerint az idegen- és iszlámmellenes nézeteiről ismert, korábban a Koránt Hitler Mein Kampóihoz hasonlító Geert Wilders Szabadság Pártjának népszerűsége és támogatottsága jelentősen növekedett. A párt továbbra is őrizte első helyét a hollandiai pártok népszerűségi listáján, s amennyiben 2015. január végén került volna sor parlamenti választásokra Hollandiában, a Szabadság Párt kétszer any-nyi mandátumhoz jutott volna, mint amennyit az utolsó választásokon szerzett.²

A Szíria és Irak jelentős részét ellenőrzése alatt tartó Iszlám Állam³ nevű szélsőséges iszlamista szervezet könyörtelen brutalitással számol le mindazokkal, akik bármilyen szempontból nem felelnek meg az ő iszlám-értelmezésüknek. Akciókra került sor Ausztráliában⁴, feltételezett, a Dáis-hoz kötődő terrorista sejteket lepleztek le Kanadában⁵. A Dáis-nak 2015 márciusában hűségnyilatkozatot tett Boko Ha-ram nigériai iszlamista szervezet fegyveresei 2015. január elején lerohantak 16 észak-nigériai települést, mintegy 2000 halálos

áldozatot hagyva maguk után. 2015. március 8-án terroristák a tuniszi Bardo Múzeumban nyitottak tüzet és öltek meg 17 turistát és egy tunéziait. A merényletért az Iszlám Állam vállalta a felelősséget, pontosabban annak helyi szervezete, az Ukba Ibn Nafaa Brigád. A 2012-ben az al-Káidának hűségnyilatkozatot tett Szomáliái as-Sabáb (Harakat as-Sabáb al-Mudzsáhidín, dzsihádot végrehajtó fiatalok mozgalma) nevű szélsőséges szervezet 2015. április elején Kenyában elfoglalt egy egyetemi kollégiumot, és megölt 147 keresztény diákot.

„A Nyugat háborúban áll az iszlámmal” - jelentette ki a Charlie Hebdo elleni merényletet követően Geert Wilders. „Franciaország há-

² Geert Wilders: The 'Prophet' Who Hates Muhammad. Newsweek, January 19, 2015. <http://www.newsweek.com/2015/01/30/geert-wilders-prophet-who-hates-muhammad-300266.html>

³ Dáís - ad-Daula al-Iszlámijja fi'l-Irák va-s-Sám, Iraki és (.evanlei Iszlám Állam

⁴ VÖ. 'Australia is under attack by Islamic State! The Australian, January 30, 2015. <http://www.theaustralian.com.au/in-depth/terror/australia-is-under-attack-by-islamic-state/story-fnpdbcmu-1227201521510>

⁵ Lásd Cañada busts alleged terror cell with link to Islamic State. UPI, February 3, 2015. http://www.upi.com/Top_News/WbrLd-News/2015/02/03/Canada-busts-alleged-terror-cell-with-link-to-Islamic-State/1611423012238/ borúban áll a radikális iszlámmal” - mondta Manuel Valis francia miniszterelnök. Jóllehet Wilders iszlamofób nézeteitől Hollandia miniszterelnöke elhatárolta magát, és azokat a szabad társadalom értékeivel ellentétesnek minősítette⁶, az eseményekben sokan a két oldal szélsőségei közül saját nézeteik igazolását látták.

Mind a médiában, mind a közbeszédben ismételten megszorodtak az „iszlám” szóhoz negatív jelzőt illesztő kifejezések: radikális iszlám, szélsőséges iszlám, militáns iszlám, iszlám extrémizmus stb. amelyek - még ha nem is ez a szándékuk - óhatatlanul negatív színben tüntetik fel magát az iszlám vallást.

Nem a Nyugat áll háborúban az iszlámmal, hanem a radikális dzsi-hádisták - akik valójában „túszul ejtették”, saját szélsőséges nézeteik alátámasztására

használják az iszlámot hiszen tetteik az iszlámmal ellentétesek, és a legnagyobb fenyegetést épp az iszlám számára jelentik.

POSZT-BIPOLÁRIS NEMZETKÖZI RENDSZER:

AZ ISZLÁM MINT FŐ VESZÉLYFORRÁS

A hidegháború vége alapvető változásokat eredményezett a nemzetközi rendszerben. Nagymértékben felerősödött a kultúra szerepe, egyfajta kulturális robbanás, kulturológiai fordulat ment végbe, s „kul-turalizálódott” maga a nemzetközi rendszer is. Olyan új szereplők jelentek meg a rendszer közvetlen résztvevőiként, akik magukat kulturális terminusokban határozták meg.

A Szovjetunió és a keleti blokk szétesésével, a kommunista ideológia marginalizálódásával kiiktatódott a Nyugat első számú „ellensége” A hidegháború megszűnte ugyanakkor bizonyos szempontból egybeesett a reislamizáció már jó két évtizeddel korábban megindult folyamatával, amely Nyugat- (Amerika-) ellenes színezetet is öltött, jóllehet elsősorban az iszlám világ országainak „idegen” modellekkel próbálkozó politikai vezetéseire irányult. Szinte magától ér-

⁶ PM Rutte: Netherlands not at war with Islam. NL Times, Jan 12, 2015. <http://www.nltimes.nl/2015/01/12/pm-rutte-netherlands-not-war-i-islam/> letűdően lépett az „iszlám-fenyegetés” (mégpedig a sztereotípiák szintjére süllyesztett iszlám, jobb esetben iszlám fundamentalizmus, vagy iszlámizmus) a Szovjetunió és a kommunista ideológia helyébe, betöltve a geostratégiai szempontból hosszú ideig üresen nem hagyható „fenyegetettségi vákuumot”

A nyugati sajtóban egyre-másra jelentek meg az „új hidegháború kezdetét” vélelmező írások, s a közvélemény növekvő aggodalommal figyelte az iszlámot, amelyet mind többen kezdtek azonosítani a szélsőséges megnyilvánulásokkal, erőszakos akciókkal. Ilyenekre sor is került, túlnyomó többségében az iszlám világ országaiban, de esetenként nyugati országokban is. Sor került ugyanakkor a nyugati országokban élő immáron több milliós muszlim közösségekkel szembeni atrocitásokra is. Romlott a légkör, csökkent a „mássággal” szembeni tolerancia, fokozódott az „idegenekkel” szembeni gyanakvás, erősödött a xenofóbia, s konkrétan az iszlámofóbia.

Az „iszlám-fenyegetéstől” való félelem fokozódásához hozzájárul-lak a nyugati

világ egyes vezető politikusai, illetve iszlám-szakértői is. Ian Quayle amerikai alelnök a radikális iszlám fundamentalizmus veszélyét a náciizmushoz és a kommunizmushoz hasonlította², Willy Claes NATO főtitkár pedig az „iszlám harciasságot” nevezte a legnagyobb veszélyforrásnak a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben³. Bernard Lewis, az orientalisták doyenje az iszlám Nyugattal, a zsidó-keresztény kultúrával, a szekularizációval és a modernitással szembeni 14 évszázados szembenállásáról értekezve „civilizációk ösz-szeccsapásáról” beszélt⁴, először használva a később Samuel P. Huntington révén elhíresült kifejezést.

Huntington „civilizációs paradigmája” amely szerint a nemzetközi rendszer fő törésvonalai immáron civilizációk között húzódnak ezek közül is a legmélyebb a nyugati és az iszlám civilizáció között - 1993 nyarán látott napvilágot a Foreign Affairs hasábjain, majd

hamarosan könyv formájában is.¹⁰ Az azóta eltelt több mint két évtized eseményeinek tükrében Huntington teóriáját sokan önbeteljesítő próféciónak tartják, hiszen iszlám civilizációs háttérű, az iszlámra hivatkozó személyek, illetve szervezetek sora hajtott végre különböző erőszakos akciókat szerte a világon, köztük Amerika szívében 2001. szeptember 11-én.

A terror elleni háború meghirdetése is világosan jelezte, hogy az iszlám komoly biztonsági kockázati tényezővé vált. Ezt erősítették vezető politikusok kijelentései. Az iszlám általi fenyegetettség a politikai diskurzus, illetve a közbeszéd része lett, s ezt a közvélemény is tényként elfogadta. Ehhez nagymértékben hozzájárultak egyes iszlám-szakértők (például az amerikai Dániel Pipes), illetve keresztény vallási vezetők iszlám-ellenes kijelentései.¹¹

A NYUGATHOZ VALÓ VISZONY

Az iszlám civilizáció első évszázadai igazi „sikertörténetként” jellemezhetők. A muszlimok a 7. és a 13. század között katonai, gazdasági, kulturális sikerek sorát érték el, ebben az időben muszlimnak lenni a „nyerő csapathoz” tartozást jelentette.¹² A középkori nagyság/ dicsőség máig él a muszlimok kollektív emlékezetében. Ez a helyzet azonban a 19. századra az ellenkezőjére fordult.

Az iszlám - illetve az iszlám világ - esetében nagy szerepe van a szimbólumoknak, s vannak szimbolikus értékű évszámok, illetve események. Ilyen évszám 1798, amikor is Napóleon a kor legkorsze-

¹⁰ Magyarul lásd: A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása. Budapest, Európa Kiadó, 1998.

¹¹ „Az iszlám nem a béke, hanem a háború vallása” - mondta a protestáns fundamentalista Pat Robertson. (700 Club, atv, 2014. január 5.) Terry Jones egy kis amerikai keresztény közösség tisztelctese 2011 márciusában a floridai Gainesville-ben egy nagy média-nyilvánosságot kapott tárgyaláson a Koránt „bűnösnek” nyilvánította, majd ezt követően elégette. (Jonesnak korábban „Islam is of the Devil” címen jelent meg egy könyve.)

¹² Dániel Pipcs: Islam vs. Islamism. National Review, May 14, 2013. <http://www.nationalreview.com/article/348207/islam-vs-islamism-daniel-pipes> rübb haditechnikájával felszerelt és legkorszerűbb harcmódot alkalmazó expedíciós csapatai megsemmisítő vereséget mértek az egyiptomi mamlúkok ládzsákkal és szablyákkal fel fegyverzett egységeire. Kz az esemény szimbolizálja a modern Nyugattal való ütközést, s az iszlám világ szinte minden téren való lemaradását, megalapozva egy máig tartó frusztráltság-, keserűség-, alávetettség-, illetve alárendeltség-, egyúttal fenyegetettség-érzetet. „Mi romlott el?” - teszik fel újra és újra a kérdést.¹³

Ettől kezdődően az iszlám világ szinte valamennyi lépése egyfajta reakció, válasz a Nyugat, a modern világ, illetve újabban a globalizáció kihívásaira. Ezek a válaszok, illetve válasz-kísérletek azonban rendkívül sokfélék, sokszínűek, egymással gyakran gyökeresen ellentétesek. Vannak közöttük az iszlámon alapuló és szekularizáltak, mérsékeltek és radikálisok, konzervatívok és modernekek.

Ezek a válaszok a 19. század második felének reformmozgalmaira vezethetők vissza. Párhuzamosan azzal, hogy az iszlám világ jelentős részét ellenőrző Oszmán Birodalomban több hullámban is nyugati mintákon alapuló reform-programot vezettek be, illetve Egyiptom Muhammad Ali vezetésével a Közel-Kelet legnyugatiasabb reformját (rajtá végre, amely az államigazgatástól az oktatási rendszeren át sok területre kiterjedt, és nyugati intézmények sorának bevezetésével/ meghonosításával járt, szellemi téren, az iszlámon belül is kibontakozott egy reformmozgalom, amely arra a kérdésre kereste a választ, vajon mi az oka az iszlám világ Nyugattól való lemaradásának, s milyen lépéseket kellene tenni az elmaradottság felszámolása, a modernizáció megvalósítása érdekében, egyáltalán: összeegyeztethető-e egymással az iszlám és a modernizáció, az iszlám és a modern tudományok, az iszlám és a modern

világ.

Ez a 19. századi iszlám reformmozgalom hamarosan kettévált, l'.gyik szárnya - a liberális modernizmus - a modernizációt tekintette kiindulópontnak, s nyugati minták, nyugati modellek átvételével képzelte el a modernizációt, beleértve az iszlám „modernizálását”

¹⁵ Vö. Bemard Lewis: What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Uesponse. London, Phoenix, 2004.

a modern világ feltételeihez igazítását, mondhatni az iszlám reformációját. A másik szárny viszont nem a Nyugatot tekintette mintának, hanem a saját történelmi múltban kereste és találta meg a követendő mintát, mégpedig a jámbor, mintaadó elődökben, ősökben (szalaf, asz-szalaf asz-szálíh¹⁴). Ezt az irányzatot nevezhetjük iszlám fundamentalizmusnak, illetve szalafizmusnak is.

Máig él a muszlimok kollektív emlékezetében a kolonizáció, a nyugati nagyhatalmaknak való alávetettség, az egyoldalú, aszimmetrikus függőség. A régió ma is létező problémáinak egy jelentős részét a Nyugat alapozta meg, például kulturálisan összetartozó területek feldarabolásával, a térség érdekszférákra osztásával, mesterséges, a történelmi előzményeket nélkülöző (nemzet?)államok - Bassam Tibi szavaival: transzplantátumok - létrehozásával.

Az elmúlt évtizedekben az ún. Nyugat-ellenesség épp mindenekelőtt „Amerika-ellenességben” nyilvánul meg. Ez a kifejezés félrevezető, mert mindenekelőtt az USA vezetésének globális-, illetve Közel-Kelet- és iszlám-politikája ellen irányul. Egyes vallási vezetők és iszlamis-ta ideológusok részéről persze heves, morális alapokon nyugvó Nyugat- illetve USA-kritikával is találkozhatunk.

Komoly bírálat éri az Egyesült Államok leegyszerűsített kelet-, illetve iszlám-képét, a gyakran alkalmazott kettős mércét, a demokrácia-paradoxont, az USA térségben folytatott szövetségi politikáját stb. Az Egyesült Államok elhibázott Közel-Kelet-politikájának, az afganisztáni, majd iraki beavatkozásnak döntő szerepe volt abban, hogy napjainkra a régió több országában az állam, a központi hatalom jelentősen meggyengült, egyes országok a bukott államiság közelébe kerültek, teret adva radikális, szélsőséges szervezetek tevékenységének.

^H A szó a szalaf gyökből ered, aminek a jelentése 'megelőzni! 'előtte járni!

VETÉLKEDÉS AZ „AUTENTIKUS” ISZLÁM KÉPVISELETÉÉRT

Islám mint olyan sohasem létezett önmagában, az iszlámot mindig is különböző személyek, vallástudósok, vallásjogi tudósok, szervezetek, mozgalmak stb. képviselik, illetve jelenítik meg, mégpedig saját interpretációjukban. Az iszlám eddigi történetét - így napjaink iszlám világát is - az egymással vetélkedő értelmezések, Huntingtont parafrázálva az „interpretációk összecsapása” jellemzik. Mindegyik értelmezés igyekszik saját magát az „igazi”, az „autentikus” iszlám képviselőjeként feltüntetni. Némileg sarkítva iszlám helyett inkább „iszlámokról” lehet beszélni. Az iszlám egyik legfontosabb sajátossága mindig is diverzitása, értelmezéseinek és kifejezőmódjainak sokszínűsége, pluralizmusa volt.

Az iszlám világnak, az iszlám civilizációnak nincs követhető mintaként szolgáló centruma, sem vallási központja, sem huntingtoni értelemben vett „magállama” Igen jelentősek a kulturális és a szökésbe-lí különbségek az iszlám világ egyes régióiban, számottevő eltérések vannak az egyes vallásjogi iskolák szabályozásai között, nem is beszélve az iszlám két fő irányzata, a többségi szunnita és a kisebbségi síita közötti eltérésekről - amelyek napjainkban gyakran fegyveres összecsapásokhoz, illetve egyéb erőszakos akciókhoz is vezetnek, miután egyes radikális szunnita értelmezések a síitákat eretneknek, „hi-lehagyonak” tartják.

A 20. század elejéig (1924) létezett a kalifátus intézménye, mint vallási-spirituális központ, a gyakorlatban azonban a kalifátus tényleges szerepe sokszor csak a politikai hatalom legitimálására szorítkozott. A szunnita iszlámban bizonyos szempontból még ma is a kairói, több mint ezeréves (972-ben létesült) al-Azhar mecset és egyetem a legautentikusabbnak tekintett vallási intézmény. Vezetőjének, a mellette működő Iszlám Kutatások Akadémiájának, illetve az al-Azhar Fetva Bizottságának az állásfoglalásai fontosnak számítanak, Különösen a nyugati világban sokan tekintik ezeket az állásfoglalásokat valamiféle „hivatalos” szunnita - sőt iszlám - álláspontnak, jóllehet nem azok. A síita iszlám e téren még differenciáltabb, hiszen a síita muszlimoknak egy-egy általuk választott, ma élő vallási vezetőt kell követniük, akiknek a nézetei között viszont esetenként számottevő különbségek vannak.

Az iszlám hatókörét, a társadalmi életre gyakorolt befolyását illetően két eltérő felfogás létezik.

Az esszencialista felfogás szerint az iszlám egy komplex vallási/ kulturális rendszer, amely minden tekintetben meghatározza a muszlimok viselkedését. Ennek alapján nemcsak az iszlám világban végbemenő folyamatokra szolgáltat magyarázatot az iszlám, hanem az iszlám világon kívüliekre is - legalábbis amelyeknek muszlimok a szereplői (például az európai muszlimok). Létezik tehát egy sajátos „iszlám kontinuum”, amely a muszlim történelem meghatározó tényezője. Az iszlámmal, illetve az iszlám világgal kapcsolatos vizsgálódásoknak tehát nem a muszlimok, hanem az iszlám vizsgálatán kell alapulniuk.

A szekuláris felfogás szerint „iszlám mint zárt rendszer” nem létezik, pontosabban csak mint „elképzelt iszlám” - mint utópia. Az iszlám világ tényleges gyakorlata sohasem felelt meg ennek az idealizált képnek. Az iszlám civilizáció lokális kultúrák együttese, az iszlám örökség pedig változatlan tradíciók helyett olyan diskurzus- és interpretáció-készlet, amely mindig az adott kor igényeit tükrözi. A vizsgálódások középpontjába mindezt nem az iszlámot, hanem a muszlimokat kell állítani,

Az iszlám napjainkban négy különböző formában jelenik meg. Egyik a hívők mindennapi vallásossága, ahogy a muszlimok milliói nap mint nap megélik az iszlámot. Ezt nevezhetjük népi iszlámnak. Másik az a fajta hivatalos vagy intézményes iszlám, amelyik az iszlám világ országaiban a fennálló politikai hatalmat legitimálja, amelyik lényegében szorosan kapcsolódik az államhoz, s elsősorban a hivatalos iszlám ortodoxiát jeleníti meg. Talán a legjellegzetesebb példája az egyiptomi al-Azhar.

A másik két irányzat az intézményes iszlám kétoldali ellenzékének tekinthető. Egyik a fundamentalista, másik a liberális/modernista. Utóbbi elsősorban egyes személyek, értelmiségiek elméleti, egyfajta „iszlám-reformációt” megvalósítani kívánó tevékenységében nyilvánul meg. Napjainkban a legnagyobb figyelem a negyedik megjelenési formát, irányzatot, az iszlám fundamentalizmust (iszlamizmust) övezi.

Bassam Tibi négy irányzatot, áramlatot különböztet meg: az iszlamizmust (mint a vallási fundamentalizmus iszlám megfelelőjét), a szalafizmus vahhábita változatát, a szúfizmust, mint népi, spirituális iszlámot és a reformiszlámot (amelyet ő maga is képvisel). Megállapítja, hogy az iszlamizmus kínálja a legerőteljesebb választ a modernitás kihívásaira, míg a reformiszlám a leggyengébbet.¹⁵ Daniel Pipes három választ említ: a szekularistát, amelyik

mellőzni kívánja a sariát, s úgy követni a Nyugatot, az apologetikust, amelyik szintén a Nyugatot követné, de úgy, mintha a sariát is figyelembe venné, és az iszlamistát, amelyik elutasítja a Nyugatot, és teljes mértékben a sariát követi.¹⁶

AZ ISZLAMIZMUS

Iszlamizmus, iszlám fundamentalizmus, szalafizmus, dzsihadizmus, dzsihadista szalafizmus, szalafista dzsihadizmus, dzsihadista iszlamizmus, radikális iszlamizmus - még sorolhatnánk azokat a kifejezéseket, amelyeket mind a szakirodalom, mind a média pontos definiálás nélkül, gyakran egymás szinonimájaként használ. Meglehetősen nagy tehát a zűrzavar az egyes kategóriák használata terén, még a szakértők között sincs konszenzus. Egyes kifejezések eleve negatív konnotációjúak, akár főnévi, akár jelzős formában szerepelnek, feltételezve az erőszak alkalmazását. Ilyen például a dzsihadizmus, dzsihadista iszlamizmus, dzsihadista szalafizmus stb. Mások viszont használatosak átfogó, széles értelemben, a kifejezés tényleges jelentéstartalmának megfelelően, de szűk értelemben is, eleve negatív, pejoratív jelentéstartalmat tételezve, az erőszakkal, sőt terrorral azonosítva.

Iszlamizmuson sokan eleve csak radikális, erőszakot alkalmazó mozgalmat, szervezeteket értenek, míg mások különbséget tesznek

¹⁵ Vö. Bassam Tibi: Islam's Predicament with Modernity. Religious reform and cultural change. London and New York, Routledge, 2009.54-55.

¹⁶ Dániel Pipes: Islam vs. Islamism, i. m.

radikális (dzsihadista) és mérsékelt („intézményes”, „békés”⁵) iszlamisták között.

Az egyoldalú általánosítással szemben az árnyalt, differenciált megközelítés a helyénvaló, hiszen az iszlamizmuson belül megkülönböztethető egy mérsékelt és egy radikális szárny (dzsihadista iszlamizmus vagy dzsihadizmus).

Határozott különbséget kell tenni iszlám és iszlamizmus között, hiszen míg előbbi egyike a monoteista világvallásoknak (egyúttal az egyik legnagyobb civilizáció), utóbbi politikai ideológia, aktivista mozgalom, amely politikai-ideológiai célok megvalósítása érdekében felhasználja a vallást, annak bizonyos elemeit, sajátos értelmezését. Az iszlamizmus az iszlám egyének, csoportok

vagy szervezetek általi instrumentalizációjának egy formája politikai célok megvalósítása érdekében.⁶

A szakirodalomban széles körben elterjedt a politikai iszlám (po-litical Islam, al-iszlám asz-szijászí) kifejezés használata. A szerzők többsége egyenlőségjelet tesz a politikai iszlám és az iszlamizmus közé,⁷ Van, aki a politikai iszlámot a mai arab/muszlim világ egyik vezető ideológiájának tartja, amely az iszlamista mozgalmak/szer-vezetek tevékenységének ideológiai megalapozását adja.⁸ Bizonyos szempontból azonban megkérdőjelezhető és félrevezető a politikai iszlám kifejezés használatának létjogosultsága, hiszen ekkor felvethető a kérdés: van külön vallási (társadalmi, gazdasági stb.) iszlám is?

Célszerűbbnek tűnik helyette a napjainkban egyre elterjedtebb „iszlamizmus” elnevezés használata, hiszen egy olyan, alapvetően politikai-ideológiai indíttatású irányzatról/mozgalomról, olyan szervezetekről van szó, amelyek az iszlám vallás bizonyos, sajátosan értelmezett elemeit használják alapvetően politikai-ideológiai céljaik megvalósítása érdekében.

Napjainkban többnyire hasonló értelemben használt, a szakiroda-lomban is különbözőképpen definiált gyűjtőfogalom az iszlám fundamentalizmus, amelynek jó néhány évtizede már nem a vallási, hanem a politikai oldala a meghatározó. Sokan iszlám fundamentalizmus alatt is a „politikai” vagy „politizáló iszlámot” az iszlámot mint politikai ideológiát értik.

A szakértők többsége nem tesz különbséget iszlamizmus és iszlám fundamentalizmus között.²¹ Vannak azonban, akik pontosítva a „modern politikai iszlám fundamentalizmust” nevezik iszlamizmusnak.²² Elfogadva előbbi álláspontnak a létjogosultságát is, mégis célszerűnek tűnik különbséget tenni a „klaszikus” fundamentalizmus és a „modern” iszlamizmus között, utóbbin azokat a csoportokat, mozgalmakat, szervezeteket értve, amelyek meghatározóan politikai-ideológiai célok megvalósítása érdekében lépnek fel, s ennek rendelik alá a sajátos interpretációjú vallási elemeket. A Muszlim Testvérek szervezetét tekintjük „határesetnek” a hetvenes évek Egyiptomában létrejövő csoportokra, mozgalmakra viszont már az „iszlamista” jelzőt alkalmazzuk.

Simon Róbert ott húzza meg a különbséget iszlám fundamentalizmus és iszlamizmus között, hogy előbbi megmarad az iszlám keretein belül, és fő célja a kezdetek eredeti tisztaságának a visszaállítása, ezzel szemben utóbbiak

mindenekelőtt a globalizáció kihívásaira választ kereső politikai mozgalmak, amelyeknek már alig van közülük az eredeti iszlám gyökerekhez.²³ Az iszlám fundamentalista mozgal-

” lásd például Martin Kramer: Arab Awakening and Islamic Revival. The Politics of Ideas in the Middle East. Transaction Publishers, New Brunswick (USA.), and London (UK.) 2009.1., Bassam Tibi: Political Islam, World Politics and Europe, i. m. 120.: «Az iszlamizmus a vallási fundamentalizmus globális jelenségének iszlám változata,"

²² Olivier Roy: Globalized Islam, The Search for a New Ummah. Columbia University Press, New York, 2004.58.

²³ Vö. Simon Róbert: Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qá'idáig. Budapest, Corvina Kiadó, 2014.12, makat Simon szerint az iszlámból lehet megérteni - ami az iszlámtudósok feladata ezzel szemben az iszlamista mozgalmak megértése, illetve magyarázata a társadalomtudományok, illetve társadalomtudósok dolga.

Maga az iszlamizmus kifejezés az ötvenes-hatvanas évek Egyiptomában keletkezett. Nasszer egyiptomi elnök ekkor már szembefordult a Muszlim Testvérekkel, a szervezet több vezetőjét kivégeztette, több ezer tagját bebörtönöztette. Éles vita robbant ki a Testvérek szervezetén belül, mindenekelőtt a mérsékeltabb nézeteket valló első generáció és a radikálisabb fiatalok között a helyzet értékelését és a követendő stratégiát illetően. A fiatalok úgy vélték, hogy Nasszer zsarnok, ezért ő és követői már nem sorolhatók a muszlimok közé. Az idősebb Testvérek szerint viszont Nasszer és követői továbbra is muszlimok (muszlimún), míg azok, akiket társadalmi és politikai céljaik miatt bebörtönöztek, iszlamisták (iszlamijjún).²⁴

A MUSZLIM TESTVÉREK SZERVEZETE

A modern iszlamizmus (iszlám fundamentalizmus) első - modellértékű - szervezete az 1928-ban Egyiptomban megalakult Muszlim Testvérek szervezete. A Testvérek Nasszer által 1966-ban kivégeztetett vezető ideológusa, Szajjid Kutb tekinthető a radikális iszlamista/dzsi-hádista mozgalmak teoretikai megalapozójának.

A szervezet létrejötte egyfajta kiútkeresésnek tekinthető a húszas évek második

felének az iszlám világ nagy részére kiterjedő válságából. Nem elég, hogy a nyugati nagyhatalmak feldarabolták és érdekszférákra osztották a Közel-Kelet térségét, az Atatürk Törökország 1924-ben megszüntette a muszlimok egységét szimbolizáló Kalifátust. Az éledező és erősödő regionális, illetve lokális nacionalizmusokkal szemben a Testvérek alternatívát kínáltak, mégpedig az iszlámot, s annak is elsősorban a politikai dimenzióját. Ahogy jelmondatuk mondja: „al-Iszlám huva al-hall” vagyis „az iszlám a megoldás”.

²⁴ Lásd Tariq Ramadan: The Arab Awakening. Islam and the New Middle East London stb., Allen Lane an imprint of Penguin Books, 2012.77.

A Muszlim Testvérek szervezete alig néhány év leforgása alatt igazi tömegmozgalommá vált, fénykorában több mint egymillió tagssággal. Ehhez szükség volt egy viszonylag széles, különböző társadalmi rétegeket (városi alsó középrétegek, parasztság, diákok stb.) felölelő társadalmi bázisra, illetve arra, hogy a Testvérek által képviselt ideológia, egy harmonikusan működő iszlám állam, illetve társadalom képe vonzó és követendő modellként szolgáljon különböző társadalmi rétegek számára. Amikor mindez már nem volt elegendő, s törésvonalak támadtak a társadalmi bázisban, miután egy másik, rivális ideológia - a nasszerizmus, a Nasszer által képviselt nacionalizmus - sikeresebbnek bizonyult, hiszen hatalomra kerülve a társadalmi előrelépés konkrét perspektíváját kínálta különböző társadalmi rétegek számára, a Testvérek mozgalmáa hanyatlani kezdett, a politikai hatalom lefejezte és föld alá kényszerítette őket.

Föld alá kényszerítette, de nem semmisítette meg. Sőt, az üldöztetésnek is szerepe volt abban, hogy a Testvérek néhány vezetője, aktivistája illetve ideológusa - mindenekelőtt az egyre radikálisabb nézeteket képviselő Szajjid Kutb - meghirdesse az iszlámizmus elsősorban a nacionalizmus ellen irányuló „kulturális forradalmát”. Nasszer azonban 1965-66-ban komoly csapást mért a Testvérekre, a szervezet több száz tagját bebörtönözte, táborokba küldte, néhány vezetőt - köztük Szajjid Kutbot - pedig kivégeztetett.

A dzsihádiszmus legnagyobb hatású szellemi-ideológiai megalapozója minden kétséget kizáróan Szajjid Kutb. Nevéhez fűződik egyfajta „iszlám forradalom” teóriájának kimunkálása, amelynek krédója Kutb 1964-ben börtönben írt munkája, „az iszlámista mozgalom Mi a teendő ?-je”⁹, a Mérföldkövek/Útjelzők (Maálim fí-t-tarík). Az iszlámizmus teoretikusainak sorában Kutbbal együtt szokták említeni a pakisztáni Abú'l Alá Maudúdí, illetve az iráni Khomeini

ajatollahot.

Kutb ismerte - és bizonyos szempontból föl is használta - Maudúdi munkáit (Khomeini pedig Kutbét), hármuk közül viszont kétségkívül Kutb gyakorolta a legnagyobb - máig tartó - hatást a dzsihadista iszlamizmusra,^{2fi}

Szajjid Kutb az iszlám előtti „tudatlanság”, „barbárság” korára alkalmazott dzsahilijja kifejezést használja kora egész világára, beleértve a magukat muszlimnak nevező országokat is. „Mi ma ugyanolyan dzsahilijjában vagyunk, mint ami az alakuló iszlámot vette körül, vagy még gonoszabban. Mindaz, ami körülvesz bennünket [...] mind-mind dzsahilijja. [...] Feladatunk az, hogy ne kössünk kompromisszumot ennek a barbár társadalomnak a valóságával. [...] Feladatunk e barbár valóság gyökeres megváltoztatása.”²⁷

Ez a megváltoztatás pedig a „permanens dzsihad” révén történhet. A vallási laikus Kutb újraértelmezi - mégpedig a klasszikus iszlám szempontjából eretnek újításnak tekinthető módon - a dzsihadot (Bassam Tibi ezt „neodzsihádnak” nevezi), mégpedig a belső és külső ellenséggel folytatott állandó harcként, individuális kötelezettséggként. „Állandó állapotról és nem esetleges helyzetről van szó. [...] ami kötelezően előírja a felszabadító dzsihad tevékenységét mindaddig, amíg a vallás nem lesz teljesen Allahé.”^{2*} Kutb tekinthető tehát a radikális iszlamizmus - a dzsihadizmus - teoretikai megalapozójának.

²⁴ Dzsihadista ideológusok, dzsihadista szervezetek vezetői hivatkoznak Szajjid Kutbra, így Muhammad Juszu, a Boko Haram alapítója (Kylc Shideler: Boko Ha-ram: What It Means to Swear an Oath. Center for Security Studies, March 11, 2015. <http://www.centerforsecuritypolicy.org/2015/03/11/boko-haram-what-it-means-to-swear-an-oath/>). Aiman az-Zaváhirí, az al-Káida második embere és egyik fő ideológusa „csodálója volt” Szajjid Kutbnek. Vö. Jayshree Bajoria and Lee Hudson Teslik: Profile: Ayman al-Zawahiri. Council on Foreign Relations, July 14, 2011. <http://www.cfr.org/terrorist-leaders/profile-ayman-al-zawahiri/p9750> Szajjid Kutb testvére, Muhammad Kutb maga is a „kutbista” nézetek képviselője és propagálója volt mind könyveiben, mind oktató tevékenységében - bár testvérénél némileg mérsékeltebb formában. Szaúd-Arábiában egyetemi professzorként iszlám-tanulmányokat oktatott az Abdel-Aziz Király Egyetemen, hallgatói között volt mások mellett Oszáma bin Lá-den is. Muhammad Kutb 95 éves korában 2014. április 4-én hunyt el Mekkában.

²⁷ Szajjid Kutb: Útjelzők. In: Simon Róbert: Az iszlám fundamentalizmus, i. m.

274-415.: 285-286.

TM Szajjid Kutb: Útjelzők, i. m. 325.

Kutb ugyanakkor kemény kritikákat kapott a konzervatív szala-lista vallástudósok - mindenekelőtt a szaúdi vahnábiták - részéről, mint olyan „újító” aki túlzott szabadsággal kezeli a szent szövegeket, értelmezései elfogadhatatlan újításokat tartalmaznak. A vahnábita val-l.istudósok szerint Szajjid Kutb nem ismeri az igazi iszlámot, nézetűi csapást jelentenek az iszlámra, sőt egyes vallástudósok ugyanazt vetik Kutb szemére, amivel Kutb jellemezte az iszlám világ egészét: a tudatlanságot (dzsáhilijja).²⁹ Mindez igaz Kutb követőire, a „kutbis-i ikra” is.

A DZSIHÁDIZMUS HÁROM HULLÁMA

l'awaz Gerges a dzsihádizmus „három hullámáról” beszél³⁰ Az első hullámban a dzsihádizmus fő ideológusa, Szajjid Kutb követői/tanítványai játszották a meghatározó szerepet. Elsődleges célpontjuk a „közeli ellenség” volt, vagyis a helyi, szekuláris, illetve Nyugat-barát po-lilikai vezetések. Egyik legnagyobb visszhangot kiváltó akciójuk An-var Szadat egyiptomi elnök meggyilkolása volt 1981-ben. Ekkoriban kezdte tevékenységét ekkor még az Egyiptomi Iszlám Dzsihád teoretikusaként Aiman az-Zaváhirí, az al-Káida későbbi második embere is.

A második hullámot a nyolcvanas évek afganisztáni harcai alapozták meg, s meghatározó szervezete az Oszáma bin Ládén vezet-le al-Káida lett. A célkeresztbe ekkor már a „távoli ellenség” került, vagyis a Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok, és kisebb mór-lékben Európa. A dzsihád ekkorra globalizálódott, vallási-ideológiai inegokolásaként részint védekező-defenzív, részint megtorló - a Nyugat által az iszlám világgal szemben elkövetett bűnökre válaszoló -jellege került kiemelésre.

^M A vahnábita vallástudósok Szajjid Kutbot, illetve a „kutbizmust” élesen bíráló lulvák sorát bocsátották ki. Ezek egy összefoglalását lásd The Heresies of Sayyid Qutb in l.ight of the Statements of the Ulamaa. Salaiipublications.com, <http://www.spubs.rom/sps/sp.cfm?SLibscID-NDV019é20&artideID=NDV010012&artidePages=1>

³⁰ Fawaz A. Gerges: ISIS and the Third Wave of jihadism, Current History,

December 2014, 339-343.

A harmadik hullám napjainkban is tart, vezető szervezete az Iszlám Állam. Jóllehet a szervezet élén álló Abú Bakr al-Baghdádí - a mérnök Oszáma bin Ládentől, vagy az orvos Aiman az-Zaváhirítől eltérően - rendelkezik iszlám vallási végzettséggel (a bagdadi Iszlám Egyetemen szerzett diplomát), a szervezet nem fektet nagy súlyt tevékenységének vallási megalapozására, vág)' akár legitimálására.

A RADIKÁLIS ISZLAMIZMUS LOKÁLIS SZAKASZA:

A „KÖZELI ELLENSÉG” ELLENI KÜZDELEM

1967, a harmadik arab-izraeli háború éve meghatározónak bizonyult az iszlamizmus fejlődéstörténetében. Az ebben a háborúban elszenvedett arab katonai vereség szimbolikus értékű, hiszen az addig az arab világban meghatározó (nyugati, vagyis idegen eredetű) szeku-láris nacionalista/szocialisztikus ideológiák és az ezeket felhasználó, ezeken alapuló társadalmi-politikai rendszerek kudarcát tette nyilvánvalóvá. Egy „ideológiai vákuum” keletkezett, amit az újjáéledő és újjászerveződő iszlamizmus töltött be. Kezdetét vette a reiszlami-záció máig tartó folyamata, amelynek egyik markáns jellegzetessége az iszlamizmus térnyerése aktivista mozgalmak, szervezetek formájában.

Kezdetben nem volt teljesen egyértelmű, hogy az iszlamizmus lép a nacionalizmus helyébe, hiszen - különösen az egyetemi diákság körében - teret nyertek a baloldali (bizonyos mértékben a marxista) ideológiák. Díákmegmozdulásokra került sor több arab országban is, amelyeken érződött az 1968-as nyugat-európai események hatása. A baloldali ideológiák azonban nem tudtak igazán gyökeret verni, széles körű támogatottságra szert tenni, ráadásul az állam komoly veszélyt látva bennük fellépett ellenük, illetve sok helyütt velük szemben nyíltan vagy burkoltan az iszlamistákat kezdte támogatni. Ez történt Egyiptomban is, ahol Nasszer utóda, Szadat ismét legalizálta a Testvéreket, akik ezért cserébe kiegyeztek a politikai vezetéssel, s lemondtak az erőszakról.

Az egyetemi diákság ugyanakkor kiváló bázist szolgáltatott az isz-lamizmus számára. Ez az írástudó, megfelelő képzettséggel rendelkező generáció társadalmi, gazdasági és politikai problémák sorával szembesült, nem látta biztosítottak a társadalmi felemelkedés, előrejutás lehetőségét. Számára már

történelmi távolságba került az a függetlenségi harc, amely korábban a nacionalista elit egyik legitimáló tényezője volt. Fokozatosan szembefordult a hatalmon lévő nacionalista elittel, s egyre fogékonyabbnak bizonyult az iszlamizmus ideológiája, eszmerendszere iránt.

A Testvérek „paciftkálódása” fokozta az iszlamista mozgalmon belüli elégedetlenséget, mindenekelőtt a radikálisabb nézeteket valló fiatalság körében. Új - részint a Testvérek szervezetéből kiváló - mozgalmak sora alakult, amelyek radikális nézeteket vallva tevékenységük szerves részévé tették az erőszakot. Egyedül Egyiptomban a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején mintegy száz iszlamista csoport tevékenykedett (at-Takfír va-l-Hidzsra [Hitetlennek nyilvánítás és kivonulás], al-Fannijja al-Aszkarijja [Katonai Akadémia], (al-Dzsihád stb.). Iszlamista erőszak-hullám söpört végig az iszlám világon, merényletekre, fegyveres támadásokra került sor Egyiptomtól Szíriáig.

Ezek a „vallási nacionalista”¹⁰ iszlamista csoportok, mozgalmak ugyanis jóllehet heves kritikát fogalmaztak meg a Nyugattal (imperializmus, kapitalizmus) szemben, támadásaik nem a Nyugat, hanem saját országaik az iszlám elveit és értékeit semmibe vevő - avagy csupán látszólag figyelembe vevő - politikai és vallási vezetéseire ellen irányultak.¹¹ Ahogy ezt Muhammad Abd asz-Szalám Faradzs, az Egyiptomi Iszlám Dzsihád csoport ideológusa pontosan megfogalmazta: „a közeli ellenség elleni harc előbbre való a távoli ellenség elleni küzdelemnél”¹²

A kutbi „az egész világ dzsáhilijsa”- gondolatot vitték tovább egyes iszlamista szervezetek az iszlám egyik legsúlyosabb kifejezésének alkalmazásával, ez pedig a takfír, vagyis a hitetlennek nyilvánítás, a muszlimok közösségéből való kitaszítás. Voltak, akik az egész kérdéskörnek inkább szimbolikus, és nem konkrét, gyakorlati szerepet tulajdonítottak, mások szerint csak a vezetőket kell hitetlennek nyilvánítani, míg olyan vélemények is voltak, hogy a teljes társadalmat.¹³

A hitehagyás az iszlám törvénykezés szerint a legszigorúbban büntetendő. Faradzs megfogalmazásában „Korunk hitehagyott uralkodói a gyarmatosítás/imperializmus asztalánál nevelkedtek, lett legyen az (nyugati) keresztes szellemiség, kommunizmus vagy cionizmus. Ők csak névleg muszlimok, akkor is ha [...] muszlimnak mondják magukat.” Faradzs a középkori muszlim vallásjogi tudóst, Ibn Tajmiját idézi: „A hitehagyott büntetése nagyobb, mint az eredeti hitetlené. (...) A hitehagyottat mindenképpen meg kell ölni.”¹⁴

1

Vö. Anti-Muslim acts have soared in France since Paris attacks, group says. Aljazeera America, January 23, 2015.
<http://america.aljazeera.com/articles/2015/1/23/france-sees-increase-in-anti-muslim-attacks.html>, After Charlie Hebdo Attacks, French Muslims Face Increased Threats. The Daily Beast, 01.25.15. <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/01/25/after-charlie-hebdo-attacks-french-muslims-face-increased-threats.html>

2

1. Asad John I. Esposito: The Islamic Threat. Myth or Reality? Oxford Univ. Press, 1995. 189.

3

^s Vö. Dániel Pipics: Who Is the Enemy? Commentary, January 2002.

4

⁵ Vo. Bernard Lewis: The Roots of Muslim Rage. The Atlantic Monthly, September 1991.

5

Bassam Tibi: Political Islam, World Politics and Europe. Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad. London and New York, Routledge, 2008. 41.

6

Mohammed Ayoob: The Many Faces of Political Islam: Religion and Politics in the Muslim World. The University of Michigan Press, 2008. 2.

7

Lásd Bassam Tibi: Islam's Predestination with Modernity, i. m. 54.

8

Juan A. Macias-Amoretti: Political Islam: Discourse, Ideology and Power. E'International Relations, Mar 3, 2014. <http://www.e-ir.info/2014/03/03/political-islam-discourse-ideology-and-power/>

9

Gilles Kepei: Dzsihad. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007. 54. Kutbot kapitalizmus- illetve imperializmus-kritikája, a konzervatív muszlim vallási vezetéssel szembeni radikális fellépése miatt egyesek Marxhoz illetve Leninhez hasonlítják, s Kutb „primitív marxizmusáról” beszélnek. VÖ. Ibrahim Abu Rabi: Sayyid Qutb: From Religious Realism to Radical Social Criticism. Islamic Quarterly, Vol. XXVIII, No. 2, 1984. 103-126.

10

Fawaz A. Gerges: The Far Enemy. Why Jihad Went Global. Cambridge, New York stb., Cambridge University Press, 2005. 12.

11

“ „A barbár társadalmakhoz tartoznak azok a társadalmak, amelyek csak úgy válik, hogy muszlimok.... A muszlim társadalmak közül egyesek nyíltan kinyilvánítják szekularizmusukat. [...] Mások deklarálják ugyan, hogy ők tisztelik a vallást, ám kitessékelik a vallást társadalmi rendszerükből. [...] Más társadalmak a tényleges hatalomgyakorlást nem Allahnak tartják lenni. [...] Mindezek a társadalmak egyívásúak abban, hogy nem Allah szolgálatára épülnek.” Szajjid Kutb: Útjelzők, i. m. 343-344.

12

Abd asz-Szalám Faradz: A rejtett (.semmibe vett) kötelesség. Az eredeti arab nyelvű anyag címe al-l-'arída al-Gháiba. A gháiba jelentése rejtett, rejtőző, de a szerző „elhanyagolt”, „semmibe vett” jelentésben használja. A továbbiakban Simon Róbert magyar fordítására hivatkozunk. In: Simon Róbert: Az iszlám fundamentalizmus, i. m. 422-481.. 450. „Tudjuk, hogy az ellenség már az iszlám területeinek kellős közepén vert tanyát. Sőt, már a hatalom gyeplőjét a kezében tartja, hiszen az ellenség nem más, mint ezek az uralkodók, akik (jogtalanul) magukhoz ragadták a muszlimok irányítását. (...) Az imperializmus létének alapját a muszlim országokban éppen ezek az uralkodók adják. Elkezdni az imperializmus fölszámolását [...] nem különösen hasznos tevékenység.

Leginkább időpocsékolás! [...] Nem lehet kétséges, hogy a dzsi-hád első terepe a hitetlen vezetők fölszámolása, s az, hogy helyettesítsük őket a tökéletes iszlám renddel. Innen vehet lendületet minden egyéb.” Faradzs, i. m. 451., 458.

[13](#)

Gilles Kepei: Dzsihad, i. m. 64.

[14](#)

Faradzs, i. m. 430-431.

AZ ISZLAMIZMUS GLOBALIZÁLÓDÁSA: A „TÁVOLI ELLENSÉG”

A kilencvenes évek közepére erősödött meg a militáns iszlamizmus új, transznacionális formája, a globális dzsihádiszmus (globális dzsi-hádista szalafizmus), amely fő célpontjának már a „távoli ellenséget”, vagyis az Egyesült Államokat és szövetségeseit jelölte meg. Egyes szakértők mindezt Oszáma bin Láden 1996-os, globális dzsihádot hirdető doktrínájához kötik.¹ A globális dzsihádiszmus megfordítja a sorrendiséget: nem egy meghatározott ország, vagy egy meghatározott terület iszlamizálása a cél, hanem általában véve a muszlim területek védelme, mégpedig nem a helyi (csak látszólag) muszlim rezsimektől, hanem az Egyesült Államoktól és szövetségeseitől, bin Láden szóhasználatával a „keresztes-cionista szövetségtől”

„Az amerikaiak és szövetségeseik - akár civilek, akár katonák -megölése minden muszlim egyéni kötelessége bármelyik országban, ahol csak lehetséges” - mondja a bin Láden nevével is fémjelzett Iszlám Világfront (teljes nevén: a Zsidók és Keresztesek Elleni Dzsihád Iszlám Világfrontja) 1998 februárjában kibocsátott fetvája. A fetva három fő okot nevez meg. 1. Az Egyesült Államok megszállva tartja az iszlám legszentebb helyeinek a földjét. (Utalás az Öböl-háború során Szaúd-Arábiában állomásoztatott 500 000 amerikai katonára.) 2. A hatalmas pusztítás, amelyet a „keresztes-cionista szövetség” okozott az iraki népnek, a megöltek nagy száma, amely meghaladta az egymillió főt. (Utalás az Irak elleni embargó nem várt, negatív hatásaira.) 3. Az amerikaiak célja a zsidó állam szolgálata, a figyelem elterelése Jeruzsálem megszállásáról.²

A imán az-Zaváhirí, az al-Káida bin Láden után második embere egyenesen „globális háborúról” beszél, hiszen a csatát nem lehet pusztán regionális szinten vívni „anélkül, hogy figyelembe vennénk a velünk szembeni globális ellenségességet”.³ A globális dzsihád elsődlegességét azzal támasztja alá, hogy a helyi, autokratikus vezetőket lényegében kívülről mozgatják - mint a játékszereket -, mégpedig az Egyesült Államok és az európai nagyhatalmak, ezért a fő csapást ez utóbbiakra kell mérni. Az Egyesült Államok, illetve a Nyugat ráadásul közvetlen katonai fenyegetést jelent az iszlám világ számára, ezért elsődleges az iszlám világ megvédése.

A „globális dzsihád” doktrínája alapján bin Láden és harcostársai - mindenekelőtt az afganisztáni „veteránok”, az „afgán-arabok” - merényletek

sorát hajtották végre nyugati célpontok ellen szerte a világon. Az elsődleges cél most már nem a helyi politikai vezetések elleni harc, hiszen a hadszíntér nem lokális, még csak nem is regionális, hanem globális, a fő ellenség a „keresztes-cionista/zsidó szövetség”, élén az Egyesült Államokkal. Nem bizonyos területekért kell harcolni, hanem a muszlim területekért úgy általában, meg kell védeni a muszlim területeket, hiszen a muszlimok a megszállás, elnyomás, kizsákmányolás áldozatai.

A közvetlen ideológiai muníciót Oszáma bin Láden korábbi szellemi mentora, Abdullah Azzám sejk⁴ szolgáltatta „A muszlim földek védelme” című dzsihád-fetvájával. Azzám - a dzsihádista dzsihád-ér-telmezésnek megfelelően - a „muszlim földek védelme” érdekében folytatott dzsihádot minden muszlim egyéni kötelezettségévé (fard ain) teszi, olyan kötelezettséggé, amely erősebb, mint az iszlám öt fő pillére között szereplő imádkozás vagy böjtölés, s nincs szükség a közösség hiteles és arra jogosult vezetője általi meghirdetésére!⁵

Nem hagyható ki azonban a sorból a síita-ellenességéről és kegyetlenségéről elhíresült, az Iszlám Állam iraki előd-szervezetét megalapító Abú Muszaab az-Zarkávi szellemi mentora, Abú Muhammad Ászim al-Makdiszi sem, aki főművében⁴¹ az iszlám egyik ismert elvét (al-valáa va-l-baráa, tkp. lojalitás és megtagadás, el nem ismerés) értelmezte újra, s töltötte meg erős politikai tartalommal, azt a kérdéskört járva körül, meddig lehet valaki lojális a politikai hatalomhoz, és mikor kell megtagadni azt, s konkrétan szembefordulni vele. A nem a saría alapján működő rezsimok lényegében a kufr, hitetlenség kategóriájába esnek, ilyen módon megtagadásuk vallási kötelezettség. Innen már csak egy lépés a megtagadás összekapcsolása a hitetlen kormányzatokkal szembeni aktív fellépéssel. A takfír, a hitetlennek nyilvánítás így egyszerű „távolságtartás” helyett aktív - ha szükséges, erőszakot is alkalmazó - küzdelemmé válik.

Ugyanez az ideológia - a globális dzsihád ideológiája - szolgáltatja a Dáis tevékenységének az alapját. Van azonban egy lényeges különbség az al-Káida és a Dáis között. Előbbi elsődleges célpontjának a Nyugat destabilizálását tekintette, majd ezt követnék a kalifátus megteremtésére irányuló lépések, míg a Dáis első lépésnek egy terület megszerzését, s azon egy állam létrehozását tekinti, s erről, mint bázisról kiindulva, következhet a kalifátus létrehozása.

MEGREFORMÁLHATÓ-E AZ ISZLÁM?

Mind a fundamentalizmus/izlamizmus, mind a modernizmus az iszlám valamiféle megreformálását - ami lehet a „rárakódásoktól” való „megtisztítás”, de lehet újraértelmezés is - tűzi ki célul. Alapvető kérdés, mi az iszlám rendszerében az „isteni”, illetve „prófétai” eredetű, és mi az, ami „emberi” alkotás, vagyis amit adott konkrét helyzetekben a muszlim közösség hozott létre, vagy vitt tovább saját praxisa

léi adat (fard kifája), csak arra jogosult vezető hirdetheti meg meghatározott feltételek között.

⁴¹ Abú Muhammad 'Ásim AI-Maqdísí: Miilat Ibráhim. At-Tibyán Publications. http://www.c-prism.org/images/Millat_Ibrahim_-_English.pdf részeként, és így vált az iszlám rendszerének a részévé. A kérdés úgy is megfogalmazható: mi az, ami megváltoztathatatlan, és mi az, ami nem. Mi az, ami az iszlám legbelső lényegéhez tartozik, és mi az, ami nem, mert az adott kor adott kultúrájának szokásjogaként vált az iszlám részévé, vagyis pusztán „rárakódás” - rossz esetben „szennyeződés”, „torzulás”. Másképpen: ez utóbbi mennyiben tekinthető maga is az „izlám”, avagy mennyiben az adott kor iszlámot körülvevő kulturális környezete részének?

Az iszlám írásban is lefektetett, majd jogilag is kodifikált rendszerének a kialakulása több évszázadot vett igénybe, s nagyjából a 9-10. századra fejeződött be. Ebben a folyamatban a muszlim közösség változó társadalmi gyakorlata élvezett prioritást, s az új jelenségek és gyakorlatok nagy része - egy hadísszal, Mohamed prófétától származó közléssel való szentesítés útján, vagy más módon Összhangba hozva a Korán változatlan normáival - beépült az iszlám rendszerébe. A közmegegyezés, a konszenzus (idzsmá) révén a közösség közvéleménye, illetve közös gyakorlata szentesített és tett az iszlám értékrend (és jogrend) részévé valamilyen új jelenséget. Általános gyakorlat volt az idzstihád, az önálló véleményformálás, független állás-foglalás olyan kérdésekben, amelyek autentikus forrásokkal nem, vagy nem egyértelműen támaszthatók alá.

Az iszlám teljes rendszerének kanonizációjával viszont az addigi rugalmasság megszűnt, a rendszer megmerevedett, s „bezárultak az idzstihád kapui”. Ettől kezdődően nem volt többé lehetőség önálló véleményformálásra, hanem pusztán követésre (taklíd), mégpedig korábbi vallástudósok követésére. Az iszlám első évszázadaiban tehát a helyi hagyományokat megtestesítő szokások - vagyis a közösség mindennapi gyakorlata - alapozták meg az iszlám (jogrendszerét). A

szunnita iszlámban a közösség - tulajdonképpen a vallástudósok - (több száz évvel ezelőtti) konszenzusa által legitimált tradíció normatív értékű és kötelező erejű, s mindent „felülír”. Az egyik fő problémát azonban az jelenti, hogy ez a konszenzus - amely a tra-dicionalista muszlimok szerint az a szilárd pillér, amelyen a vallás nyugszik - több száz évvel ezelőtti viszonyokat tükröz.

Az „idzstihád kapuinak bezárulása” a szunnita iszlámban lezárta, rögzítette és statikussá változtatta, egyidejűleg „szakralizálta” a tradíciókat. Lezárult egy folyamat, létrejött az iszlám ortodoxia, amelynek értelmezése a vallástudósok (ulamá) és a vallásjogi tudósok (fu-kahá) privilégiumává vált. Ezek a vallástudósok azonban mindig is a dinasztikus (állami/politikai) hatalom szigorú ellenőrzése alatt álltak, s tőlük a politikai vezetés mindenekelőtt saját hatalmának vallási legitimálását várta el.

A muszlint történelem szinte mindegyik időszakában akadtak azonban olyan „fundamentalista” - vagyis az eredeti „alapokhoz” való visszatérést szorgalmazó - személyek, mozgalmak, akik/amelyek kétségbe vonták, hogy az adott kor „hivatalos” iszlám-értelmezése megfelel a Próféta tanításainak, az „eredeti” iszlámnak, az iszlám eredeti szellemiségének. Ezek a többnyire válsághelyzetekben jelentkező személyek, illetve mozgalmak a problémák gyökerét az iszlám „eredeti” alapelveitől való eltávolodásban, az „idegen” elemek elszaporodásában látták. Célul az iszlám „rárakódásoktól”, „szennyeződésektől” való megtisztítását, s az „eredeti” alapelvekhez való visszatérést - a „jámbor elődök” (szalaf) útjának követését - tűzték ki.

A SZALAFIZMUS POLITIZÁLÓDÁSA

A szalafizmus (szalafijja) kifejezés ugyancsak több értelemben használatos. Többnyire az iszlám fundamentalizmussal azonos értelemben használják, mint egy olyan irányzatot, mozgalmat, szellemi áramlatot, amely a „jámbor elődök” (szalaf) útját követi, egyedüli autentikus forrásként a Koránt és a prófétai Szunnát fogadja el, ragaszkodva az írott szövegek szó/betű szerinti értelmezéséhez. Újabban gyakran alkalmazzák a szalafizmus kifejezést a radikális, szélsőséges, dzsihá-dista iszlamizmus szinonimájaként is.

A modern szalafizmus létrejött a 19. századi, az iszlámon belül kibontakozó vallási-intellektuális reformmozgalomhoz köthető. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a modern szalafizmusnak megvannak a jó évszázaddal korábbi szellemi előzményei - mindenekelőtt az arábiai vahhábijja amelyek joggal tekinthetők a

szalafizmus, mégpedig a premodern szalafizmus megnyilvánulási formáinak.

A „jámbor ősök/elődök” három, egymást követő nemzedéke különböztethető meg: az első Mohamed prófétát és társait (asz-szahába) foglalja magában, a második az ő követőiket (at-tábiún), a harmadik pedig a „követők követőit” (at-tábiu’t-tábiín).¹² Az eredeti szalafiták utolsó nemzedéke nagyjából a 9. század közepéig élt, utolsó tagjának sokan Ahmad ibn Hanbalt, a legmerevebb, hanbalita jogi iskola névadóját (780-855) tartják. Nagyjából ekkorra zárult le az iszlám teljes, írásban is kodifikált (elsősorban jogrendszerének, a klasszikus iszlám ortodoxiának a kialakulása.

Ezen az időszakon belül is az igazi „aranykort” Mohamed próféta és az őt követő négy „igaz úton járó” kalifa (al-khulafá ar-rásidún) uralkodásának időszaka jelentette, hiszen ekkor még úgy mond „eredeti tisztaságukban” érvényesültek az iszlám alapelvei. A későbbiekben ilyen már sohasem volt, az iszlám eredeti elvei eltorzultak, politikai-hatalmi céloknak rendelődték alá. A szalafizmus (vagy iszlám fundamentalizmus) az „eredeti” a ráarakó dásoktól, „szennyeződésektől” megtisztított iszlámot tekint kiindulópontnak, s egy iszlám fejlődési modell követését tartja a megoldásnak. Ennek az irányzatnak a létrejötté Dzsamál ad-Dín al-Afghání (1838-1897), Muhammad Ab-duh (1849-1905), majd főképpen tanítványa, Muhammad Rasíd Ridá (1865-1935) tevékenységéhez köthető.

Ridá nevét azért is érdemes kiemelni, mivel egy nagy jelentőségű vita résztvevője volt, amelynek központi kérdése a vallás és a politika egymáshoz való viszonya az iszlámban. Ridá ugyanis azt az álláspontot képviselte, hogy szükség van egy erős és független muszlim államra, amelynek az élén álló kalifa funkciója részint „vallási”, részint „világi”. A vele polemizáló Ali Abd ar-Rázik viszont azt hangsúlyoz-⁶ ta, hogy az iszlám mindenekelőtt és kizárólag vallás, nem politikai rendszer, Mohamed próféta küldetése is kizárólag vallási jellegű volt, s a kalifátusról sem a Koránban, sem a prófétai hagyományokban nem történik említés. Abd ar-Rázik a vallás és a politika szétválasztására irányuló tevékenysége a szekularizáció teoretikai megalapozásaként szolgált az iszlám világban.⁴³

A modern szaladta mozgalom a Muszlim Testvérek és a modern iszlamista mozgalmak előfutárának tekinthető. Időközben azonban a szó jelentéstartalma, pontosabban a szaladta szóval jelölt mozgalom komoly változásokon ment át. Míg eredetileg a szalafizmus a Nyugat kihívásaira adandó egyfajta iszlám

válaszadási kísérlet, iszlám reformmozgalom volt, napjainkra a Nyugattal való szembefordulás, a Nyugat tagadása és a „nyugattalanítási” törekvések jellemzik. Ezért egyes szakértők helyesebbnek tartják szalafizmus helyett a „neofundamentalizmus” elnevezés alkalmazását, azon belül is megkülönböztetve egy konzervatív és egy dzsihádistát (avagy „szalafi-dzsihádistát”) szárnyat.^{7 8}

Gilles Kepei a szalafizmuson belül két irányzatot különböztet meg egymástól. Egyik a „dzsihádisták szalafizmus”, a másik pedig a „pietista/sejkista szalafizmus”⁴⁵ A dzsihádisták szalafizmus „a vallási tanítás és a fegyveres erőszak valamiféle elegye, új és hibrid iszlámista ideológia”, amely a szent szövegek szó szerinti értelmezését „a mindenek-fölött való dzsiháddal kombinálja” s elsődleges céltablája „a hit par excellence ellensége, Amerika”⁴⁵. A pietista/sejkista szalafizmus ezzel szemben elveti a dzsihádisták, nézeteiket Szaúd-Arábia „olajsejkjei” legitimálják, megpróbálván elfedni azt a kétszínűséget, ami az ország Egyesült Államokkal való jó kapcsolataiból következik.

Mint Fawaz Gerges találóan rámutat, a tradicionális, vahhábita gyökerezettségű szaúdi szalafizmus befelé forduló, a muszlim ügyekre koncentráló, „izolacionista és nem internacionalista” irányzat volt, amelynek nem sok köze volt a dzsihádistához. Ennek az „evangéliumi” szalafizmus-vahhábitizmusnak a „házassága” a késői Szajjid Kutb-féle transznacionalista iszlámizmussal eredményezte a „hiperglobalista” transznacionalista dzsihádistizmus létrejöttét.⁹

A dzsihádisták a sejkistákat „árulónak” tartják, ugyanakkor mindkét irányzat meglehetősen ellenségesen viszonyul a Muszlim Testvérekhez, mégpedig két szempontból is: az egyik inkább politikai-ideológiai, a másik pedig vallási. Ami előbbi illeti, miután a Testvérek lemondtak az erőszakról, „méréseltté” váltak, ráadásul pártokat alapítanak és indulnak a választásokon, ez azt jelenti, hogy kollaborálnak azokkal az iszlám elveit semmibe vevő politikai rendszerekkel, amelyekkel szembe kellene szállniuk és mindent megtenni megdöntésük érdekében. Ami pedig a vallási indokokat illeti, a Testvérek teoretikusai túlságosan is „modernnek”, „újítók”, akik túlzott szabadsággal kezelik a szent szövegeket, értelmezésük elfogadhatatlan újításokat tartalmaz.

A DZSIHÁDIZMUS HARMADIK HULLÁMA: ADÁIS

A kétezres évek eseményei alapozták meg a talajt a globális dzsihádistizmus új,

minden korábbinál agreszívabbnak tűnő hulláma számára, amely egy, bizonyos szempontból az al-Káidához hasonlítható -azonban attól sok ponton eltérő - globális dzsihadista szervezet, az Iszlám Állam gyors térhódításával jellemezhető.

Az okok sorában két esemény kiemelése kívánczik az első helyre. Egyik az Egyesült Államok 2003-as Irak elleni inváziója, amely jólle-hét megdöntötte egy autokratikus vezető hatalmát, a központi állam-hatalom gyors gyengülését, az ország fragmentálódását eredményezte, utat nyitva etnikai, törzsi, szektáriánus és egyéb konfliktusok előtt, egyúttal teret adva különböző, radikális szervezetek és mozgalmak tevékenységének.

Másik fontos esemény(sorozat) az „arab tavasz” felkeléshulláma, amelyhez sokan nagy várakozásokat fűztek, amelyekből azonban négy év elteltével szinte semmi nem valósult meg, sőt az eleinte kétségkívül pozitív irányba mutató fejlemények az ellenkezőjébe fordultak. A kezdetben koherensnek tűnő változási irány, illetve a változásokat indukáló erők fragmentálódtak, a változásokat több helyütt is vissz-szarendeződések követték, az autokratikus vezetések által biztosított stabilitás biztonságát felváltotta a demokratizálás bizonytalansága (egy megdöntött rossz rendszer helyébe nem biztos, hogy jobb lép), kiéleződött a szektáriánus (szunnita-síita) törésvonal, több ország (Irak, Szíria, Líbia, Jemen) esetében is polgárháborús - vagy polgár-háború közeli - helyzet alakult ki, eljutva a bukott államiság határára. Mindezek a tényezők együttevén eredményezték a radikális, szélsőséges dzsihadista erők térnyerését.

Az Iszlám Állam gyökerei a 2003 utáni Irakra vezethetők vissza. 2003 nyarán kezdődött meg a dzsihadisták beáramlása Irakba, vagyis azoké a jól képzett fiatal harcosoké, akik Irakba mint a dzsihad földjére érkeztek, harcot folytatni a megszállt ország területének felszabadításáért. 2003 nyarán érkezett Irakba Abú Muszaab az-Zarkávi, aki hamarosan lérehozta szervezetét Dzsamaát at-Tauhíd va-l-Dzsihad néven, amelyet hamarosan az Al-Káida Mezopotámiai/Iraki Dzsihad Szervezete (Tanzím Káidat al-Dzsihad fi Bilád ar-Ráfidain¹⁰) névre változtatott.

2006-ban hét, tulajdonképpen az al-Káida hálózatához tartozó szunnita dzsihadista szervezet egyesüléséből született az Iraki Iszlám Állam (Daulat al-Irák al-Iszlámíjja), pontosabban „kikiáltották” az Iraki Iszlám Államot Abú Abdullah ar-Rasíd al-Baghdádi, mint „emír” vezetésével, akit 2010-ben megöltek. Helyét a szervezet élén Abú Bakr al-Baghdádi, a szervezet saría

bizottságának addigi vezetője, a konzultatív tanács tagja vette át. A szervezet 2011 folyamán, a Szíriában kialakuló polgárháborús helyzet nyomán vette fel a kapcsolatot az ugyancsak az al-Káida hálózatához tartozó⁴⁹ Szíriai Nuszra Fronttal (Dzsabhat an-Nuszra li-Ahli as-Sám). Al-Baghdádí 2013 áprilisában bejelentette a két szervezet egyesülését Iraki és Levantei Iszlám Állam (Dáis) néven, azonban mind a Nuszra Front vezetője, Abú Mu-hammad al-Dzsúlání, mind az al-Káidát irányító Aiman az-Zaváhirí elutasították az egyesülést. Néhány hónapos hatalmi rivalizálást követően megszakadtak a kapcsolatok a Dáis és az al-Káida között.

2014. június 29-én Irak időközben elfoglalt második legnagyobb városában, Moszulban a Dáis bejelentette a kalifátus létrehozását, élén Abú Bakr al-Baghdádíval, mint „Ibrahim kalifával” s a szervezet nevét Iszlám Államra módosították. Az újdonsült kalifa audio üzenetében felszólította a muszlimokat a csatlakozásra, egyúttal kilátásba helyezte „Róma elfoglalását” is.⁵⁰ Ha Rómát egyelőre nem is sikerült elfoglalnia, 2015 elejére Irak és Szíria területének egy komoly hányadát igen, miáltal mintegy 8 millió fő került a szervezet ellenőrzése alá.

Szinte hétről hétre újabb „leágazásai” jelennek meg az iszlám világ különböző országaiban, újabb szervezetek - egyes források szerint 2014. augusztus és 2015. február között mintegy 30 - biztosítják támogatásukról, illetve tesznek hűségnyilatkozatot a Dáis-nak, többek között Egyiptomban, Jemenben, Líbiában, Algériában, Tunéziában

Jóllehet a Nuszra Front az al-Káida hálózatának része, a globális dzsihad helyett a „közeli ellenség” - a Szíriai kormányzat - elleni harcot helyezi előtérbe.

⁵⁰ lásd ISIS Head Abu Bakr al-Baghdadi Warns ‘We Will Conquer Rome!’ The Huffington Post, 02/07/2014.

http://www.huffingtonpost.co.uk/2014/07/02/rome-conquer-i-slain_n_5550646.html?utm_hp_rcf=&=mnstpopular.

A Dáis rendszeresen megjelenő magazinja a Dabik nevet viseli, nem véletlenül. Dabik egy kis település a Szíriai AJeppo közelében, ahol egy ismeri hadis szerint egyszer majd a muszlimok és „Róma” (általános értelmezés szerint a Nyugat) összecsapására kerül sor. Vö. Harleen K. Gambhir: Backgrounder. Dabiq: The Strategic Messaging of the Islamic State. ISW, August 15, 2014. https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Dabiq%20Backgrounder_F%C3%BAgyis%20mint%20az%20Iszl%C3%A1m%20%C3%84llam%20helyi%20tart%C3%B3m%C3%A1nyainak%20k%C3%A9pvisel%C3%B6i.pdf úgyis, mint az Iszlám Állam helyi „tartományainak” képviselői.¹¹

Különös aggodalomra ad okot a Dáishoz és más radikális dzsi-hádista szervezetekhez csatlakozó külföldi harcosok nagy száma. Az ENSZ 2015 márciusában publikált jelentése szerint az Iszlám Állam és az al-Káida soraiban harcoló külföldiek száma több mint 25 000 fő, a növekedés 2014 közepe és 2015 márciusa között 71%-os, ilyen mértékű növekedésre eddig még nem volt példa.¹² Többségük Irakban és Szíriában harcol, de az afgán biztonsági erők 6 500 főre becsülik az Afganisztánban harcoló külföldiek számát, s több száz külföldi folytat harcot Jemenben, Líbiában, Pakisztánban, Szomáliában és más országokban is. Mint ezek az adatok is mutatják, az Iszlám Állam katonai veresége önmagában nem oldja meg a problémát, hiszen a külföldi harcosok hazatérése a világ különböző országaiba rendkívüli módon megnöveli a biztonsági kockázatot.

A Dáisnak - brutalitása ellenére - jelentős a vonzereje külföldön, mindenekelőtt azon muszlim kisebbségi fiatalok körében, akik identitás-válsággal küzdenek. Zömmel olyan második-harmadik generációs fiatalokról van szó, akik nem voltak képesek integrálódni -a társadalom nem fogadta be őket ugyanakkor eredeti származási országukkal is elveszítették már a kapcsolatot. A Dáis által képviselt „fantázia-ideológia”, az utópikus világnézet, egy idealizált kalifátus képe s az ennek érdekében az „iszlám ellenségeivel” folytatott harc rendkívül vonzó az iszlám világban és az azon kívül élő szunnita fiatalok körében. Az Iszlám Államhoz való csatlakozás amellett, hogy egyfajta „szent küldetést” szolgál, megadja a harc - sokak által a Ram-bo-filmekből ismert - élményét.

A Dáis egyébként professzionális módon használja a médiát, mesterien felépített a kommunikációja. Szinte minden lépése mediatisztált, s olyan kliséket alkalmaz, amelyek nem annyira az iszlám világénak, mint napjaink kommunikációs technikáinak felelnek meg. A brutális akciókról, lefejezésekről, megégetésekről közzétett felvételek a szervezet erejét, sikerességét hivatottak minél szélesebb kör számára demonstrálni.⁵³ Nagyon sok mindent átvett az al-Káidától, egyúttal tanulva annak hiányosságaiból és korrigálva azt. „Újra-territorializál-ta” a harcot, fenntartva ugyanakkor az internacionalizált, globalizált dimenziókat az akciók, a kommunikáció és a toborzás területein, illetve az „Iszlám Kalifátus” létrehozásával. A „re-territorializáció” ugyanakkor felvet egy új dimenziót, ti. minden elfoglalt terület lakott, mégpedig meglehetősen heterogén helyi közösségek által, amelyek belülről teszik törékennyé a Dáis uralmát.

ISZLÁM, ISZLAMISTA VAGY ERŐSZAKOS EXTRÉMIZMUS?

Barack Obama, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 2015 februárjában több figyelemre méltó - egyúttal komoly vitákat kiváltó - megnyilatkozást tett az iszlámmal, illetve az extrémizmussal kapcsolatban. A Nemzeti Imareggelin mondott beszédében figyelmeztetett, „nehogy felszálljunk a magas lóra” és azt gondoljuk, hogy ilyesmi csak másutt, más vallásokkal fordulhat elő, hiszen „a keresztes háborúk és az inkvizíció idején az emberek szörnyű tetteket követtek el Krisztus nevében!”⁵¹

“ Olivier Roy a lefejezéseket bemutató videókat olyan kliséknek tartja, amelyek a film világhoz, avagy a Hegylakó-féle fantáziavilághoz tartoznak, ami „erőteljes csapást” mér a képzeletre. Vö. ihe attractions of jihadism, and a generational nihilism stretching for beyond the Muslim sphere. Olivier Roy and Nicholas Truong, 8 October 2014. openDemocracy.

<https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/olivier-roy-nicholas-truong/attractions-of-jihadism-and-generatkmal-nihilism-str> Remarks by the President at National Prayer Breakfast. Washington, D, C. February 05, 2015. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/02/05/remarks-president-national-prayer-breakfast> Az elnök kijelentéseit különösen egyes keresztény körök hevesen bírálták, mint aki leegyszerűsítve és hibásan értelmezi a keresztes háborúkat és a kereszténységet, s a valóságtól elrugaszkodva hasonlítja össze a kereszténységet az iszlámmal, illetve „mintha csak iszlám vallástudós lenne” tesz

Az erőszakos extrémizmussal foglalkozó washingtoni háromnapos konferencián mondott beszédében kijelentette: „nem az iszlámmal állunk háborúban, hanem azokkal az emberekkel, akik elferdítették az iszlámot”⁵⁵ A Los Angeles Timesban publikált vezércikkében⁵⁶ Obama aláhúzza, hogy az al-Káida és a Dáís „elferdített vallás-értelmezését az iszlám világ túlnyomó többsége elutasítja” Utalt arra is, hogy az Iszlám Állam, illetve az al-Káida összekapcsolása az iszlámmal azon bírálóinak az igazát erősítené, akik kérdőre vonják, amiért az elkövetett akciókért nem az „iszlám radikálisokat” teszi felelőssé. Az elnököt ugyanis komoly bírálatok érik, amiért tendenciózusan elutasítja, hogy kapcsolat létezne az erőszakos extrémizmus és az iszlám vallás között. Az elnök egyik legfontosabb hivatkozási érve viszont az, hogy a terroristák vallási legitimációjának a tagadása fontos eszköz lehet a terrorista-utánpótlás radikalizációja elleni küzdelemben.

Egyes szakértők kifejezett „butaságnak” minősítik, hogy az amerikai elnök a Dáist „nem iszlám”-nak tartja. „Mindenki, akinek van szeme és füle, tudhatja,

hogy az IS csakúgy, mint korábban a Talibán és az al-Káida, 100%-ban iszlám.”⁵⁷ Pipes azt az érvrendszert használja, miszerint az számít, ki mit mond magáról, minek tartja magát. „Ha valaki azt mondja, hogy muszlim, elhiszem a szavait.”

Érthetőek az amerikai elnök vélelmezhető indokai, amikor semmiféle negatív konnotációjú szót vagy kifejezést nem kíván az iszlámmal összekötni (radikális iszlám, erőszakos iszlám, militáns iszlám avagy iszlám radikalizmus, iszlám extrémizmus). Ezek a kifejezések

megállapításokat az „igazi” iszlámról. Vő. Get Off Your High Horse, Mr. Obama. Commentary, 02.09.2015.

hUps://www.commentarymagazine.com/2015/02/09/get-off-high-horse-mr-obama/; Obama: Get Off Your ‘High Horse’ and Stop Criticizing Islamic Terror. The Christian Post, February 10, 2015.
<http://www.christianpost.com/news/obama-get-off-your-high-horse-and-stop-criticizing-islamic-terror-133845/> stb.

⁵⁵ Barack Obama says US ‘at war with those perverting Islam! BBC News, 19 February 2015. <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-31523213>

⁵¹ President Obama: Our fight against violent extremism. Los Angeles Times, February 18, 2015. <http://touch.latimes.com/#section/-/article/p2p-82846623/>

⁵⁷ Dániel Pipes: ISIS Is Not Islamic? September 10, 2014.
<http://www.danielpipes.org/blog/2014/09/isis-is-not-islamic> ugyanis félreérthetők, félremagyarázhatók, általánosításokra adhatnak alkalmat. A radikális iszlám kifejezés például értelmezhető úgy, mint az iszlámnak egy radikális irányzata, de úgy is, hogy az iszlám ab ovo radikális.

Az Egyesült Államoknak érdeke, hogy az iszlám világ ne ellenséget, hanem együttműködő partnert lásson benne. A globális dzsihá-dizmussal folytatott küzdelemben szükség lehet nemcsak a mérsékelt, hanem a radikális muszlimok támogatására is. Az amerikai elnöknek sokkal beiktatását követően, 2009 júniusában mondta el híres kairói beszédét, amelyben így fogalmazott: „Amerika és az iszlám nem kizárólagos fogalmak, és nem is versenyeznek egymással. Ellenkezőleg, átfedik egymást (egybeesnek), és közösek az alapelveik - igazság és haladás, tolerancia és valamennyi emberi lény méltósága”¹³

Egyetértünk Obama elnök kijelentéseivel, ugyanakkor tévedés lenne azt állítani, hogy az erőszakot, terrort alkalmazó dzsihádismus-nak semmiféle kapcsolata nincs az iszlámmal. Létezhet - ahogy létezik is - olyan interpretáció, amelyik vallásfilozófiai, avagy vallásjogi érvekkel támasztja alá akár a szélsőséges erőszak alkalmazását is. A dzsihádisták mozgalmak vezetői például előszeretettel hivatkoznak a 13-14. században élt, az ortodox iszlám legmerevebb jogi irányzatához, a hanbalitához tartozó Ibn Tajmijjára.

Kétségtelen tény az is, hogy a Koránban akadnak az erőszak alkalmazására buzdító versek (9:5, 47:4, 8:60). Ezek azonban nem értelmezhetők tértől és időtől függetlenül, hiszen adott történelmi kontextusban keletkeztek, többnyire valamilyen döntő csata előtt, amikor a muszlimok élet-halál harcot folytattak a mekkaiakkal fennmaradásukért. Az is tény ugyanakkor, hogy nincs olyan világvallás, amelynek a nevében ne követtek volna el embertelen, erőszakos akciókat. A dzsihádisták által is gyakran hivatkozott megtorlás, a „szemet szemért” elve pedig szintén nemcsak az iszlámra jellemző.¹⁴

Oszáma bin Ládén 2001 októberében egy kérdésre válaszolva a dzsi-hád egyik célpontjaként jelölte meg a zsidókat, mégpedig egy prófétai hadíszra hivatkozván: „Mindaddig nem jön el az Óra, ameddig a muszlimok nem harcolnak a zsidókkal és meg nem ölik őket.”⁶⁰ Bin Ládén itt egyértelműen nem izraeliekről vagy cionistákról, hanem zsidókról beszélt, mégpedig olyan interpretációt alkalmazva, amely ellentétes a mainstream iszlám interpretációjával. Még azoknak a vallási vezetőknek a többsége is, akik elfogadták izraeliek megölését (nyilvánvalóan összefüggésben a palesztin-izraeli problémakomplexummal), elutasították úgy általában a zsidók megölését, pusztán ontológiai indokok alapján.

Még tovább megy az Iraki al-Káida alapítójaként rendkívüli kegyetlenséggel elkövetett akcióiról elhíresült (szunnita) Abu Muszaab az-Zarkávi, aki az első számú célpontnak a „hitehagyó” síitákat tekintette. „A muszlimok mindaddig nem lesznek képesek győzelmet aratni az olyan agresszív hiteüenек fölöött, mint a zsidók és a keresztények, ameddig teljes mértékben meg nem semmisítik a maguk között lévő olyan hitehagyottakat, mint a ráfida [...]”⁶¹

Több szempontból sem szerencsés ugyanakkor az iszlamizmus és a radikális iszlám kifejezések szinonimalcénti használata.⁶² Egyfe-(Korán, 5:32). Ugyanakkor „Ha valaki megöl valakit, megöletessék az ő gyilkosságáért.” {Biblia, Mózes III. 24,17}

fií! Bin Ládent idézi Gilles Kepei: The Warfor Muslim Minds, i. m. 123-124.

^{<1} Az-Zarkávít idézi Nibras Kazimi: Zarqawi's Anti-Shi'a Legacy: Original or Borrowed? In: Hillel Fradkin, Húsain Haqqani, F.íc Brown (eds): Current Trends in klamisl Ideology Vol.4, Washington, D.C., Hudson Insilute, 2006.53-72.: 53. A ráfida negatív Uonnotációjú kifejezés, dezeriórt, renegátot, elhagyót, disszidenst jelent (a ra-í'ada = elutasítani gyökből). Szunniták gyakorta alkalmazzák általában a síiták megjelölésére, mint akik elutasítják a Mohamed prófétát követő első három kalifa uralmát. Zarkávi - Ibn Tajmijja síita-ellenes kijelentéseire hivatkozva - idfejezetten a síitákat érti ráfida alatt, akiket „az emberiség leggonoszabbjai”-ként aposztrofál, „Lesben álló kígyóhoz” „ravasz és rosszindulatú skorpióhoz” hasonlítva őket sokkal rossz-szabbnak tartja a nyíltan támadó ellenségnel, mivel ravaszak, barátoknak adják ki magukat, de csak a megfelelő alkalomra várnak a leszámoláshoz. Az igazi veszélyt a síiták jelentik, ők az igazi ellenség, elsősorban ellenük kell harcolni.

⁶² Vö. Főreword. Islamism and Terrorism: The Ideological Dimension. In: Hillel lól az iszlám vallás, az iszlamizmus pedig (politikai) ideológia, másfelől az iszlamizmusnak is van mérsékelt és radikális ága.

AZ ISZLAMIZMUS DIFFERENCIÁLTSÁGA ÉS MEGOSZTOTSÁGAI

Sokan - a kérdéskörrel foglalkozó szakértők közül is - hajlamosak az iszlamizmust is egy homogén, egységes tömbként kezelni, minden iszlamistában „potenciális gyilkost” látni⁶³, s az iszlamizmust a fasizmushoz, illetve a marxizmus-leninizmushoz hasonlítani.⁶⁴ A valóság azonban ennél lényegesen összetettebb. Az iszlamista mozgalom rendkívül tagolt, törésvonalakkal szabdalt, sem céljaiban, sem alkalmazott módszereiben nem egységes. Mindennaposak az iszlamizmu-son belüli, személyek, csoportok közötti rivalizálások, nézeteltérések, konfliktusok, esetenként akár fegyveres összecsapások.

Ahogy az iszlámban nincs vallási központ, úgy az iszlamizmusnak, illetve a dzsihádiszlamizmusnak sincs olyan központja, központi testületé vagy egyéb intézménye, amelyik valamiféle egységes álláspontot képviselne. „Nincs iszlamista vagy dzsihádistista »Komintern« vagy »Isz-lamintern«” - mondja Fawaz Gerges, hasonló ahhoz, amilyen a nemzetközi kommunista mozgalomban létrejött 1919-ben, az első világháborút követően.⁶⁵ Sem az iszlamisták, sem a

dzsihádisták nem tudtak nézetkülönbségeiken túllépve „egységfrontot” létrehozni, vagy akár egységes vezetésben megállapodni. A „vallási nacionalisták” eleve fragmentáltan, lokális célokért és lokális terepen tevékenykedtek, s jóllehet a transznacionális dzsihádisták tevékenységüket a globális

Fradkin, Hasain Haqqani, F.ric Brown (eds): Current Trends in Islamism Ideology Vol.2. Washington, D.C., Hudson Institute, 2005.4-6.

⁶³ „Valamennyi iszlamista ugyanaz. Egy mérsékelt iszlamista ugyanolyan fantasztikus fogalom, mint egy mérsékelt náci. Ennek a barbár mozgalomnak minden tagja egy potenciális totalitárius gyilkos.” Dániel Pipes: Islamism's Unity in Tunisia. October 30, 2012. <http://www.danielpipes.org/12103/islamism-unity>

⁶⁴ Vö Dániel Pipes Explains 'Islamism! Middle East Fórum, September 2000. <http://www.mcforum.org/3984/daniel-pipes-explains-islamism>

⁴⁵ Fawaz A. Gerges: The Far Enemy, i. m. 117.

színtérre tették át, mozgalmuk semmivel sem lett egységesebb. A meghatározó szerepet mind a mai napig az autokratikus vezetők, a konkrét személyek nézetei játsszák, nagy hangsúlyt adva a személyiségnek, a karizmának.

A radikális iszlamisták (dzsihádisták) részéről komoly kritika éri a mérsékelt iszlamista szervezeteket, pártokat, különösen, amelyek elfogadják a fennálló politikai rendszerek „játékszabályait” lemondanak az erőszakról és indulnak a választásokon, s esetenként maguk is részeivé válnak annak a politikai rendszernek, amely ellen - legalábbis a radikálisok szerint - harcolniuk kellene. Az első ilyen konfliktusra Egyiptomban került sor a hatvanas-hetvenes években a Muszlim Testvérek mérsékeltté válásával. A Muszlim Testvérek Szervezete - amint arra már korábban is utaltunk - komoly vallási bírálatokban is részesült, mindenekelőtt a szaúdi vahnábiták részéről teoretikusainak túlságosan is „újító” - vagyis „eretneknek” minősíthető - vallásértelmezése miatt. Az aktuális politikai kérdések mellett ezek a szempontok is szerepet játszanak abban, hogy az elmúlt években igen rossz volt a viszony Szaúd-Arábia és a Muszlim Testvérek között, jóllehet mindkettő a többségi szunnita iszlám képviselője.

Az iszlamizmuson, illetve a dzsihádiszmuson belül heves kritikák érték az al-

Káida globális dzsihádisták stratégiáját és konkrét akcióit. Szajjid Muhammed Húszéin Fadlalláh, a libanoni Hezbolláh alapító szellemi vezetője például jó néhány ponton bírálta az al-Káidát, többek között elutasítva azt, hogy a szervezet által végrehajtott öngyilkos merényletek „mártírság akciók” lennének, ezért vallásilag legitimek.¹⁵ Fadlalláh szerint ezek terrorista merényletek voltak. Ugyanis míg a Hezbolláh által a nyolcvanas évek elején végrehajtott hasonló akciók vallásilag legitimek minősíthetők, hiszen az izraeli megszállás ellen irányultak, nem ez a helyzet az al-Káida amerikaiak elleni akciói esetén, hiszen az USA nem tart megszállva muszlim területeket és nem nyom el, illetve gyilkol muszlimokat.

Éles viták zajlottak a dzsihádisták mozgalmon belül a Hamász politikája és akciói kapcsán is. A Hamászt komoly dzsihádisták bírálatok érték túlságosan palesztin nacionalista elkötelezettsége miatt, mivel a dzsihádot úgy mond a hazáért és nem Allahért folytatja.⁶⁷ Komoly, esetenként az ellenségességbe is átcsapó rivalizálás folyt a iMuszlim Testvérek palesztinai leágazásának tekinthető Hamász és az al-Káida között a palesztin-ügy hiteles képviselője miatt. A Hamász - szunnita iszlámista szervezet létre - ráadásul kiváló kapcsolatokat ápolt a síita blokk országaival és szervezeteivel, így Iránnal és a Hezbolláhhallal. Mindezek betetőzéseként a Hamász indult a palesztin parlamenti választásokon, s ráadásul nagy fölénnyel meg is nyerte azt, vagyis - akárcsak „anya-szervezete” a Muszlim Testvérek - elfogadta a politikai játékszabályokat.

Nagyon komoly ellentétek húzódnak napjaink két globális dzsi-hádisták szervezete, az al-Káida és a Dáís között,⁶⁸ Az al-Káida hálózatához tartozó szervezetek - köztük a 2015 elejére kétségkívül műveleti központtá vált Arábiái al-Káida - nem fogadják el a Dáist vezető Abú Bakr al-Baghdádí kalifaságát. Harisz bin Gházi an-Nazarí, az Arábiái al-Káida egyik vezetője - aki 2015. január 31-én egy amerikai drón-támadás áldozata lett - egy 2014 novemberében nyilvánosságra hozott videó-üzenetben élesen bírálta a Dáist, illetve a kalifátus kikiáltását, mint ami nem felel meg a szükséges feltételeknek, csupán megosztottságot eredményez a mudzsáhidok soraiban, következésképpen ellentétes az iszlám előírásaival.⁰¹¹

A Dáís tevékenységét nemcsak a legtekintélyesebb szunnita vallási vezetők ítélik el és tartják az iszlám elveivel ellentétesnek, és nyilvánítják semmisnek al-Baghdádí önjelölt kalifaságát, hanem a jelentősebb iszlámista szervezetek vezetői, illetve teoretikusai is. A Katar-

⁶⁷ Vö. Reuven Paz: Salafi-Jihádí Responses to the Hamas' Ideological Victory. In: Hillel I'radkin, Húsain Haqqaní, Eric Brown (eds): Current Trends in Islamism Ideology Vol.4. i. m, 45-52.0.; 47.o.

⁶⁸ Vö, Dániel Byman és Jennifer Williams: ISIS vs. Al Qaeda: Jihadism's Global Civil War. The National Interest, February 24, 2015.
<http://nationalinterest.org/feature/isis-vs-al-qacda-jihadism's-global-civil-war-12304?page=2>

⁶⁵ Lásd Al-Qacda in the Arabian Peninsula Rejects Isis 'Caliphate' Ending Fears of Deadly Terror Alliance. International Business Times, November 21, 2014. <http://www.ibtimcs.co.uk/al-qacda-arabian-peninsula-rejects-isis-caliphate-ending-fears-deadly-terror-alliance-1476004> ban élő egyiptomi Juszu'f al-Karadáví sejk, napjaink egyik legtekintélyesebb szunnita vallási vezetője, a Muszlim Tudósok Világszövetségének elnöke, a Muszlim Testvérek egyik szellemi vezetője szerint a kalifátus Iszlám Állam általi deklarálása ellentétes a sariával.¹⁶ Válaszul az Iszlám Állam hitehagyottaknak nyilvánította a Muszlim Testvéreket és palesztin szervezetüket, a Hamászt. Ezt követően valóságos „fetva-háború” bontakozott ki a két fél között.¹⁷ A szunnita iszlám talán legtekintélyesebb intézménye, a kairói al-Azhar vezető imámja, Ahmed at-Tajjib barbársággal vádolta az Iszlám Államot, az általa képviselt ideológiát pedig összeegyeztethetetlennek az iszlám tanításaival.¹⁸

1

Vö. Thomas Hegghammer: Global Jihadism After the Iraq War. Middle East Journal, 11-32.; 13. Bin Ládén fatvájának szövegét lásd PBS Newshour, August 23, 1996. http://www.pbs.org/newshour/updates/military-july-dec96-fatwa_1996/

2

⁵⁷ Lásd Jihad Against Jews and Crusaders. World Islamic Front Statement. 23 February, 1998. <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>

3

Aiman az-Zawahiri: Fursán tahi Rájat al-Nabí (Knights Under the Prophet's Banner.) <https://azelin.files.wordpress.com/2010/11/6759609-knights->

[under-the-pro-phet-banner.pdf](#)

4

Abdullah Azzám sariából szerzett MA-, majd iszlám jogból PhD-fokozatot a kairói al-Azhar egyetemen. A hetvenes évek második felében Szaúd-Arábiában, a dzsiddai Abdel-Aziz Király Egyetemen oktatott, ahol mások mellett Oszáma bin Ládent is tanította.

5

Lásd Sheikh Abdullah Azzam: Defense of the Muslim Lands. The First Obligation After Imán. <http://www.kalamullah.com/Books/defence.pdf>. Lásd még ugyanő: Join the Caravan. ékn. <http://ebooks.worldofislam.info/ebooks/Jihad/Join%20the%20Caravan.pdf>. A hagyományos felfogás értelmében a dzsihád mindenekelőtt közösségi

6

A kérdéshez bővebben lásd Abdul-Faltah Munif: A muszlim gondolkodás megújulása a 18-21. században. A szalafijja története. Iszlám.com, a Magyarországi Musz-limok Egyházának közösségi oldala. <http://iszlám.eom/is/.lanvaz-elet-valla,sa/az-isz-lam-tortenele/ilem/1033'a-muszlim-gondolkodas-megujulasa-a-18-21-szazadban-a-s> zalafi ji a- Lo rte n ete

7

Vő. Muhammad Rasfd Ridá [é. n.]: al-Khíláfa au al-imámat al-uzma JA kali-fátus vagy a legfelső imamátus], Kairó, Bejrut, valamint Ali Abd ar-Rázil<: aÍ-Iszlám va úszói al-hukm [Az iszlám és a kormányzás alapelvei]. Beirut, 1978.

⁴⁴ Olivier Roy: Globalized islam, i. m. 233.

8

⁴⁵ Vő. Gilles Kepei: Dzsihád, i. m., különösen 369-374., és ugyanő: The Warfor Muslim Minds. Islam and the West. Cambridge, Massachusetts, and í.ondon, F,ng-land, ihe Belknap Press cf Harvard University Press, 2004.246-260. Van, aki a dzsi-hádi szalafizmus mellett másik irányzatként az apolitikus és konzervatív szalafizmust különbözteti meg. I.ásd Mohammed M. Hâtez: Suicide

Bombers in Iraq. The Strategy and Ideology of Martyr dóm. Washington, United States Institute of Peace, 2007. 63-66.

⁴⁴ Kepei: Dzsihád, i. m. 369-370.

9

Gerges: The FarEnemy, i. m. 131-133., 240.

10

Az ar-Ráiidán szó a kct mezopotámiai folyó, a Tigris és az Euírátesz elnevezése, egyúttal ez Mezopotámia arab neve.

11

Vö, Islamic State Offshoots Spring Up in F.gypt, Other Countries. The Wall Street Journal, January 28, 2015. <http://www.wsj.com/articles/islamic-states-sway-spreads-in-middle-east-north-africa-1422483739>

12

UN says '25,000 foreign fighters' joined Islamisl militants. BBC News, 2 April 2015. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-32156541>

13

Remarks by the Prés ;derít on a New Bcginning. Cairo, Egypt., C'airo Uníversity, June 4, 2009. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>

14

„Ha valaki megöl egy emberi lényt anélkül, hogy [annak halála bosszú lenne] valaki másnak [a megöléséért], olyan az, mintha az összes embert ölte volna meg."

15

Gerges: The Far Enemy i. m. 237-238.

16

Qaradawi says 'jihadist caliphate' violates sharia. Al Arabiya News, 5 July 2014. <http://cnglish.alarabiya.net/cn/Ncws/middle-easl/2014/07/05/Qaradawi-says-jiha-dist-ealiphate-violates-sharia-.html>

17

Vö. ISIS Declares War On Hamas And 7he Muslim Brotherhood. Shoebat foun

18

dition, August 23, 2014. <http://shocbat.com/2014/08/23/isis-declares-war-hamas-muslim-brothcrhood/>

ISZLÁM MODERNIZMUS,

AVAGY AZ ISZLÁM REFORMÁCIÓJA?

Napjainkban többnyire az iszlamizmus/dzsihádiszmus/extrémizmus tematizálja az iszlámról szóló diskurzust, s viszonylag kevés figyelmet kap az iszlám modernizmus, avagy a liberális- vagy reform-izlám. Igaz, ez utóbbi nem cselekvő, aktivista szervezetek, mozgalmak „látványos” tevékenységében, hanem többnyire teoretikusok munkásságában nyilvánul meg. Ezek a „reformista” „unortodox” teoretikusok^{1 2 3} a modern kor viszonyainak megfelelően (újra)értelmezik az iszlámot, s sokan közülük - szemben az „izlám állam” fundamentalista/islamista koncepciójával - kimondják az iszlám és az állam különválasztásának a szükségességét, a „szekuláris állam melletti iszlám érvrendszert” alkalmazva.²

Mindehhez eredendően szükséges az idzs-tihád, a független meg-okolás, mint módszer alkalmazása. Miután azonban a muszlimok többsége úgy véli, hogy nagyjából a 10. századtól „bezárultak az idzs-tihád kapui” s még napjainkban is zárva vannak, újra ki kell nyitni azokat. Azonban az idzs-tihád kapuinak kinyitása önmagában nem elegendő, hiszen az idzs-tihádot évszázadokkal korábban csak azokban az esetekben alkalmazták, amelyekre vonatkozóan a Korán és a Szunna nem szolgáltat világos és egyértelmű iránymutatással. A reformiszlám egyes teoretikusai szerint ezért ki kell terjeszteni az idzs-tihád alkalmazhatóságát az ilyen esetekre is.³

Elvetvén azt az islamista diskurzusban gyakran tapasztalható felfogást, amely egyenlőségjelet tesz az iszlám és a saríja közé - a sa-ríja egészét isteni eredetűnek, következésképpen megváltoztathatatlanak tartván - a modernisták szerint a saríja az emberi intellektus terméke⁷⁶, amely adott kor adott viszonyait tükrözi, integrálva a helyi gyakorlatokat, szokásokat, ráadásul bizonyos aspektusai nem felelnek meg a Korán és a Szunna rendelkezéseinek.⁷⁷ A saríja nagy része tehát „kulturális ráakódás” ami az adott kor adott kultúrájának szokásjogaként vált az iszlám részévé, következésképpen „lebontható”, illetve megváltoztatható.

A kérdésnek különös jelentősége van Európában, az európai musz-lim kisebbségek körében, akik az iszlám vallást egészen más kulturális környezetben, kisebbségként kell, hogy megéljék. Amennyiben végrehajtható az

iszlám „dekulturalizálása” vagyis az iszlám „magra”

⁷⁴ Abdullahi Ahmed An-Na'im: Islam and the Secular State. Negotiating the Future of Shari'a. Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press, 2008. vii.o.

⁷⁵ Vö. An-Na'im: Toward an Islamic Reformation, i. m. 27-29.

⁷⁶ Vö. An-Na'im: Islam and the Secular State, i. m. 10., Tariq Ramadan: Western Muslims and the Future of Islam. Oxford, New York stb., Oxford University Press, Oxford, New York stb., 2004.34..

⁷⁷ An-Na'im: Toward an Islamic Reformation, i. m. 184.

ráépült kulturális „rarakódások” lebonthatók, marad a „puszta” vallás, amely nem kötődik egy konkrét kultúrához, következésképpen bármilyen kulturális környezetben - akár kisebbségként is - teljes értékű muszlim élet élhető.

Még tovább megy a Szíriai származású, évtizedekig Németországban élt Bassam Tibi, aki bevezeti az Euro-iszlám fogalmát, amely kimondottan az európai iszlám diaszpóra európai identitását tükrözi. Ez egy felvilágosult, racionalista, az európai felvilágosodás értékeit (pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom, individuális emberi jogok) elfogadó és azokon alapuló iszlám.

Kőbányai János

[1](#)

V6. Grand Sheikh Of Al-Azhar: Islamic State 'Barbaric, Distorts Islam! Radio

[2](#)

Free Europe, Radio Liberté)', December 03, 2014.

<http://www.rferl.org/content/under-black-flag-egypt-shcikh-tayeb/26723627.html>

[3](#)

John O. Voll: Foreword. In: Abdullahi Ahmed An-Naim: Toward an Islamic

Reformation. Civil Liberties, Human Rights, and International Law. Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1996. ix.o.

IZRAEL - SOK-SOK VILÁG HATÁRÁN

Minden elemzést, leírást, tanácsos elhelyezni az időben. A mai elbeszélésem tárgya okán a megírás idejét is érdemes jelölni, ha megcélzom az amúgy is lehetetlent: hogy legalább a Megroppan a világrend Hl. című konferencián való felolvasás napján (2015. február 20.) aktuális legyek.

2015. február elsején ültem asztalhoz, hogy a 2014. november végén kapott konferencia-meghívásnak - e megtisztelő lehetőségnek - a lehető legjobb tudásom szerint megfeleljek. Eredetileg egy hónappal ezelőtt szerettem volna hozzáfogni ennek a munkának, de a közbejött egyéb elfoglaltságok miatt erre csak most - még időben - kerülhetett sor, Ez alatt a hónap alatt, 2015. január 7-én következett be - mint erre még bizonyára jól emlékezünk, mert lehet, a ma még elemi erejű megrázkódást sem érezzük annak egy hónap múlva, mint annak előtte - a Charlie Hehdo szerkesztősége elleni gyilkos merénylet. Ha beleszőjük a konkrét elbeszélésbe, ha nem: az írás hangjának, szövegének másnak kell/illik lennie, mint ez eseménysor és a nyomán keletkezett kráter körül támadt, s az egész világra kiterjedő diskurzus előtt ültem volna asztalhoz.

Egy-másfél hete - egyelőre nem keresem vissza a feltorlódott események kazlából a pontos dátumot, és a neveket se, mert még nincs rá ok - egy feltehetőleg (sőt, biztos, de nem visszaigazolt) izraeli dróntámadás elpusztított Szíria területén egy autókonzvojt, nem messze az izraeli és a libanoni határtól. Ez már majdnem rutinakciónak számít, amelynek során az izraeli hadsereg megpróbálja megakadályozni, hogy északi ellensége: a síita Hezbollah az Irán-Szíria-(út)vonalon keresztül fegyverekhez jusson, vagy a határai közelében merényleteket készítsenek elő. Azonban ezúttal a magas rangú Hezbollah katonai parancsnok mellett öt iráni is meghalt a támadásban, köztük egy jól dekorált tábornok, akit néhány napra rá katonai pompával temettek el Teheránban a szokásos bosszút lihegő, s Izrael hamari végét jósló fenyegető beszédekkel.

(Az effajta híradásokat valamivel kisebb izgalommal követik Izraelben a tévé mellett, mint az időjárás-jelentést. Még nem az izraeli társadalomba belesimult kívülállóként, sokszor el-elcsodálkozom: hogyan lehet ebben az országban úgy élni, hogy nem telik el nap, a szembesülés nélkül, hogy egy több milliárd embert kitevő közösség, köztük hatalmas és gazdag államok sora, pontos cím megjelölésével, s nem úgy általánosságokban, írmagostul el akarja törölni a föld

színéről, vagy a tengerbe akarja szorítani az izraeli tévé-nézőt. S e szándék nem marad meg a verbalitás szintjén. Az erről szemtelenül tudósító sajtómunkás kollégák sem találnak benne semmi különlegeset, nem úgy, mint egy-egy nem kedvelt politikai szereplő magánéletének feszegetésében, melyek terjedelemben és kiemelt helyben rendre megelőzik Izrael és a zsidó nép totális elpusztításával kapcsolatos híreket. Az izraeli átlagpolgár az elpusztítására törő roppant erőfeszítések pontos tudatában, vagy lehet: tudat alá fojtásában fekszik le nyugodtan a másnapi munkájára felkészülendő, s jobban érdekli a saját politikusi korrupciós ügyeinek leleplezése vagy valamelyik reality show „szezonjának” aktuális epizódja.

Nem sokkal az izraeli okos-repülőgépek támadása után a Hezbollah teljesítette a rá ilyen esetben kötelező - so called - becsületét védő választ, azaz: sikerült megölnie két határőrt az egyébként turisták által is használt határ menti ösvényen, s állítólag - a baloldali sajtó szerint - nem áll érdekében komolyabban reagálni, s ezért jobb nem csörtetni a kardot izraeli részről. Egy most politikai pályát kezdő tábornok, egy új párt (Kulanu) második embere, választási fogásnak minősítette az akciót, de szintén a sajtó szerint: az irániak eltökéltsége valamilyen ellencsapás realizálására még bizonytalan. (Most azt ne is firtassuk, hogy mit keresett a jól dekorált iráni tábornok a robbanásveszélyes Golán-magaslatok alján, néhány kilométernyire az izraeli határtól a Hezbollah katonai parancsnokával karöltve, amikor otthon atomfegyverek előállításán fáradoznak, amelyek fő célpontja Izrael?)

Épp a legújabb, múlt nyári 50 napos izraeli-gázai háborúról (Cuk Eitán) tudjuk, hogy kisebb volumenű gyilkosságért - lehet egy ember halálát méricskélni, hasonlítgatni? - indult a nem is a halottak számával, de a felmérhetetlen következményei okán tragikus újabb forduló, egy feltehetően helyi Hamasz-csoport kezdeményezésére elindított, amatőr módon végrehajtott, s ezért balul végződött, túszejtő akció továbbgyűrűzése nyomán. Lehet, ez az újabb incidenspárbaj beleszürkül a közel-keleti rutinkrónikába, azonban még az is benne van a pakliban, hogy olyan nagy horderejű eseménysort indít el, aminek tüze elvilágít a budapesti konferenciateremig.

(Miközben csiszolgom a konferencia-szöveget, február 14-én erre is válasz érkezett. A Hezbollah, az Irán- és az Asszad-párti kormányerők egy roppant erőösszevonást készítettek elő a lázadó erők ellen a Golán-hegység lábánál, majd offenzívát indítottak, hogy Damaszkusz környékét és az oda vezető utakat a hatalmuk alá kerítsék. A Hezbollah és Irán katonai vezetése éppen ezt a2

offenzívát készítette elő, amikor az okos-repülőgép megtalálta őket. A lázadók a különböző iszlám szervezetekhez, csoportokhoz tartoznak, noha szerencsére idáig még nem értek el a legnagyobb médiafigyelemmel kísért Iszlám Állam hordái. Az izraeli elemzés szerint (Haaretz) azért nagy a veszélye egy ilyen csapatösszevonásnak, mert az idősebb Asz-szaddal ellentétben, Irán nem a szíriai-izraeli tűzszüneti vonal már majdnem békés határként funkcionáló fenntartásában érdekelt, hanem a lázadóktól visszanyert térség Izrael-ellenes ugródeszka-bázis infrastruktúrájának kiépítésében. Izraelnek most az a célja, hogy mind az Iszlám Államot, mind az Irán vezette síita szövetséget egy szélesebb senkiföldje-zónával tartsa távol magától.)

A dróntámadás és a közvetlen rá adatott „válasz” elvileg közelebb áll az előadás címéhez, de csak földrajzilag. Ugyanis, korántsem paradoxonként, a párizsi események közelítik meg lényegibben a címben is kiemelt tárgyat, s megközelítésének módját. Izrael pusztá létezésének problémáját, s annak sok-sok határát - vagy éppen térben és időben való határtalanságát.

A Charlie Hebdo készítőinek a lemészárlását az európai kulturális és szabadságeszmék elleni támadás emblemikus tetteként olvassuk. Persze, nem általános alanyként, hanem az európai kultúra-és történelem-fejlődés letéteményeseiként. Ugyanis a muszlim államok többsége és azok európai kisebbsége nem tartozik ide, vagy legalábbis nem egyértelműen. Ezt a tényt illik nemcsak tudomásul venni, hanem az okait, ha nem is elfogadni, de megérteni. E nélkül ugyanis nem is elemezhetjük a jelenséget, amelynek lényeges eleme, hogy a karikatúristák likvidálása után rögtön, sőt: vele párhuzamosan, ugyanannak a narratívának a mellék- vagy egyenrangú szálaként: közvetlen zsidó célpont ellen elkövetett merénylet írta tovább, s kerekítette egészévé ezt a történetet - ugyanabba a csoportba tartozó terrorista tollával. (A koppenhágai merénylet - február 15-én bigy-gyesztem ide ezt a zárójelet - azt bizonyítja, hogy itt nem egy elbeszélésről, hanem egy elbeszéléstípusról van szó.)

De hát nem Izrael lett megadva számomra a konferencia széles kitekintésű témái egyikeként? Akkor mit időzök még mindig Párizsban? A bármennyire zsidókat is ért merénylet történetével pepecselve - amely minden kegyetlensége mellett az európaiaktól idegen kultúrák integrálásáról szóló európai diskurzushoz tartozik. A „bevándorlás” vagy „menekült” („migráns”) problémához, valamint a „multikulturális” társadalmi vízió elvetéséhez és igazolásához. Mindezt egyre inkább átlengi egy új korszak kezdetére döbbenés, amely a „népvándorlás korát” idézi. Amikor a Délről és Keletről áramló éhes népcsoportok

szétmarcangolták a Római Birodalmat, a fejlett és vezető társadalmi berendezkedést és kultúrát, hogy romjain felépítsék azt az Európát, amelyet napjainkban fenyeget új népvándorlás - ugyan más eszközökkel és formákban, de a világban uralkodó hasonló egyensúlyvesztés következményeként.

A párizsi merénylet két közösségi és kulturálisan markánsan behatárolható tere és célpontja - egy szatirikus lap szerkesztősége és egy zsidók által látogatott üzlet -, metaforaként sűríti össze 2000 év - ez egy másik időfaktor és dimenziókeret - és témánk, Izrael létezése, mint „probléma” természetét. Nevezetesen, hogy a világ (az ember) sorsa, valamilyen finom, bonyolult összefüggésrendszer kötelékében, össze van fonódva-gabalyodva a zsidók történetével és sorsával, vagy Kertész Imre óta: „sorstalanságával”. Az eredetileg egyiptológus - aki az ókorászok tapasztalatait és közreműködését fájdalmasan hiányolja a mai közdiskurzusból, amelynek fő problémája a kulturális különbözőség, a fundamentuma pedig a „kollektív emlékezet” - a folyamatot így exponálta:

„Az ember mindazonáltal arra hajlik, hogy az emlékezés kultúrája történetében a jelenség egyetemes volta ellenére egy bizonyos népnek hasonló helyet tulajdonítson, mint amit a görögség foglalt el az emlékezőképesség művészetében. A zsidóságról van szó. Az emlékezés kultúrája az ő körükben öltött olyan új alakot, amely később a nyugati - és nemcsak a nyugati - történelem szempontjából legalább olyan meghatározó lett, mint az emlékezőképesség antik művésze. Izrael mint nép az »Őrizz és emlékezz« parancsolat jegyében szerveződött és tett szert folytonosságra. Így vált néppé, [...] így vált a nemzet prototípusává. [...] Izrael az etnikai ellentét elvéből olyan formát kovácsolt, amely modellként, »ideáltípusként« szolgálhat. Minden nép, amely ilyenként és a többi néptől különbözőként tekint magára, »valamiképpen« kiválasztottnak képzei magát. Ez a nacionalizmus virágkorában papírra vetett gondolat a maga igazi jelentőségében csak manapság látható át. Mert hiszen a kiválasztottság nem jelent egyebet, mint a legfőbb kötelező erővel bíró kötelmek bonyolult összességét, amelyek semmi szín alatt sem merülhetnek feledésbe.”¹

A nemrég elment magyar költő, Mezei András (Budapest, 1930-Budapest, 2008), hasonló logikai absztrakció révén, s hasonló teoretikus megközelítéssel hántolta le a zsidó folytonosságról a misztikumot, azt az egyes szám első személyű közlésmóddal hitelesítve: ¹

ŐK VÁLASZTOTTAK

Héber vagyok, ha a Názáretit követem, akkor is, ha Allahotfélem, héber vagyok, ha Istent elhagyom, felmenőim (nem fajom) népem, ők választottak engem, nem én kértem Istent, hogy zsidónak szülessek - nincs választásom, hogy változtassak.

Szintén teoretikus igényre utal az általában a nyelvre vonatkoztatott jelző, a héber önazonosító használata a zsidó és izraeli jelzők/ fogalmak/identitásképzők közötti átmenet megérzékítésére. Lehetetlen nem idézni a megjelenés helyén (Múlt és Jövő, 1992/3.) e vers után következő - talán alkotáslélektani svungban közvetlen ezután is írt - négysorost, aminek a címe is megjeleníti a vallás versus nép paradigmáját, s az ebből kibomló identitásképző erőteret, s annak kulturálisból politikaivá fejlődő dinamikáját.

IZRAEL

Ahogy a nyelv a szétszórattatásban áttüremlett templomi mormolásba, úgy türemlik vissza a beszélt nyelvbe kétezer év templomi mormolása.

Hiszen - aligha vitathatjuk ezt még egy jó darab ideig - Izraelt nem izraeliek, hanem zsidók éltetik. Sőt: még globálisabban nézve a jelenséget, maga az ún. „zsidókérdés” Ezzel a tényszerű igazsággal kerülünk közelebb a nem a ki a zsidó? meghatározásának problémájához, mert azt eddig senkinek nem sikerült definiálni, hanem legalább Izrael államának jellegéhez, s az új, idén még csak 67 éves államképződmény eredőihez. Egy olyan oldalhoz, amely szintén térben és időben nélkülözi a valamilyen oldalhoz tartozás meghatározható fogalmát - éppen azért, mert nincs határa.

Ugyanis, ha csak megkarcoljuk a párizsi események felületét -csak éppen azért, mert ezzel kezdtem egy másik dimenzió: az idő behatárolását -, mint egyetlen molekula az egész anyagjellemzőjét, úgy itt is, egyetlen epizód is felmutatja az egész elbeszélés lényegét és dinamikáját.

A merénylet első napján még az izraeli tévénézők és kommentátorok - ha nem is boldogan, de - felsóhajthattak, hogy ezúttal nem zsidókat vagy izraeli célpontot, ért terrortámadás. „Lám-lám, megmondtuk, a szélsőséges muszlim terror nemcsak bennünket érint, de majd meglátjátok, hogy előbb-utóbb, rajtatok, az egész világ demokratikus vagy európai, értékein is csattan az ostor, ha bennünket nem védtek meg tőle.” Azonban a más tragédiájával való együttérzés - egyenrangú - „öröme” csak két napig tartott, amikor thriller-fejle-

ményei elértek a kóser élelmiszerboltig. (A merénylő előző nap zsidó iskolába akart behatolni, de beleütközött egy rendőrnőbe, akinek ez az életébe került. A merénylő mobiltelefonjában - mint egy a helyzetet megvilágító teoretikus igazolásként - több zsidó oktatási intézmény is ki volt jelölve.)

Az izraeli televízióban megszólaltatott áldozatok hozzátartozói, a kommentátornak - szűrőpróbaszerűen - felkért francia médiaszemélyiségek, a francia zsidó parlament képviselő kitűnő héber-séggel nyilatkoztak, A Charlie Hebdo „békemeneten” megjelent az izraeli miniszterelnök. Amint azt a vele ellenséges baloldali izraeli sajtó aprólékosan kiteregette, ugyanis szerintük azért tolt oda a képét, hogy ebből a közelgő választásokra tekintettel választási hasznot nyerjen magának: François Hollande mindent elkövetett, hogy ne vegyen részt rajta. (Személyi biztonságát sem szervezték meg.) Ugyanis a francia államfő, Orbán Viktorral ellentétben, nemhogy nem hívta meg az izraeli miniszterelnököt, hanem komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy távol tartsa - és ne adjon az elbeszélésnek olyan értelmezési lehetőséget, ami pedig eléggé magától értetődő olvasat. Azonban Netanyahu hajthatatlansága miatt, neki sem maradt egyéb lehetősége, minthogy ő is elővegye a maga hermeneutikai jelentéstartományát - és azonnal gondoskodott arról, hogy a Palesztin Hatóság elnöke, Abu Mazen (Mahmud Abbasz) is az első sorban meneteljen. (Két hete - nagy megdöbbenésre - Franciaország az ENSZ-ben megszavazta az önálló palesztin államiséget. S ez a döntése aligha függetleníthető a Franciaországban élő hatmillió, s egyre radikalizálódó muszlim „olvasó közönségtől” akár a folyamatot elindító Svédországban, ahol a szavazók 6%-a muszlim.) A terror ellen tiltakozó többmilliós menet éléről az izraeli államot leginkább megtestesítő vezető s más izraeli kormánytagok is, akik a március 17-i választás pártjainak vezetői is egyben, azonnal egy szintén „hazai” terepet kerestek fel: a párizsi GrandeSynagogue-ot. Ugyanis ez a gyülekezés háza - ezt jelenti a héber beth knesszet és a görög szünagógé szó - nem, vagy nem csak, egy vallás követői, de egy nép, a zsidó nép gyülekezési helye is egyben. A Marseillaise mellett (mely dal eszméjét és az azt szimbolizáló forradalomra épült társadalmat érte halálos döfés) megszólalt a Hatikva, az izraeli himnusz is. Ezt nem várta meg François Hollande, és sietve távozott, hogy ne legitimálja az „Izrael-kérdés” azon oldalát, amely éppen a francia fővárosban mutatta meg a mai Izrael határát. (Kár, hogy ezt Csurka István nem élhette meg, pedig milyen kitűnő témát adhatott volna neki az a tapasztalat, amit nemrégiben megfigyelhettem! Szomorú családi okok miatt - halottamért a kaddist minjában elmondandó, nemrégiben mindennapos rendszerességgel látogattam a lágymányosi zsinagógát, ahol a „szefárd” azaz a mai izraeli héber

dialektusban recitált imarend szerves tartozéka a Cahal, azaz az Izraeli Véderőért elmondott ima, s feltételezem, hogy ez így szokás már más magyar gyülekezési házakban is.) Itt Benjamin Natanyahu felszólította a zsinagóga közönségét, azaz a francia zsidóságot - hasonlóképpen, mint elődje, Ariéli Sharon is, nem kis diplomáciai vihart kavarva -, hogy a hazájuk Izraelben van, amely feltétel nélkül befogadja és megvédi őket hasonló atrocitásoktól. Szavainak az adott különös hangsúlyt, hogy Európa legnagyobb, félmillióra becsült zsidósága vagy évtizede megkezdte exodusát. (2014-ben hétezren alijáztak Izraelbe, kétszer annyian, mint 2013-ban.) Ezt közvetlenül tapasztalom Jeruzsálemben, ahol lakóhelyem angolszász jellege megkezdte franciává hí-gulását. Felmérések szerint a félmillió tömeg - amely gyökereit a kora középkorra vezeti vissza, nem, mint nálunk, ahol a mai magyar zsidóságnak 150, a legmegengedőbb esetben is 200 éves története van - kétharmada tervezi a hazaváltást. A rettenetes novella vége is ezt a folyamatot erősítette meg szimbólumérővel: a kóser élelmiszer-bolt áldozatait Izraelben temették el - s az egyik áldozat özvegye - kitűnő héberséggel - elmondta, hogy az altját már régen tervezték, csak szerették volna jobban összeszedni magukat anyagilag, de most azonnal pakol - a leragasztott kartondobozokat a kamera is kiemelte -, hogy legalább a gyermekük biztonságos környezetben nőjön fel.

Biztonság... Erről jó lett volna megkérdezni az akkor még életben lévő, s a Gólán környékén szimatoló, jól dekorált, iráni tábornokot (akkor még élt), Hassan Nasrallahot, Hezbollah vezetőjét, a Hamasz és a Fatah vezetőit és híveit, avagy a muszLim vallás összes hívőjét, hogy ők mit gondolnak erről, hogy az elkeseredett özvegynek felelősen ajánlanák-e ezt a választást?

François Hollande - mintegy válaszul Netanyahu invitálására -maradásra bírta volna a francia zsidóságot, s nem csak országa és népe megalázott becsülete okán. Elkeseredetten, amelyből kihallatszott a saját gyengeségének elismerése, s az a fölött érzett, lemondó szomorúsága is, jelentette ki, hogy ha elmennének a francia zsidók, akkor nem maradna Franciaország az, ami. Hasonlóan bátorító vagy vigasztaló, igazságot nálunk Ady Endre mondott ki utoljára A bélyeges sereg című - Révész Béla tanúsága szerint egyébként Párizsban keletkezett - versében:

Büszke kárhozók, eldobhattok százszor;

A lelkem százszor utánatok oson.

Örök bolygók, örök riasztgatók,

Idő kovászai, megyek én is veletek Bélyegesen, csillagoson.

Azonban bármilyen közeli is a felkavaró gyilkosságsorozat élménye, nemsokára csak egy folyamat láncszemeként emlékezünk rá. (Ha megint egy hosszabb zárójelben is, de nem állom meg, hogy beiktassak ide egy „másik” napihírtelenovellát, ami ugyan Argentínában zajlik, ele egyenes vonal húzható onnan a jól dekorált iráni tábornok érdeklődése tárgyáig, sőt szándékaiig. Egy Alberto Nisman nevű ügyész évtizedig dolgozott, hogy kiderítse az 1994-es Buenos Aires-i zsidó kulturális központ elleni merénylet iráni háttérű elkövetőit. [85 halott, 300 sebesült, s előtte két évvel ugyanott az Izraeli Nagykövetség elleni robbantásos merénylet, 29 halott.] [Az irániak számára a messi Dél-Amerikában sem voltak jó helyen a zsidók?] Az ügyész nemcsak a szörnyű merényletek kitervelőinek kilétét tárta fel, hanem azt is, hogy Argentína elnöke Iránnal előnyös kereskedelmi szerződésekért cserében igyekezett eltussolni a nyomozást, s az elkövetők felelősségre vonását. Mint egy olasz maffiafilmben, az igazság kiderítésért küzdő pozitív hőst egy nappal kutatási eredményeinek nyilvánosságra hozása előtt felette gyanús körülmények között holtan találták.

A milliárd napihírből, s a mögöttük lezajló, többnyire halottakkal, sebesültekkel s nyomukban meghatványozódó traumákkal járó tengernyi történelemből álló folyamat párhuzamos Izrael államának megalakulásával, sőt az azt megelőző-előkészítő évszázaddal. Abba az elbeszélésbe illeszkedik, amely a világtörténelmet előrehajtó nagyhatalmi vetélkedések - impériumok emelkedése, ütközése és bukása - sodrában átívelte Izrael két (három?) állami létezése közötti két évezredet. Amely hullámvázok taraján jött létre a mai Izrael - a zsidók és zsidó állam újraegyesülése - s vele egészséges létformája, amely egy állam és diaszpórája állandóan mozgásban lévő vérkeringéséből áll, mint ahogy ez így volt az ókori Izrael esetében is. (Az új-szövetségi Apostolok cselekedeteiben leírt tanúságok szerint - ez volt a kereszténység elterjedésének a feltétele - Pál és más apostolok kizárólag a Közel-Kelet, Kis-Ázsia és Róma zsinagógáiban terjesztették a Nacareti Jesua ben Joszéf, zsidó vallást megreformáló tanait.)

*

A tét, a „kérdés” ma az, hogy ez a kétezer évvel ezelőtti kurta 134 éves állami létezés megismételhető-e? A felénél sem járunk. Azaz: a zsidó nép egy állam keretei között történő létezése bebetonozható-e a világ konszenzusába és

kulturális emlékezetébe? Ugyanis az Ó- és Újtestamentum nem kevésszer reprodukált és olvasott, sőt: aligha vitathatóan kanonizált szövegei erre nem voltak elegendőek. A világ csak nagy katasztrófák árán fogadja el az új állami alakzatokat, vagy az államok határainak a megváltoztatását. A holokauszt - minden tévhittel ellentétben - erre önmagában kevés volt. Elég fellapozni az 1944-1948-as évek mozgalmas és véres történetét Palesztinában. S akkor csak a mai, Izraelt elismerő Európáról beszéltünk. A huszadik századi apokalipszis inkább abban volt döntő jelentőségű, hogy a zsidó túlélők tömegei számára ekkor esett le a tantusz, amit modern prófétáinak és mozgalmáiknak, a cionistáknak, oly végzetesen nem hittek el.

Ma az a kérdés, hogy Izraelnek, a kelet-európai bársonyos forradalmak, majd az európai ún. „új antiszemitizmus” révén rövid idő alatt majd kilenc millióra növekedő államnak (amelynek 20%-a rau-sziim), s a talán még ugyanennyi, a világban szétszórt zsidónak mik az esélyei a fennmaradásra ilyen hatalmas, milliárdos tömegek, államok szövetsége, akaratával, súlyával, befolyásával szemben? Ugyanis a roppant területi, népességi, gazdasági erőternek - társadalmaknak és államoknak - az az eltökélt, mindennapi-hír-evidens meggyőződése, hogy a zsidók állama az oka annak, hogy nem foglalhatják el az őket megillető politikai, hatalmi, gazdasági pozíciót a világban.

Csak az látszik bizonyosnak, s még az ókori Izrael példájával szemben is, újszerűbbnek - éppen a 2000 év történetének feldolgozása révén hogy a zsidók Izrael újabb elpusztulása esetén nem bírnak ki újabb 2000 évet, de még egy évszázadot sem egy esetlegesen újra prolongált diaszpóra-létezésben. Noha Izrael 67 évének története még nem nyújt történelmi távlatot, de ha a kurta közelmúlt történetét rákopírozzuk az ezt megelőző 2000 év elbeszélésére - e szomorú távlatot könnyen kinyerhetjük belőle.

*

Négy évvel ezelőtt is hasonló kérdések felett szorongtam a Két elbeszélés határán című írásomban.² Minden újraolvasás igazi újdonsággal jár, mert lapjain az „eltűnt idő” elmozdulásai érhetők tetten. Alkalmat ad, hogy fölmérjük a meghatározott szakaszok közé préselt idő lepergésének tendenciáit. Ma újraolvasva a „jeruzsálemi töprengéseimet”, lemérhettem, hogy a világnak ez a mágikus pontja, és kultúrájának egyik bölcsője, a Közel-Kelet, milyen roppant változáson esett át ezen a történelmi léptékkal számított perc-idő alatt. Akkor is, ha nem következett be a rettenetes konfrontáció, egy legalább regionális

háború, amelynek bekövetkeztét 2011-ben sejtettem. (Bár a Szíriai polgárháború felfogható annak - emberélet-veszteségeit és pusztításait tekintve. S ha azt nézzük, hogy hány állam érintett benne így vagy úgy, akkor igenis felfogható regionális háborúnak, de még a világ nagy régiói látványos összeszikkasztásának is, noha ettől 2012-ben Barack Obama visszatáncolt, Oroszország elszánt nemtetszése okán. Ugyanis a világháború konkrét veszélye már felmerült, amikor a vegyi fegyverek használata ürügyén az USA direkt is tervezte a beavatkozást. Azonban egy nagyobb háború fenyegetése, mint egy növekvő sötét árnyék, továbbra is jelen van, s lehet, csak az ukrajnai háború egyre realisabb réme késlelteti. (Vajon mivé fejlődik ez a fenyegetés, a minszki tűzszünet dacára, február 9-éhez képest, amikor ezt a zárójelet ideíktatom?)

Azonban az elmúlt négy évre visszatekintve szerintem még rosszabb fordulat következett be. Lehet, paradoxonnak tűnik, hogy egy több ezer vagy több tízezer halottal járó „hagyományos” konfrontációt felülmúlhatja néhány tucat ember halála. (Noha a 2014 nyarán az 50 napos gázai háború nyújtott apokaliptikus élményt mindkét oldalról bőven.) Ugyanis a 21. században a lefejezés, a keresztre feszítés, az élve elégetés már nem országok, netán vallások közötti konfliktusát jeleníti meg, hanem az emberi nem állapotát. Az emberiség történelmét minősíti - azzal a nagy „vívmánnyal” hogy ezek az ókort idéző, vagy annak a kegyetlenségét is lepipáló, tettek a digi-

¹ Múlt és Jövő, 2011/2.6-17. Szintén olvasható az Izrael a megroppant világrend árnyékában c. kötetben (Budapest, 2015), amely e./t a megjelenésig - 2015 április -továbbírva, néhány, a témábavágó korábbi írásommal egyetemben.

tális technika révén egy perc alatt az emberiség „közkincsévé” válnak, Mégpedig nem egyértelműen taszító; hanem sokszor vonzó példákká. Az eszement tettek sorozatjelensége ugyanis sajnos nem számíthatók a kriminológiára, pszichiátriára tartozó perverzitásnak, mert Iemérhetően szignifikáns tömegeket mozgatnak meg, sőt: rek-rutálnak, szerte a világon. Jelesül Európában, amelynek alig van országa, amely ne küldene az Iszlám Állam hadseregébe önkénteseket. A legfrissebb USA kongresszusi felmérés szerint az Iszlám Állam és más szélsőségesen iszlamista szervezetek keretein belül 20 000 külföldi harcol, s ebből 3 400-an nyugati országokból. Köztük a különböző európai államokban szocializálódott másod-harmadgenerációs egykori bevándoroltak - de akár ezer vagy ezerötszáz éve bevándoroltak gyermekei is. (Hiszen minden ember valahonnan bevándorolt - s csak önkényes és részrehajló meghatározás

kérdése, kit tekintünk őslakosnak, s kit „gyüttment”-nek.)

Ezért a legközelebbi közelmúlt fordulatainak lényege abban rejlik, hogy a világban érlelődő, s rendre a Közel-Kelet vulkanikus területén kirobbanó feszültségek nem egy hagyományos háborúban, s az azt követő rendezésben, újraépítés-ciklikus mozzanataiban könnyebbül-nek meg egy időre, s talán tolódnak el egy kevésbé konfliktusos megoldások irányba, hanem épp ellenkezőleg: nem törnek ki - és a robbanással fenyegető feszültségek a nyílt konfrontáció híján belül roncsolják szét, korrodálják az európai, s vele az emberi civilizációt, és gyengítik le végzetesen. Erre nem azért nem fókuszálhattam négy évvel ezelőtt, mert akkor ezek a joggal sokkoló jelenségek nem léteztek, vagy kevésbé kerültek reflektorfénybe, hanem azért, mert egy meghatározott paradigmarendszeren keresztül próbáltam leírni a mai Izrael helyzetét. A világ hatalmi pólusainak az ütközőpontján való elhelyezkedésében láttam és vizsgáltam Izrael létezését. Bizonyos hagyományok végzetes ismétlődésében: mert már az ókorban is ennek a fátumnak a dialektikája írta Izrael mint állam sorsát és sors-talanságát:

3 000 éves távlatból rendre ezen a ponton akaszkodnak egymásnak a földrészeket egyesítő szuperhatalmak és kultúráik (Babilónia, Egyiptom, Nagy Sándor hellén-görög birodalma, Perzsa Birodalom,

Római Birodalom, Arab és Oszmán Birodalom, majd a Brit gyarmat-birodalom, s végül a Szovjetunió és az USA).

Az elemzésemet, vagy inkább ábrázolásomat, annak a roppant világpolitikai változás nyomon követésének szenteltem, hogy a hagyományosan két nagyhatalom erőterében elhelyezkedő világ egyik pólusa, a Szovjetunió, felbomlott. E két nagy pólus határán helyezkedett el Izrael, mint az egyik nagy pólus, az USA által összefogott nyugati (euroatlanti) világ előőrse. {A maga ellentmondásosságával egyetemben, hiszen Izrael megalapítói, az Európából kegyetlen erőszakkal „kiszántott” - askenázi - zsidók. Az elkövetők népei és az áldozat népe annyira egymás azonosságába szervült, hogy éppen ez a másság és ugyanakkor azonosság centripetális ereje lökte ki a zsidó népet Európából, ugyanakkor, nem minden groteszk paradoxont nélkülözve: ma Izrael képviseli az európai értékeket egy másik kontinensen.) A négy évvel ezelőtti narratívám azt a helyzetet igyekezett megragadni, hogy a két pólus status quó)a megszűntével melyik hatalom toltheti be a megürült helyet - és ebben a pólus-vákuumban hogyan változik Izrael helyzete? Pontosabban: a túlélési esélyei. Izraelnek,

amelynek az „elbeszélését” nem világhatalmi pozíció elfoglalása, hanem a nagyon is prózai, „mindennapi élet”, azaz a pusztaság létezés diktálná. (Aminek a miértjére - miért létezni? - csak Isten tudna feleletet adni.) Ugyanakkor nem vitatható el a zsidókat érő hagyományos vérvád (Cion bölcsei) [a Hitler gondolkodására is nagy hatást gyakorló művet kedvtelve dolgozzák fel arab televíziók sorozatai] előítélet egyik eleme, nevezetesen, hogy ők irányítják a világot, és világhatalmi ambíciókat dédelgetnek. Ugyanis a felületes, a vérvádban, előítéletekben szívesen hívók számára - és a Föld lakosságának jó része tartozik ide - valóban nehéz szétbogarazni két elemet.

1. A zsidók létezése a világ mindenkori nagyhatalmi játszmáinak s aktuális kulturális színvonalának függvénye.
2. A zsidók (noha, ha belegondolunk, ebben teljesen megegyeznek az összes ember- és néptársukkal) élni, létezni akarnak.

Ezért ez a prófétanép - függetlenül attól, hogy „rühellí” e szerepre történt kiválasztottságot - arra ítéltetett, hogy az ellene irányuló gyilkos ösztönök kifejeződésében mérési funkciókat lásson el. Nevezetesen, a „zsidókérdés” s most az „Izrael-kérdés” koronként azt mutatja ki, hogy milyen az állapota az emberiségnek, illetve egyes társadalmainak. Az ún. többségi társadalmaknak, vallásoknak, nemzetközi szövetségeknek mindig megragadhatóan különös volt, s most is az, a viszonya a vallási vagy etnikai kisebbségeihez, vagy mint manapság szinte globálisan aktuális szóhasználat: a „migráns”-aihoz. A zsidó ebben azért kivétel, mert 2000 éven keresztül emblematikusan betölti ezt perpetuum mobile-idegen (migráns) szerepet - a maga területen kívüli-fölötti misztikus sorsában. Ezt a különösséget így jellemzi a már idézett Jan Assmann:

„A kivonulás, és a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás, Izrael centrális eredetképei a területenkívüliség elvén alapszanak. Szövetség kötötték egy evilági templommal és kultushellyel nem rendelkező, világfeletti és idegen Isten meg egy olyan nép között, amely úton van két ország, Egyiptom és Kánaán között, a Szinaj-pusztaság senkiföldjén. A szövetségkötés megelőzi a honfoglalást. Ez a mozzanat a döntő. A szövetség területen kívül kötötték, így nem kötődik felségterülethez. A szövetség mindenhol érvényes marad, bárhova vetődjék is az ember. [...] A népet a kezdet kezdetétől fogva a kivándorlás és az elhatárolódás definiálja.”²

Erről a kitüntetett pozícióról, úgy tűnik, lehetetlen lemondani -csak a túlélés

reményébe vagy mítoszába belekapaszkodni. Ugyanakkor Európa, sőt: az újkori, az ún. modern Európa nem engedte meg a népként való fennmaradást valóságos földdarab és állami berendezkedés nélkül - az ún. mennyei Izraelben.

(Ellentétben az ún. „sötét” középkori berendezkedéssel, amely élni engedte a zsidókat a maga rendi keretei között.) A Török Birodalom romjain, az I. világháború zajlásában „zsidó nemzeti otthont” felvillantó, új gyarmatokat szerző Brit Birodalom sem nyitott új szakaszt, csak eszközt talált, hogy egy éket helyezzen el a felosztani és uralni kívánt arab tömb testébe és leikébe. Tehát az 1914-ben kezdődött, és ma éppen századik esztendeje több-kevesebb szünettel tartott, s menetközben a glóbusz újabb területeire is kiterjedő, római számokkal fel nem osztott világháború továbbra sem tudja megoldani a zsidó nép elhelyezését, amelyről oly tragikus groteszken mondana le a költő Mezei András Hagyd a népedet... című versében.

Hagyd a népedet elpusztulni: könnyörül) rajta, Istenem.

Süllyedjen el a vesszőkosár, hagyd a kőláblál üresen.

Száradjanak le húrjai hárfáiknak az ágakon.

Ének ne csalja szenvedésbe, nyelje el őket Babilon.

Hagyd a népedet kihalni más népek léte alatt, szivárogtasd el vérüket -mely mindnél nyughatatlanabb.

Hagyd a népedet elpusztulni.

Könnyörülj rajta, Istenem.

Amit megadtál annyi népnek: ne maradjon irmagja sem.

*

A Szovjetunió szétesése okán megürült pólus helyére az arab államok összefogása vagy inkább az összefogás mítoszába magukat beleélő arab vezetők jelentették be az igényüket. Emlékszünk még a gyarmati lét hosszú kómájából felébredt, de széttagoltságukból máig ki nem kászálódó arab államok és vezetőik - Nasszertől Szaddam Hu-szeinig - az arab népet és erőiket egyesítő törekvésére, amely visszanyerve a poitiers-i ütközetben (1356) elvesztett nagyhatalmi gloire-t, egyfajta revánsra s nagyhatalmi pozícióban diktálni és nem szolgálni vágyó

status quo visszaszerzésére törekedett. A hatnapos (1967) és jóm kippuri (1973) háborúkat mintegy debut-nek tekintve. Ugyanis az egységet, s vele az uralkodó szerepet az a felemelkedő hatalom vezényelhette volna le, amelynek sikerült elpusztítania Izraelt. Ez nemcsak egy, az ókortól folyamatosan meghatározó stratégiai pont megszerzését jelentené, hanem egy még ennél is jelentősebb, sorsdöntőn mágikus-szimbolikus tettet, amelynek elsősorban lélektani hatása forraszthatja egybe az arab, és az ennél szélesebb muszlim, közösséget és energiákat.

Tanulságos következtetések levonására ad alkalmat, hogy mivé vált e négy év alatt az ún. arab tavasz? A demokratikus megújulás helyett a térség és a világ csak sokkal bizonytalanabb, kiszámíthatatlanabb lett - csak százezrekben számolható áldozatokat szedve, térségeket, nemzetgazdaságokat téve földdel egyenlővé. Enyhén szólva nem a demokratikus erőket szabadította fel. Azonban milyen az arab társadalmakat ismerő antropológiai, szociológiai, társadalomlélektani tudás tételezte fel az arab demokratikus erők meglétét? S milyen ún. demokratikus elvárás oktrojálhat olyan fogalmakat, s azok érvényesítését egy kultúrára, amely ezzel gyökeresen más értékeket és hagyományokat tekint magáénak? Felelőtlenség lenne e helyről sajtótudósítások alapján bármit is mondani az USA vagy a nyugati (euro-atlanti) világ szerepéről az arab tavasz előidézésében és finanszírozásában. Az azonban megállapítható, hogy nem az ún. demokratikus vagy szabad, világ elvárásai szerint alakultak az események. S ez felveti a mindenfajta beavatkozásnak nem a legitimálását - mert ez képlékeny ideológiai kérdés -, hanem a pusztá hasznát is. Hiszen, mint a magunk mögött még nem hagyott közelmúltban, azt tapasztalhatjuk, hogy az aufklérista diktátorok, korrupt rendszerek vasmarkából felszabadult erők produkálták e kultúrák igazi arcának, ösztöneinek a megmutatkozását, amelyek most lefejezésekben kulminálnak. (Pl. Kadhafi életének filmre rögzített végső stációja sem sokban különbözött a most az egész világot megrémítő lefejezésektől. Ahogy a bevezetőben említett Golán menti konfliktus újabb fejezetében olvasható - az USA, ha csendben is, de már nem érdekelt Asszad és rendszere gyors eltűnésében.)

Mindez azt veti fel, hogy az euroatlanti világ és egykori gyarmatainak milyen legyen a gazdasági, kulturális és humán kommunikációja? A globalizáció korában ez most a világ szinte teljes egészének - mindkét felének - a legnagyobb problémája.

Az már bizonyos, hogy ama arab egység eszméje megbukott. Ugyanis az

egykori, hatalmas kalifátus szétesett részei túl sok, kor-szaknyi időket éltek egymástól eltérő történelmi helyzetekben, s különböző nagyhatalmak asszimilációs szorításában ahhoz, hogy nagy hirtelen egységbe lehetne rántani őket. (Számomra, aki szintén a terepen tanulmányoztam, ezt bizonyította a sokkal kisebb térségű, tehát elvileg Összefoghatóbb, s Tito alatt össze is fogott egykori Jugoszlávia szétesése is.) A másik, egykori nagy- vagy világbirodalom utóda, a nem arab, de síita muszlim Irán (Perzsia) felemelkedési kísérlete a térség összefogására még nyitott kérdés. Ma annak az idővel való versenyfutásnak drukkolunk, hogy mikor kerül, vagy mégsem a teheráni vezetés kezébe atomfegyver, amely a térség hatalmi viszonyait egy sikeresen célba juttatott atombombával átrajzolhatja. (Nem Izrael, vagy a zsidók, gyűlölete jelöli ki a célpontot, hanem az a hamis, vagy nagyon is igaz, tudás, hogy ez az aprócska állam- és népalakulat áll az útjában a muszlim világ egyesülésének, s ezen keresztül méltósága és súlya visszaszerzésének.)

Ahogy ezt a hirosimai példán keresztül is láttuk, az atombombának nem az aznapi rombolása az egyedüli hatása, hanem a nyomába lépő évtizedekig tartó mérgező láncreakciók. Az atomfegyver tényleges bevetése nélkül a tudati viszonyok már jelzik ezt a végzetes mérgeződést. A csak pár napig tartó rettenetes napihír, hogy a helyi Hamasz-aktivisták meggyilkolta három autóstoppos jesivanövendék tragédiájára válaszul, egyébként szintén jesivanövendékek, elraboltak és élve megégették egy ártatlan arab fiút - ez az izraeli társadalmat ért olyan szégyen és trauma, amely a felekre tekintet nélküli, az ún. oldalakon is átütő rákbetegség terjedésére figyelmeztet. Még akkor is, ha az államelnöktől a miniszterelnökig s a főbbikig Izrael Állam megkövette a családot, s az elkövetőket kilétét pedig példás nyomozással kiderítették, majd példásan megbüntették, nem pedig a dicsőséglistára helyezték őket, mint ez gyakran előfordul a szembenálló oldalon.) Azonban az állam erkölcsi és kultúrája nem feledteti, az államot alkotó társadalom szöveteiben elindult romboló folyamatokat.

Izrael számára az erkölcsi épségének folyamatos megőrzése éppúgy életbe vágó, mint a határaié. Azonban, míg az emberi minőség őrzésének nincsenek határai - mint Jan Assmann zseniálisan észrevette, mert történelmileg nem tapad földhöz, határokhoz -, addig a valóságos határok megvédésének nagyon is behatárolhatóak a lehetőségei. A haditechnika fejlődése - ezt megfigyelhettük Szaddam Husz-szein Scwdjaitól a legutóbbi gázai háború Kassamja'üg - már amúgy is felülírta a határokat mint elválasztó vagy védelmező vonalat. Ezt látom a legnyugtalanítóbb - mert szinte megválaszolt - kérdésnek, s ezért választottam,

hogy ebben a forrongó korszakban, mint egyszerre kívül és belül álló tanú éljek Jeruzsálemben. Ugyanis Izrael túlélésének a sorsa nem a saját tehetségétől, erejétől, vezetésétől függ, hanem a jelenlegi világ fortyogó hatalmi válságától, a szinte folyamatos tektonikus mozgásaitól, amelyek nem, vagy ha igen, csak pillanatokra, szűntek meg a világháborúk ún. rendezései nyomán. Épp ellenkezőleg, új és új status quót, s velük új és új igazságokat - egy régebbi, baljósán ismerős kifejezéssel: „élettereket” - követelnek maguknak már az egész glóbuszt mozgósítva.

Erre teremt lehetőséget - tesz rá egy lapáttal - a 21. század digitális technikája. Amelyről, kellő történelmi távlatból, majd megállapítják, a „termelő erők fejlődése” történelmében elfoglalt különös szerepét. Mert ez a fejlődési szakasz valamilyen furcsa módon nem minél szélesebb tömegek bebocsátását mozdította elő emberibb körülmények közé, hanem csak ennek a vágyát és példáját globalizálja és korbácsolja fel az elviselhetetlenségig. (Az internetes pornográfia fogyasztói közül az első tíz országból kilenc muszlim ország.) S ennek révén szervezheti úgy forradalmait, hogy nincs mögötte sem kiérlelt gondolat, sem megszervezett erő - csak indulat, düh és romboló káosz. A legsötétebb ó- és középkori lefejezések az informatikai forradalom (demokrácia) révén válhattak történelmet formáló erővé.

Egyelőre előőrseiben még a tengerbe veszve az itáliai partoknál, mezítláb átgázolva az ásványi zöldhatáron, Párizsban (s szinte ugyanarra a kaptafára Koppenhágában) karikaturistákat és zsidókat ritkítgatva várja ez a milliárdos tömeg annak a hatalomnak a felemelkedését, amely majd össze tudja fogni a roppant nyomort, elégedetlenséget, gyűlöletet, ami a világ javainak egyenlőtlen elosztásából és emberi lehetőségeiből izzanak-bűzlenek föl. Különösen, és ez is egyik jellemző sajátossága a mai „megroppant világrend” állapotának, hogy az irracionális dühöt a hajdani nagy hatalmak, kontinenseket átfogó birodalmak (perzsáké, araboké - milyen beszélő az Iszlám Állam ka-lifátus-terminológiája és térképe) kollektív emlékezete, nőt: kollektív tudatalattija (Jung), vagy éppen szinte még maga mögött sem hagyott közelmúltja (a cári és a szovjet Oroszország) szítja s tartja a pszichológia eszközeivel parázson.

E hánykolódó lávatenger, a tűzfolyama kiokádása előtti pillanatait élő vulkán peremén - sok-sok határán - él Izrael. Ott szegzi tekintetét elszánt figyelemmel a Nagy Testvér, a Sztár születik meg a Master Chéf műsorra, családja boldogulására, vagy éppen a Nagy Izrael-álmot beteljesítésére a Jordán mindkét partján. Mást nemigen tehet, mint hogy ebben az fogyasztói, kulturális vagy

ideológiai leszedáltságban élvezze az illúzió-show-t, a kurta életben, amíg teheti. Ugyanis, az az eszme, hogy egymaga föltartóztathatná azokat az erőket, amelyek elpusztításában látják boldogulásukat - katonai eszközökkel vagy „észszerű kompromisszumokkal” nem egyéb, mint illúzió, sőt: közveszélyes mítoszképzés. Legyenek bármilyen tehetségesek a politikusai, hősök a katonái, a pusztta életért ajánljanak bármilyen területi vagy gazdasági kompromisszumot. Ugyanis Izrael elpusztításának igyekezete nem a zsidók, a zsidó állam ellen önmagáért szerveződik egyre globálisabb erőket bevonva az apokaliptikus erőgyűjtésbe, hanem egy, a jelenlegi világrendben való pozíció elfoglalásáért. S ez az eleddig - számomra szerencsére - még nem sikerrel megvalósult erőkoncentráció, mind ez ideig szétdarabolt elemei Izrael pusztta létezésében látják erőik összevonása akadályát. A roppant veszteségek és a zsidó nép hatalmas erőkoncentrációja árán eddig összehozott 67 izraeli év - húszezer fölött jár izraeli (zsidó) emberéletben az érte hozott, hétről hétre emelkedő áldozatok száma - a számára kedvező világkonstrukciónak volt alapjában köszönhető, Nyugat-Európa és az USA támogatta az előőrs szerepet - egy vele ellenséges világ határán. Azonban ezek a hatalmak - belsőleg és nemegyszer külsőleg is - most megroppantak. S ha összedőlnek, velük dől Izrael is. Sőt - ezeket a mozdulatokat is megfigyelhetjük ezek a támogatók abba az illúzióba is ringatják magukat (nem csak kormányok, de a társadalmak is, lásd az Izrael-ellenes akadémiai és művészeti bojkottok jelenségét), ha elengedik saját előőrsük (korábbi áldozatuk) kezét, ha kihátrálnak a zsidók túlélés-projektje mögül, ők maguk még lehetnek a túlélők.

Pedig ahogy a lassan hömpölygő, kedélyes 19. század elején élt költő (Berzsenyi) megfigyelte, a történelem mozgásaiban szintén valami törvényszerűséget kutatva, hogy abból valami érvényes tudást sajtoljon ki az Izraeléhez oly hasonló sorsú frontvonal-országa és nemzete jövőjére vonatkozóan (noha a „rút szibarita váz”-at, mint az ember állapotát röntgenszemével akkor is kimutatva):

Felforgat a nagy századok érckezze Mindent: ledúlt már a nemes fiion,

A büszke Karthágó hatalma,

Róma s erős Babylon leomlott.

Avagy... ami a tévéből, de inkább az internetről folyamatosan ránk zuhogó, vizualizált hírekből áramlik, ahhoz képest vajon mond-e valami újabbat -

képben? tartalomban? -, mint ama, a maival azonos anyagú apokaliptikus látatüzétől megperzselt tanú tapasztalata, aki maga is, az eleven élményétől nem eltántorítva, az éppen kétezer évvel azelőtti tapasztalatra - mint állandóságra - hivatkozott.

Gyors nemzetek öldösik egymást, s mint Ninivé úgy meztelenül le az emberi lélek.

Mit használnak a szózatok és a falánk, fene sáskák zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja!

Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket, fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója megsül henne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.

Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul, s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték s mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva szertehevernek a holtak a város térein, ismét úgy lön minden, ahogy te megírtad.

Z. Karvalics László

A PRE-INDUSZTRIÁLIS TÓL A POSZT-INFORMÁCIÓSIG: TÁRSADALOM ÉS (INFORMÁCIÓ)TECHNOLÓGIA A HOSSZÚ HUSZADIK SZÁZADBAN (1880-2020)

R. Várkonyi Ágnes és Hankiss Elemér emlékének

Vessünk egy pillantást azokra a fogalmakra (és a mögöttük álló valóságselemtre), amelyek ma leggyakrabban szerepelnek „az emberiség jelenét és közvetlen jövőjét fenyegető információtechnológiák” felsorolásakor.

A megfigyelés (surveillance) változatos formái és megoldásai, a hálózatok növekvő sérülékenysége (vulnerability), az egyre többe tudó mesterséges intelligencia összekapcsolódása a robottechnológiával, az adatok univerzumának elképesztő megnövekedése {Big Data}, amely közele „információs vÍ2Özönnel” (information deluge) fenyeget. Cyber-bűnözés, a virtuális valóság(ok) paralizáló hatása, online szenvedélybetegségek és más egészségügyi és lelki kockázatok, amelyek figyelem-zavarba, elidegenedésbe fordulnak. Összességében: olyan, a hálózati kultúraváltással összekapcsolódó átfogó

anómiaállapot rajzolódik ki, amely akár egy poszthumán jövő képét is felidézheti.

Csakhogya ez a jövőkép - bárhogya is igyekszik erejét megfeszítve néhány szapora tollú konjunktúralovag tudományként tálalni - a bul vársajtó szellemi terméke, hogya egy-egy szalagcímmel a kutatás-fejlesztés világának valamely friss fejleménye is tartalomká legyen tehető, Ez a narratíva a morális pánik ingatag gerendáin egyensúlyozva egy komplex jelenállapot megengedhetetlen leegyszerűsítéséből, egy-

oldalú interpretációkból és egyetlen irányba tekintő jövő-extrapolációkból építkezika, (Másképpen: megkeresika, hogya mit tálalhat „rossz-ként és veszélyként” azt kiragadja a kontextusából és történetiségéből, majd elképzele, hogya milyen az, amikor még rosszabb lesz).

A kortárs társadalomelméletben mostanra széles körben elfogadottá vált az a megközelítés, hogya a technológia önmagában nem értelmezhető. A tudományos megközelítéseknek rendszerszintűnek kell lennie, ha a különböző alrendszerekbe ágyazódó technológiákhoz fordulnak (annak tudatában, hogya ugyanaz a technológia teljesen eltérő arcát is mutathatja attól függően, hogya milyen funkcióra, milyen érdeke-beágyazottsággal milyen társadalmi csoporthoz tartozók milyen munkamegosztás részeként és hogya használják). Nem kétséges természetesen, hogya a népszerű, elterjedt, mindennapivá váló technológiák hatnak a társadalomra, és átalakítanak működésmódokat, szerkezeteket, szokásokat (emiatt lehet részlegesen érvényes például a Neil Postman-féle technológiakritika), de mindaz, ami ebben a mezőben történik, nem magyarázza, hanem illusztrálja azokat a változásokat, amelyek egy még átfogóbb társadalmi térben mennek végbe.

Ez a felismerés fokozatosan „megtisztítja” az információs társadalom fogalmát, és immár több mint félszáz éves diskurzusát is a ráakódott „technológiai salaktól” Hiába szociológusok, közgazdászok és geográfusok szellemi műhelyeiben született meg az információs társadalom fogalma és leírása a hatvanas évek elején [Z. Karvalics, 2009], s hiába volt első pillanattól fogva egyértelmű, hogya e frissen megszületett elmélet a termelés, a foglalkoztatás, a munkavégzés és a fogyasztás makrostruktúráiban végbemenő korszakos szerkezeti változások megragadására hivatott. Mai napig előszeretettel interpretálják azt - teljesen tévesen - az információtechnológia (ict, információs- és kommunikációs technológia), az informatika (a számítógépes-hálózati-

digitális világ infrastrukturális alépítménye) előretörésére vagy a különböző feldolgozó rendszerekben kezelt információ robbanásszerű mennyiségi növekedésére reflektáló elméletként. Az információs társadalom nagyrészt teljesen mihaszna elméletkritikája is elsősorban emiatt értelmezhetetlen. Amikor az információtechnológiai kiindulópontú magyarázatok elégtelenségét hangsúlyozzák, akkor evvel valójában nem az információs társadalom elméletével, hanem annak sosem létezett parafrázisával szállnak szembe.

S hasonlóképpen komolytalan azt számon kérni az információs társadalom elméletén, hogy mire nem ad választ a kortárs társadalomvizsgálat kínzó alapkérdései közül. A Frank Webster és a Christian Fuchs nevével fémjelzett neomarxista irányzat például azért utasítja el (és interpretálja fájdalmasan félre) az információs társadalom alapirodalmát, mert az nem tesz állításokat a kapitalizmus jövőjével, meghaladásával kapcsolatban: a poszt-indusztriális mivolt felől nem kapunk fogódzókat a poszt-kapitalista állapot kereséséhez.

És ez kétségkívül így is van. Minden átfogó társadalomelmélet olyan, mint egy mesterséges nyelv. Érvényességi köre („szótára”) eleve csak jelenségek bizonyos osztályaira vonatkozik, szintaxisa korlátozott. Csupán azokra a kérdésekre akar választ adni, amelyeket feltesz magának.³

Az információs társadalom szöveghagyomány egy egyszerű felismerésen alapul. A fejlett világ lassan túljut azon a korszakon, amit akkor, és azóta is ipari forradalomnak nevezünk, és amely radikálisan átalakította egykor a mindennapi élet mélyszerkezetét, a gazdaság és a politika természetét, a munka világát, az intézményeket, a tudományt és a médiát. Az erre rákövetkező új, más, immár az ipari társadalmat felváltó, poszt-indusztriális állapot tehát a megállíthatatlan civilizációs átalakulás újabb szakaszát hivatott megjelölni. Az erről végül is az „információs társadalom” viszonylag gyorsan megszilárduló fogalmába rejtett üzenet azonban önmagában csak megállapítja, konstatálja azt, hogy az egyik minőség „átmegy” a másikba (avval, ahogyan a gazdaság információs- és tudásszektora „ránő” a hagyományos ágazatokra, ahogyan az információ- és tudásjóságok fogyasztása dominánssá válik a fogyasztói kosárban, és ahogyan az információs- és tudásmunka tömege és aránya mind meghatározóbbá válik a jövedelemszerzésben).

Magának az információs társadalomnak a legelterjedtebb metaforája, az Alvin Toffler által népszerűsített „harmadik hullám” mint egy jó segédfogalom, számos további sajátosság megértésére is alkalmas. Ha ugyanis a földművelés, az

agrárforradalom volt az első nagy civilizációs „hullám”, amelynek évezredeire egyszer csak elkezdett rátorlódni a második hullám, az ipari forradalom egy-két évszázada, akkor most már a harmadik hullám évtizedeit tapossuk: legalábbis ott, ahová a hullám valóban megérkezett, ameddig földrajzilag eljutott. Nem szükségszerű és elkerülhetetlen tehát, hogy mindenhová elérjen: vannak országok, amelyek épp saját ipari forradalmuk kellős közepén járnak, vannak olyanok, amelyek most készülnek csak a második hullámra, most kezdenek iparosodni, és vannak olyanok, amelyek mélyen belesüllyedve saját első hullámukba, még az iparosítástól is nagyon távol vannak. És találunk olyan természeti népeket, amelyek mai napig egyenesen az első hullám előtti állapotban élnek: önfenntartó halász-vadászok, gyűjtögetők, nomádok, jellemzően szigetszerű, rejtőzködő életmóddal, a külvilágtól elzárva vagy avval minimálisan érintkezve csak (nulladik hullám).²

² A különböző hullámok különböző civilizációs állapotoknak és különböző kulturális kódoknak felelnek meg. A „megrendült világ” kontextusában ennek megfelelően azt látjuk, hogy a kultúraközi találkozások és a konfliktuskezelés birodalmában sajátosan összetett mintázat alakult ki. A harmadik hullám országainak egymás közti konfliktuskezelése clkanyarodik a hagyományos fegyveres-háborús formáktól: az ellenérdekű játszmák megmaradnak, a gazdasági és diplomáciai érdekérvényesítést támogató hírszerzési és lehallgatási technikákat bevetik egymás ellen, de nem bocsátkoznak fizikai összecsapásokba. Annál élesebb konfliktuszóna a harmadik és második, illetve a harmadik és első hullám találkozása, ahol a második és az első hullám országainak cscclckvsválasztását a konfliktuskezelés immár archaikusnak mondható módjai határozzák meg, miközben a mérlegelési teret korlátozó átfogóbb szempontok - az integráció alacsony szintje miatt - nem épülnek be a döntési mátrixaikba. A probléma mélységét az adja, hogy az első és második hullám országai és hadseregei a lehetséges támadó fegyverzetűbrmák arzenáljának második és harmadik hullámos formáit is birtokolni és használni tudják. Az első és a második hullám országai közti konfliktusok sem lokális jelentőségűek, a fokozatosan információs társadalom-domináns nemzetközi rendszernek emiatt ezeknek a kezelésére is kell technikákkal és filozó-

Am ha nem is nevezhetjük szükségszerűségnek, azért az információs társadalomba való átmenet mégis meghatározó, domináns tendenciának tűnik, és látszólag feltartóztathatatlanul dübörög tovább, újabb és újabb térségek beemelésével a harmadik hullám birodalmába. Egyre több országra, területre és népre lesz igaz, hogy polgárai már információs társadalomban élnek. Vannak

szerzők, akik nagyjából 2020-ra teszik azt az időpontot, amikor az információs társadalom már nem egyszerűen globális, hanem globálisan meghatározó jelenséggé lesz: az előrejelzések szerint akkorra a Föld lakosságának nagyobb része fog már információs társadalomban élni.³

A kiváló amerikai szociológus, James Beniger az információs társadalom sok lehetséges diskurzusából egyetlen, számára különösen fontos kérdést emelt ki és elemzett nagy, magyarul is megjelent monográfiájában, Az irányítás forradalma báb [Beniger, 2004]. Vajon mi áll annak a háttérében, hogy az információfeldolgozás elkezdte háttérbe szorítani az anyag- és energiafeldolgozást? És vajon miért éppen akkor, amikor? Ahogyan a tőke is csak egy bizonyos időpontban

fiával rendelkeznie. Ráadásul az iparosítási logika (a nyersanyag-lelőhelyek vagy az extenzív fakitermelés révén) mai napig termeli a második hullám mohó gazdasági érdekeinek erőszakkal utat nyitó fellépéseket a nulladik hullám kicsi, védtelen természet-adta közösségei ellen. Mostanra avval a paradox helyzettel is meg kell barátkoznunk, hogy az információs társadalom vezető nagyhatalmai, amelyek saját ipari korszakukban a nulladik hullám népeinek gátlástalan cs agresszív pusztítói voltak, az etnoddiumoktól sem visszariadva (gondoljunk csak az amerikai őslakos indiánok sorsára vagy a briLek ausztráliai fellépésére), harmadik hullámossá válva nemcsak saját múltjuk feltárásában és az érintettek megkövetésében jeleskednek, hanem a nulladik hullámhoz tartozó közösségek védelmének, a veszélyeztetelt etnikumok és nyelvek megőrzésének a szószólóivá is lettek. (Mivel azonban az információs társadalomban még mindig nagy erőt képviselnek az ipari korszak nyomáscsoportjai, a multinacionális vállalatok gazdasági érdekei alkalomról a Utalómra könnyűszerrel felül tudják írni a társadalom által inár széles körben elfogadott elveket, olykor a civil szféra és az üzlet összeütközésének terepévé téve a politikát).

³ Ez az állítás önmagában semleges, leíró természetű, értéktársítást nem tartalmaz, és önmagában nem is válaszol olyan kérdésekre, hogy milyen életminőség-változást eredményez mindez, hogy a változáshoz milyen saját belső viszonyt alakítunk ki, hol és miben látunk fejlődést, hol érzünk értékvesztést, miként ítéljük meg az átalakulás irányait stb.

„állt át” a legfőbb gazdasági bázisról, a földről a termékek iparszerű tömeggyártására, úgy követel magyarázatot ennek a szemünk láttára végbemenő fordulatnak a mélyszerkezete is. S amint a magyarázat történetivé válik, hirtelen

minden irányba kitágul a releváns kontextus. „Az információs társadalom nem annyira egy újabb társadalmi változás eredménye, mint inkább azé a növekedésé, amely több mint egy évszázaddal ezelőtt az anyagfeldolgozás sebességében következett be” - jut el legfontosabb következtetéséhez Beniger. Az információs társadalom kialakulásának okait is ugyanott kell tehát keresni, mint lényegét: a tömegtermelésben, a javak elosztásában és a fogyasztás szerkezetének megváltozásában - vagyis nem az információs, hanem az „anyagi univerzumban” Ennek kulcsidőszaka pedig a 19. század második fele; a „gyökerek” keresésekor mindenképpen ide célszerű visszanyúlni.

Kiinduló téziséhez Beniger teljes történeti levezetést és argumentációt rendel. Aprólékos pontossággal végigszálazza és a történeti gondolkodás számára „felfedezi” azokat az alig ismert és alig leírt folyamatokat, amelyek a társadalom meghatározó alrendszeiben a 19. század utolsó harmadában végbementek. Ezek keretében fejleszti ki, magyarázó elméleti modellként a kontrollválság - kontrollforradalom fogalompárt,⁴ amelyet röviden be kell mutatnunk, hogy világossá váljon Beniger történeti rekonstrukciójának eleganciája és különleges megoldó ereje.

[1](#)

Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Budapest, 2004.30-31.

[2](#)

I. m. 198.

[3](#)

Érdekes módon mégis tapasztalunk olyasmit, hogy ha a maga kijelöli szűk tartományaiban sikeres a leírás és a fogalmi megragadás, akkor a megértés eléri minősége elkezdi kiterjedni az elméleten túlra is, és izgalmas továbbépítési, továbbgondolási lehetőségek nyílnak meg, más elméletekhez épülnek hidak, és más jelenségek megértéséhez is használható szempontok lesznek kinyerhetőek.

[4](#)

Az ipari forradalom időszakára tudatosan leszűkített konkrét történeti anyag feldolgozásához Beniger a társadalomtudományok Nagy Narratívája felé is lépéseket kellett tennie. Modelljét a »homo erectustól» érvényesnek tartja,

az. egész világtörténet! folyamatot lefrhatónak véli a társadalom irányításának (kontrolljának) kríziseivel és az azokat „megoldó” kontroliforradalmak egymást követő ciklusaival

KONTROLLSTRUKTÚRA, KONTROLLVÁLSÁG, KONTROLLFORRADALOM

A magyarra irányításként lefordított kontrollt (control) kibernetikai kategóriaként kell felfogni és értelmezni. Azoknak a folyamatoknak és

mechanizmusoknak az összességét jelenti, amelyek meghatározzák, szabályozzák, előformálják a társadalmaknak, a társadalom kisebb csoportjainak és az egyéneknek a viselkedését, választásait, döntéseit, cselekvéseit, végső soron a működőképességet, alkalmazkodóképességet, egyfajta egyensúlyi állapotot biztosítva. A kontrollstruktúrákat intézmények (közigazgatás, rendvédelem és erőszakszervezetek, jogrendszer, munkahelyi viselkedési kiskáték, egyházak), de evvel párhuzamosan kulturális kódok és szabályok, szokások, vélekedések, konvenciók, eszmék is hordozzák. Sőt, kontrollstruktúrának számít mindaz, amivel a cselekvőképesség érdekében felvértezzük magunkat: maga a nyelv, a tárgyi környezet, amelyet teremtünk (hiszen használatuk csak bizonyos típusú irányokba nyitott), a technológia, amelyet igénybe veszünk. Az épületek, amelyben lakunk, az ételkészítés, amit fogyasztunk, a keretrendszerek, amelyekhez egészségünk megőrzése érdekében fordulhatunk. A mód, ahogyan levelet írunk vagy megszólítjuk eltérő korú, nemű és rangú társainkat. (A kontrollnak erről a „mikroszkopikus” oldaláról adott meggyőző, idősoros képet Norbert Elias nagy munkája, A civilizáció folyamata, sokoldalúan adatolva és illusztrálva a kontrollstruktúrák több száz éven át nyomon kísérhető változását [Elias, 1986], megjelenítve a kapcsolatot a hétköznapiok látszatra jelentéktelen viselkedési előírásainak és a társadalom makrostruktúrájának a változásai között.)

A fentieknek megfelelően a kontrollfolyamatok nem írhatóak le pusztán hatalmi/uralmi meghatározottságként: a termelés, a kultúra, a társas lét és a mindennapi élet teljes komplexitásában érhetők tetten, illetve „terülnek szét”. Hordozóikat pedig nemcsak az „uralkodó osztályban” az „irányító elitben” találjuk, hanem - még ha eltérő súly-lal is - mindenhol: a kontrollstruktúrákat egyedi mintázatok formájában és cselekvésválasztásaikat meghatározó módon a közösség minden egyes tagja hordozza.

A társadalom működésének kibernetikai leírása az élő rendszerek analógiájára épül: a legnagyobb méretű és legösszetettebb társadalmak is ugyanazon funkciók mentén szerveződnek, mint a környezetükkel állandó kapcsolatot tartó, a túlélést,

az alapvető életfeltételek biztosítását célvezérelt tevékenységgel biztosító egyedek és csoportjaik. Az individuális alkalmazkodási és innovációs „körök” nagyon hasonló módon épülnek fel, mint a társadalmak működését jellemző, sokszorosán egymásba ágyazott ciklusok, csak míg az egyedeknél az idegrendszer szakosított egységei, addig a társadalmaknál munka-megosztás formájában elkülönülő alrendszerek hordozzák az egyes részfunkciókat. A teljes kontrollszabályozás információs folyamatokon keresztül aktualizálódik. A környezet reprezentációja, megismerése, a releváns hatások kiemelése, értelmezése, modellekbe, sémákba illesztése, a döntéseken keresztül megnyilvánuló viselkedésválasztás és a cselekvés eredményének visszacsatolása - kibernetikai természetét tekintve - az első többsejtűtől a bolygóméretűvé duzzadt emberi civilizációig ugyanolyan „logikai behuzalozottsággal” történik.

A kontrollválság ennek az átfogó irányítási és szabályozási szisztémának a megrendülése, átmeneti vág) átfogó alkalmatlanná válása az alapfunkciók ellátására. Ha csak egyes alrendszerekben és időszakosan keletkeznek feszültségek, azt kontrollzavarnak érdemes nevezni. Ha a rendszer képes öngyógyításra (rezilienciára), akkor kontrolli-kiigazítás formájában teszi újra képessé magát a megfelelő működésre. Ha azonban az egyes alrendszerek sorra „bedöntik egymást”, mint a dominó, és teljesítményük inadekváttá válik, akkor már elégtelenek a lokális javítgatások: a kontrollstruktúra egésze kerül válságba, így annak újjászervezésére a rendszer minden pontján immár új elven és új megoldásokkal kell sort keríteni. Ha a kontrollválság sikeres, a megrendült egyensúly helyreállítható, és a kontrollforradalom ugyanúgy „végigszalad” a teljes rendszeren, mint a válság, de immár egy teljesen új, egészen más paraméterekkel leírható társadalmi folyamat- és állapotteret teremtve. Új és egészen más hatékonyságú intézmények jönnek létre, új eszmék jelennek meg, új szabályok alapján zajlanak az interakciók és az individuális cselekvések, megváltozik a táplálkozás, az otthon és az otthoni lét, a közlekedés, a munkavégzés, a fogyasztás, a társas tér. Az új kontrollstruktúra sem a semmiből érkezik azonban, hanem a régi kontrollstruktúrák „hordják ki”. A kontrollforradalom tehát valójában kontrolldominancia-váltást jelent - a kihívásokat megoldani képes új kontrollmechanizmusok elterjednek és uralkodóvá válnak, a maguk képére formálják az alapviszonyokat, de nem válnak kizárólagossá. A régi kontrollstruktúrák nem egykönnyen adják meg magukat,⁵ és zárványként húzódnak visz-sza olyan alrendszerekbe, ahol ideig-óráig még életképesek tudnak maradni,⁶

Ha ezt a modellt alkalmazzuk az újkori Európára, akkor azt látjuk, hogy a 19.

század közepétől látványosan szaporodnak a kontrollvál-ságra utaló jelek: az arisztokratikus kontroll, amelyik egy korábbi kontrollválságra adott sikeres válaszként képes volt a teljes középkort „menedzselni”, a 15. század végétől erősödő kontrollzavarokat kiigazítani, lehetőségeinek a hatáira ért. Az ipari forradalomnak nevezett gazdasági, technológiai és társadalmi változásból a közlekedés fel-gyorsulása, extrém urbanizáció és tömegtermelés fakadt, s ezek méret- és sebességparamétereinek kezelésére már alkalmatlan volt. Az új kontrollstruktúra (Beniger szerint 1880-tól) a világ fejlettebb részén, gyorsuló tempóban, alig két-három évtized alatt kiépült: végbement a bürokratikus kontrollforradalom, amely a mai napig meghatározza az irányítás és szabályozás alaprendszerét.

A BÜROKRATIKUS KONTROLL FORRADALMÁTÓL

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KIALAKULÁSÁIG

(1880-1960)

A társadalomtörténetnek ebben a tektonikus időszakában a kontrolli-válság - hogy immár Beniger saját szavaival fogalmazzuk újra a látteleletet - a végrehajtó (operátor) alrendszerek bonyolódását és „mennysiségi (numerikus) kihívását” követni képtelen szabályozó alrendszer krízise, A kontrollforradalom a technológiai és gazdasági meghatározók villámgyors változásainak komplexuma, amely megoldja az in-

⁵ Az intézmények és a technológiák a kontrollforradalom sodrában könnyebben és gyorsabban alakulnak át, mint a vélekedésekből, eszmékből, helyesnek tartott viselkedési mintákból formált vélemény- és identitásstruktúrák: a kontrollforradalom konfliktusos természete részben ebből fakad. Hasonlóképpen magyarázza mindez a morális pánikot, amivel a társadalom különböző csoportjai a változást fogadják.

⁶ Mind a mai napig számos archaikus kontrolli struktúra él tovább (a „törvénykező” falutól kezdve az ókorból indulva modernizálódó nagyegyházakig).

formációk összegyűjtését, tárolását és megosztását, s amelynek révén a formális vagy programozott döntések képesek a társadalmi kontrollt befolyásolni és a megingó egyensúlyt helyreállítani.⁷

Beniger visszatérően jelzi, hogy a 19. század kontrollforradalma permanens átalakítást indított el, az egyensúly fenntartásához (a kontrollzavarok kiigazításához) az információkezelés technológiájának újabb és újabb innovációi voltak szükségesek. Az általa bürokratikusnak nevezett kontroll forradalma tehát csakis információtechnológiai forradalommal volt megteremthető és fenntartható? A továbbra is dübörgő ipari forradalom operátor alrendszerének teljesítmény-növekedését az agymunkát újszerűen gépesítő (racionális) bürokrácia kont-rollforradalma,⁹ a II. világháborúra tetőző kontrollválságot az elektro-

⁷ Itt most nincs mód Beniger hallatlanul adatgazdag rekonstrukciójának akár csak egyetlen elemét is felvillantani, ahogyan egy kronológiakészítő alaposságával illeszti össze a kontrollválság és a kontrollforradalom történeti építőkockáit. Érdeklődők üssék fel a könyvét: a teljes kontrollspektrumra nyílik tér-idő kapu, a nagyvállalati irodáktól a termékek csomagoláskultúráján át a média megváltozó szerepéig - s mindez természetesen narratív formában, elsősorban az elosztás és a visszacsatolás funkcióinak fogalmi keretén belül.

⁸ Emiatt a felismerés miatt Beniger nem egyszerűen csatlakozik a Wiener nyomán rövid időre oly népszerűvé lett kibernetikai iskolához, hanem programszerűen hirdeti meg a kor társadalomtudomány információs fordulatát, másképpen az információ hiányzó társadalomtudományának alapelvét: „a társadalmi struktúráról és folyamatokról való bősz, de nagymértékben rendszertelen tudásunkat [...] az alapvető információs fogalmakban ti. az információfeldolgozás, a kommunikáció és az emberi társadalom és szociális magatartás minden aspektusára kiterjedő kontroll) foglalhatjuk össze”. Jól látszik: a hagyományos szintetikus magyarázó kategóriák (az osztály, az uralom, a hatalom, az érdek, a termelés, stb.) nem egyszerűen felválthatóak, hanem újragondolhatnak és újraértelmezhetőek egy információs fogalmi keretben. Sok előmunkálat itl is elvégeztetett már, jól kirajzolva például a kommunikációs aspektusra való leszűkítés minden erényét és korlátját (Habermasnál, Luhmannnál vagy Ikonál). A kognitív régészettől és az információtörténeti kutatásoktól a rendszerelméleti fogantatású szociobiológiai iskolákon át az új cselekvés-közösség- és hálózat elméletekig számos segédcsapat termeli szorgalmasan a nyersanyagot, újabb és újabb agyakra, rendszerezésre és hipotézis-alkotásra éhes kutatónemzedékre várva.

* Bürokráciákról természetesen már korábban is beszélhetünk, a fogalmi újítás arra utal, hogy a bürokratikus elv és gyakorlat - az információtechnológiai inno-

ronikus forradalom, a hetvenes évek kontroillkrízisét a telematikus kontroll (a távközlés és a számítástechnika összekapcsolódása) ellensúlyozta, ill. oldotta meg. Ehhez csak annyit tennénk hozzá, hogy mindez azóta is folytatódik: a 20. század kilencvenes éveinek végén jelentkező kontrollkrízist a hálózati kultúra és a digitális forradalom igazítja ki (a World Wide Web, az Internet, a személyi számítógépek és a mobil technológia által nyitott horizontokkal), s az újabb krízisformákra két évtized elteltével napjainkban a „nagy adat” és a „minden dolgok Internetje” látszik választ adni.

Csakhowy mindeközben megváltozott az a társadalmi Ökoszisztéma, amelyet a bürokratikus kontrollnak egyensúlyban kell(ene) tartania. Az információs társadalom születése ugyanis azt jelenti, hogy az 1960-as évektől kezdve a centrumterületek társadalma elkezdte maga mögött hagyni az ipari korszakos meghatározottságokat. Ez a társadalom már sokkal magasabb műveltségi/végzettségi/képzettségi szinten áll,¹⁰ más a világképe, más a tipikus munkavégzése, fogyasztása gyökeresen eltolódott az információ- és tudásjóságok felé, a kölcsönös összekapó soltság (interkonnektivitás) mértéke agresszíven felülírja a korábbi (inkább izolációs) kommunikációs mintázatokat, emiatt a jelentéscsere mélyebb, intenzívebb, a tudás szétterülése gyorsabb. Ez a társadalom ugyanazt az (információ)technológiát asszimilálja saját életfeltételeinek javítása érdekében, mint amelyet a bürokratikus kontroll intézményei vesznek igénybe (és fejlesztenek) saját életciklusuk meghosszabbításához. Emiatt lesz egyre látványosabban Janus-arcú a technológia percepciója is. Az emancipatorikus potenciál kiteljesítését és az életminőség javítását elősegítő technológia pozitív kontextust kap, az ipari korszaktól örökölt, mind anakronisz-

vációknak köszönhetően - a hivatali-adminisztratív mikrokörnyezetből „kiszabadulva” a társadalom minden pontját átjáró alapvető meghatározottsággá lépett elő.

¹⁰ Ezért is nevezhette Jean Gottmann, az információs társadalom korai teoretikusa „fehérgalléros forradalomnak” (white-collar revolution) az amerikai társadalom 60-as évek eleji átalakulását [Gottmann, 1961], Azóta a felsőfokú végzettségűek arányának növekedése, a nyelvtudás mértéke, a birtokolt szakképesítések száma tipikus indikátorrá lett, miközben az írástudás megléte helyébe előbb az általános iskolai, majd a középiskolai végzettség kezd „minimumként” benyomulni.

likusabb üzleti és politikai gyakorlat szolgálatába állított technológia negatívát.

A technológia maga azonban egyrészt rendkívül gyorsan változik, másrészt bármilyen funkció szolgálatába felsorakoztatható. Így aztán a bürokratikus kontroll életciklusának meghosszabbítását támogató megoldások egy következő pillanatban már kontrollkrízist erősíthetnek, vagy akár a bürokratikus kontrollal szemben fellépők is igénybe vehetik.¹¹ Így azonban a feszültségek is egyre inkább erősödésnek indulnak, hiszen a bürokratikus kontrollnak az érdekviszonyok miatt roppant lassan átalakuló intézményi világa mind távolabb kerül azoktól az elvárásoktól, amelyeket az információs társadalom polgárai fogalmaznak meg - és még távolabb az immár ténylegesen is globális civilizációs kihívásoknak való megfeleléstől.

Amikor a mindennapi közbeszédben ma arról esik szó, hogy nincs válasz a szegénység enyhítésére, a vagyoni és információs szakadék mértékének mérséklésére, az elosztás átalakítására, a profil-elv meghaladására, a környezeti fenntarthatóság szempontjainak az érvényesítésére a gazdasági-technológiai-politikai mezőben, akkor Beni-ger szótárában a bürokratikus kontroll alkalmatlanságának manifesztálódásáról van szó. Amikor az oktatás „világválságáról” beszélünk, akkor nem alrendszeren belüli problémával állunk szemben, amely pusztán „reformmal” (kiigazítással) kezelhető volna: egy ipari korszakos, hajdan páratlanul sikeres teleológia és irányítási gyakorlat inadekvátságával szemben egyre több szereplő keresi, milyen is lehet, illetve legyen az információs korszak közoktatása. De magának a képviselői demokráciának vagy a hivatásrenddé szervezett tudománynak a jól ismert működési zavarai¹² is egyértelművé teszik, hogy rendszerszintű a krízis, és a válasz is csak rendszerszintű lehet. A világ fejlett részét ma immár inkább fojtogatja a még mindig elképesztő koordinációs teljesítményre képes bürokratikus kontroll, amely alól látványosan igyekeznek szabadulni a közösségek és az egyének. Emiatt napjaink sarkalatosnak mondható problémáit listázva szinte nem találunk olyan diskurzust, amelyhez értelmezési keretként ne lehetne ezt az összeütközést megjeleníteni. És egyre inkább időszerű úgy feltenni a kérdést, hogy vajon milyen is lehet a következő kontrollforradalom jellege: milyen előzmények mutatnak a poszt-bürokratikus kontrollformák irányába, és az milyen arcot ölthet?¹³

ÜTŐN AZ IRÁNYÍTÁS ÚJ FORRADALMA ÉS ALAPTECHNOLÓGIÁJA
FELÉ - BÜROKRATIKUS KONTROLL ÉS HUMÁN TECHNOLÓGIA

A 21. század kihívásokkal és megoldásra váró problémáival jól jellemezhető társadalmi leírható - és részben megérthető - egymásra rétegződő kontrollstruktúrák bonyolult szötteként is, ahol a „legabszt-raktabb” mintákat a globális térre és az emberiség egészére szabott kontrollfolyamatok (makro)szintje kínálja. Középszinten helyezkednek el az egyes társadalmak, a multinacionális nagyvállalatok, illetve a globálisan összekapcsolt nagy társadalmi alrendszerek (gazdaság, politika, tudomány, közoktatás, egészségügy), és „alul” találjuk a helyi (és más önszervező, pl. szakmai, illetve érdeklődés-) közösségek mikroszintjét, a lokális dimenziót. Valamennyi rendszerszinten (méretben) ma még bürokratikus kontrollfolyamatok biztosítják - mint láttuk, egyre kevésbé sikeresen - a működőképességet.

Az új kontrollminőségről keveset tudunk ugyan egyelőre, de sokat sejtünk. Az bizonyosnak látszik, hogy az ipari korszakban kiformált nemzetállami-bürokratikus érdekstruktúrákat felülírja, és globális (planetáris) szintű koordináción alapszik majd. Várható, hogy az új kontrollminőség nem egyetlen „döntési centrumhoz” lesz köthető,

^u Az a történeti és politikai elemzői kérdés, hogy milyen erők, milyen dramaturgiával és hogyan lehetnek képesek az átalakulást véghez vinni, hogyan „csaphatnak át” egyes erőközpontok érdekviszonyai a változások támogatásába, sokkal nehezebben megválaszolható.

hanem sok „kis” döntési centrum tartja működésben. Nem egy „szereplő” irányít teljes hatáskörrel (amit ma iskolai közegben például az „oktatáspolitikai” allegóriája testesít meg), hanem sok: az új kontrollminőség emiatt részben „multistakeholder” világ, részben önkormányzás lesz a szó igazi értelmében. Ismét a közoktatás világára utalva belátható, milyen sokrétegű ennek az önkormányzásnak a mintázata: az oktatásirányítások mellett immár a gyerekek, a tanár, a szülő, az egyes iskolák, az egyes tudásterületeket reprezentáló tanárokat ösz-szefogó iskola-közi szervezetek, sőt az iskolák számára szolgáltatásokat nyújtó intézmények vagy vállalkozások is egyaránt alakító szereplők immár.

Az új kontrollstruktúra hálózatokra és kölcsönös összekapcsolt-ságra, interkonnektivitásra épít, a partnerség, a horizontális viszony, a kollaboráció, a felelősségvállalás, az erőforrások használatának, elosztásának, a döntések hozatalának, a cselekvések összehangolásának új mintázatai mentén. Számos jellegzetességét, sajátosságát már látjuk, különösen erősen jelennek meg a digitális színtéren, de egyelőre még nem szaporodtak annyira fel a pozitív

visszacsatolási ciklusok, hogy az átalakulás visszafordíthatatlan legyen.

Itt az ideje, hogy elnevezzük az új kontrollstruktúrát. Leginkább megfelelőnek és használhatónak az „izokratikus kontroll” tűnik, az „egyenlő erő” „azonos erejű hatalom” értelmű, görög eredetű izokrá-cia (íaoKpaTicc) felhasználásával.

A vegyészeiben elterjedt kifejezést a digitális kori kormányzat irodalma kezdte használni, nagyon hasonló jelentésben. Azt tekintik izokratikus kormányzásnak, amelyik segít az állampolgárnak abban, hogy maga rendelkezzen a rá vonatkozó dolgokkal, maga cselekedjen a köztereken, és kölcsönösségi helyzeteket teremtsen a javak előállításában, a hatalom gyakorlásában. Ez az „egyenértékűség” az „egyenlő jogok” passzivitásához képest aktív cselekvést és döntést jelent az adminisztratív folyamatokban. Több ez, mint önrendelkezés, egyfajta ko-adminisztráció, ahol az állampolgár és a köztisztviselő már nem is ügyfél-ügyintéző viszonyban áll egymással, hanem egymásra utalt, valódi partnerként gondozzák közösen a folyamatokat.

Az izokratikus kontrollt (isocratic control) szintén a vegyészek szótárában találjuk, társadalomelméleti értelemben eddig egyetlen szerző, a texasi öko-gondolkodó, Thomas L. Wayburn használta [Way-burn, 1990] új politikaelméleti megalapozásra törekvő, folyamatosan épülő hyperlink-kompozíciójában (Dematerialism).¹⁴ Parafrázisa szerint, egy családi agrárgazdaság példáján az izokrácia valami olyasmit jelent, hogy „senki sem lehet elég jó önmagában, hogy mások kizárólagos irányítója legyen (no one is good enough to be someone else's master)”. Mivel az érintettek valamennyien tisztában vannak vele, hogy bármilyen, közösen elhatározott és végigvitt újítás hasznából arányosan és korrekt módon részesednek, a kívülről vezérelt bürokratikus kontrollhoz képest olyan belülről vezérelt kontrollt valósítanak meg, amely tökéletes összhangban van a termőföld szeretetére és a munkatársak iránti elköteleződésre épülő alap-motivációval,

Az izokratikus kontrollforradalomnak (is) tökéletes szövetségese lehet az információtechnológia legújabb generációja, amely a környezeti és társadalmi folyamatok átláthatóságát, követhetőségét, a reakcióhoz szükséges koordináció megfelelőségét biztosítani látszik. Mindez azonban nem elégséges: az izokratikus kontrollnak is meg kell termelnie a maga sajátos technológiai háttérét, amelynek segítségével képes lehet a megfelelő kimenetek biztosítására.

James Benigernek erre is volt szava: amikor felismerte, hogy a kont-rollciklusok lerövidülnek, s megfogalmazta azt a hipotézist, hogy ennek következményeként talán már benne is vagyunk a következő kont-rollválságban, nem habozott hangot adni annak a véleményének, hogy azt szerinte nem az információ- és tudástechnológia, hanem a „humán technológia forradalma” ütheti majd helyre.

^w A neologi'/mus nem véletlen: Wayburn vegyész-mérnöki tudományokból szerzett doktori fokozatot, és a tanulmányai során megismeri kémiai fogalmat ültette át az analógiás erőre építve a társadalmi viszonyokra, Wayburn azt nevezi izokratikus kontrollnak, amikor némiképp idealizált farmerének (altal a legritkább esetben dolgozik egyedül) már nem a saját farmjának napi belső folyamataival kapcsolatos autoritás a lényeg, sokkal inkább a munkába bevont valamennyi résztvevő egyetemlegesen gyakorolt, teljes, demokratikus kontrollja a részműveletek, a tervezés és a belső munkamegoszlás felett.

Nagy monográfiájának evvel a szinte észrevétlenül elhelyezett megjegyzésével messzemenően egyetértek. Az izokratikus kontroll fogalmához hasonlóan a „humán technológiának” is önálló tanulmányt kel-lene/lehetne szentelni. Mivel azonban az eddigi történeti narráció-val ellentétben itt lehetséges jövőállapotot kell megjeleníteni, ezúttal csak néhány, a gondolatmenet szempontjából fontos sajátosságot emelek ki, amellyel annak a jelenségcsaládnak a természete, amit ide sorolhatónak tartok, leginkább illusztrálhatónak tűnik. S noha mindez pusztal hipotézis, nagyon is természetsszerűen következik a korábban bemutatott folyamatok természetéből és dinamikájából.

Minden technológiai rendszernek van humán komponense, még a teljesen automatizáltaknak is (nemcsak a tervezés-megalkotás, hanem a működés-ellenőrzés, az optimalizálás, a továbbfejllesztés és a funkciók lehetséges változásaira való intézményes reflexió dimenziójában is). Minden látszat ellenére a technológiai támogatással működő termelési ágazatok és munkahelyek világából sem szorultak ki az emberek, sőt, foglalkoztatásuk súlypontja áthelyeződik az értéklánc egyre magasabb pontjaira (ami a gazdaságelmélet szótárában az információ- és tudásintenzitás növekedésének felel meg). S mivel mostanra szinte minden technológiai részrendszer (beleértve az anyag-technikát és az energiaszektort is) felolvad egy univerzális információ- és tudástechnológiái szabályozó és vezérlő környezetben,¹⁵ a kontrollkrízisről mindinkább az információtechnológia világának válságjelei üzennek. Itt pedig egyértelmű a helyzet: az információ-feldolgozás és -továbbítás kapacitórikus korlátai leküzdhetők ugyan a technológia újabb generációival, ám a különleges

nagyságrendet elérő jeltermelésből fakadó felismerési, rendezési, kontextusba helyezési igény és a megnövelt tranzakciós/operációs szükségletekre reflektáló döntési igény automatizációval már nem követhető. A teljes kontrollciklushoz mennyiségi értelmezés-teljesítménynek és komplex mérlegelési-döntési teljesítménynek kell kapcsolódnia, amelyek hordozói kizárólagosan emberi agyak. Minél nagyobb az adattömeg,

¹⁵ F.z az integráció más oldalról egy új típusú veszély és kockázat forrása is, hiszen az információs rendszerek sérülékenysége immár más rendszerek működését is ellehetetlenítheti.

annál nagyobb a szükség a hozzájuk kapcsolódó elmemunkára (Big Data, Big People). A keresőrendszerek villámgyorsan találati listákat állítanak elő növekvő méretű digitális állományokból, de az értékhozzáadáshoz szimbólum-feldolgozó kapacitásra van szükség, amit vagy a keresőutasítás kiadója, vagy specializált szakember - Vanne-var Bush 1945-os kifejezésével: nyomvonalvágó (trail blazer) - biztosíthat. Nem véletlen, hogy a „mainstream” intézményi rendszereken kívül jelent meg az emberi erőforrás tömeges, önkéntes felhasználása (crowdsourcing) tudástermelő folyamatokban, és ott, ahol a megnövekedett jeltermelő képességet már nem volt képes követni a gépi feldolgozás.³ A számos hasonló projekt mögött így tisztán felsejlik, hogy milyen is lehet az, amikor a „poszt-bürokratikus” kontroll „élesben” mutatja meg erejét és megoldó értékét.

Mindez jól tükrözi azt a szemléleti váltást is, ahogyan az arisztokratikus kontroll „alattvalója” és a bürokratikus kontroll „polgára” után az egyes emberben „a magas rendű szellemi erőforrás lehetséges hordozóját” látjuk. Ennek megfelelően értékelődik fel minden technológia, amely ezt a potenciált hivatásszerűen erősíti, fokozza, kibontakoztatja. A maradvány-elv, a szociális ellátórendszerek és a költségvetési prioritások perifériájáról, külső köreiből egyre „beljebb rázódnak” egyre nagyobb szerephez és elismert fontossághoz kell jutniuk a humán technológusoknak. Az izokratikus kontroll világa a pedagógusok, a korai fejlesztők, a korrekciós specialisták, a lélekgyógyászok, a szociális munkások, a tudásbrókerek, a tartalomszolgáltatók, a trénerok, a kutatási asszisztensek, az élmény-iparosok és sok-sok hasonló szakma új generációs képviselőjét értékeli fel, szaporítja a jelenlegi nagyságrendeket meghaladó módon, és látja el őket eszközökkel, munícióval, módszerekkel és innovatív intézményi támogatással.

A BÜROKRATIKUS KONTROLL „HOSSZÚ HUSZADIK SZÁZADA” egy beszédmód születése

Körülményesen, magas absztrakciós szinten, kevés példával, de mégiscsak egy közel száznegyven éves összefüggő „történetet” mutattunk be az eddigiekben, a bürokratikus kontroll felemelkedésétől (1880) annak várható hanyatlásáig (2020). James Beniger szerencsésen megtalált fogalmi keretrendszere és az ennek mentén elrendezett tényanyag révén a 19. század végétől a 21. század elejéig húzódó ívben a társadalomtörténet és annak nagy korszakváltásai immár elmesél-hetőek e modell köré rendezve is. Mindezzel a „hosszú huszadik század” egy új interpretációjához jutottunk, messzemenően egyetértve Gyáni Gáborral abban, hogy eleve többfajta hosszú 20. századról tudunk beszélni. „Egymásnak homlokegyenest ellentmondó huszadik századokat is el tudok képzelni, melyek mindegyikének saját külön időtartam felel meg” [Gyáni, 2009].¹⁷

A „hosszú huszadik század” fogalmát Giovanni Arrighi több mint húsz éve emelte a szótárba, amikor a tőkés világ gazdaság rekonstrukciójának történeti portréját próbálta megragadni [Arrighi, 1994], a globalizációval összekapcsoltam (Emiatt nagyjából ugyanakkor kezdi a történetet, mint Beniger, hiszen a globális koordináció első intézményi-strukturális lépéseit az 1870-es évek közepétől teszik meg, az addigra már működőnek mondható, a tenger alatti kábelekkkel immár transzkontinentális kommunikációs infrastruktúrával.)¹⁸

Természetesen a tőkés gazdaság válságai is könnyűszerrel inter-pretálhatóak kontroll zavarként, a sikeres helyreállítások kontroll-ki-

¹⁷ A 20. század periodizációjának kérdéseiről részletesen ld. Tomka (2010). Politikaelméletre szűkülő „hosszú huszadik század” interpretációkra szép számmal bukkanunk a hazai irodalomban, Tamás Gáspár Miklóstól Baycr Zsoltig. A liberális demokrácia, a kommunizmus és a fasizmus egymáshoz való viszonyába ágyazva, ld. pl. Balázs (2010).

¹⁸ Ugyanilyen megfontolásokból a média, a kommunikáció és a nem/elköziesedés viszonyait vizsgálva ugyanide helyezi a kezdeteket Sipos Balázs; „valódi és alapvető változások, illetve az azokat eredményező folyamatok [...] - a 19. század utolsó két-három évtizedében történtek, illetve indultak” [Sipos, 2002], igazításként. Nem véletlen, hogy történetünk kezdetén ott találjuk az 1873-as gazdasági-pénzügyi világválságot (amin túljutni már részben a

bürokratikus kontroll forradalmának sikerét is jelentette), vagy a közepén az 1929-33-as világválságot. Ez utóbbinak különös jelen tőiséget ad információs társadalmi szempontból az a tény, hogy a kontrollkiigazítás nyomán az amerikai társadalom már a harmincas évek végére közel került ahhoz, hogy elérje az információs társadalmi állapotot jelentő mutatókat, és megteremtsen hozzá egy új információs technológiai alépítményt (mobiltelefonnal, fénymásolóval, számítógéppel és más eszközökkel). Csakhogy e technológiák torzóban maradtak (mintarendszereik elkészültek, de jellemzően csak évtizedekkel később kerültek tömeggyártásba és tömeges használatba), a világháború pedig az ipari korszakos mintázatokat erősítette fel -emiat bátran nevezhettem korábban mindezt „koraszülött” információs társadalomnak [Z. Karvalics, 2007].

S miközben az izokratikus kontroll és a humán technológiák körvonalait fürkésszük, arról se feledkezzünk el, hogy az információs társadalomnak magának is immár több mint félszáz éves története van. Az összehasonlító indexek alapján legfejlettebbnek mondható országokban az összes kulcs-mutató (az információs- és tudásszektor aránya a gazdaságban, az információs- és tudásmunkakörök és munkavégzés, az információs- és tudásjavak fogyasztása, a végzettségi szint) a küszöbértékek átlépése után is folyamatosan emelkedik, néha különleges magasságokba. Vajon mikor történik ismét minőségi változás, milyen társadalomnak adja át a helyét az információs társadalom,⁴ milyen negyedik hullám készülődik? Másképpen: milyen vilá-

Hot hozhat el a poszt-információs társadalmi A bürokratikus kontroll krízise, az izokratikus kontroll remélt felemelkedése és annak technológiai talapzata ismét társadalmi paradigmaváltásba szalad bele?

Ma már efféle kérdéseket is fel kell tennünk emiat: vajon hány fajta információs társadalom létezik? Vannak-e fejlettség-különbségek, variációk, átmenetek az információs társadalmak családján belül? Milyen új egyenlőtlenségeket, világproblémákat teremt és milyeneket old meg a harmadik hullám?²⁰

IRODALOM

Arrighi, Giovanni (1994): The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times (több utánnyomással). London, Verso, (utolsó, javított kiadása: 2010).

Balázs, Gábor: A létező világok legjobbika. 2010, Egyenlítő 9.
<http://egyenlito.eu/balazs-gabor-a-letezo-vilagok-legjobbika/> (Letöltve: 2015. március 14.)

Beniger, James R.: Az irányítás forradalma. Az információs társadalom technológiai és gazdasági forrásai. Budapest, Gondolat- Info-nia, 2004, Eredeti kiadása: The Control Revolution. Technological and Economic Origins of the Information Society. Harvard University Press, 1986.

Beniger, James. R. (1988): Information Society and Global Science. Telescience: Scientific Communication in the Information Age. Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 495 1.14-28.

Elias, Norbert (1986): A civilizáció folyamata. Budapest, Gondolat, 1987. (Első kiadása: 1939)

Gyáni, Gábor (2009): A 20. század mint emlékezeti „esemény” Forrás 7-8., 3-15.

²⁰ A szövegben az alábbi tanulmányaimból szerepelnek a bekezdésnyi terjedelmei meghaladó rövidebb átvételek (az információs társadalom fogalmi körüljárását, James Beniger művének ismertetését és méltatását, valamint az izokratikus kontrollt tárgyaló részeknél): Z. Karvalics, 2014, Z. Karvalics, 2010b és 7. Karvalics, 2010a.

Shapiro, Andrew L. (1999): The Control revolution. New York, A Century Foundation Book Public Affairs.

Sípos, Balázs (2002): A sajtó és a nemzetközi kapcsolatok a „hossz-szű huszadik század” első felében. In: Magyarország helye a 20. századi Európában. (Szerk. Pritz Pál) Magyar Történelmi Társulat. 79-91.

Tomka, Béla (2010): A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század” A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. Aetas 4. 97-106.

Wayburn, Thomas L. (1990): A Reformed Society with a Natural Economy. Dematerialism, 11. Chapter <http://dematerialism.net/> (Letöltve: 2010. január 10.)

Z. Karvalics, László (2007): Az információs társadalom történetisége. Információs Társadalom 3.47-69.

Z. Karvalics, László (2009): A fehérgalléros forradalom krónikája. Jean Gottmann, az információs társadalom elméletének elfeledett úttörője. Információs Társadalom 3.53- 66.

Z. Karvalics, László (2010a): Két kontrollforradalom között: az információs társadalom közoktatásának körvonalai II. Oktatás-Informatika 1-2. 2-13.

Z. Karvalics, László (2010b): Emlék, örökség és program: in memóriám James R. Beniger. Információs Társadalom 2010/3-4. 53-56.

Z. Karvalics, László (2014): Az információs társadalomszemlélet hatása a közpolitikai gondolkodásra In: Nemeslaki András (szerk.): E-közzszolgáltatfejlesztés. Elméleti alapok és tudományos kutatási módszerek. Budapest, Nemzeti Közzszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar. 45-67.

A 2014. ÉVI

VILÁGREND-KONFERENCIA

// > /

ELŐADÁSAIBÓL

A Kiadó a 2014. évi konferencia anyagából az itt következő előadások szövegét kapta meg, a beérkezett tanulmányokat alább közöljük.

Frank Tibor

1

A fogalomhoz ilyen, leszűkített értelemmel nyúl Andrew Shapiro, aki a civil társadalomnak a szakintézményektől és a cégvilágtól „visszanyert” ellenőrzési potenciálját nevezi kontrollforradalomnak [Shapiro, 1999].

2

1 .egutolsó tanulmányai egyikében nem véletlenül vizsgálta meg maga Beniger a kontrollválság jeleit a tudományban, mint kiemelkedően fontos alrendszerben [Beniger, 1988].

3

Például a Galaxy Zoo projektben, ahol a fantasztikus teljesítményű képalkotásban kiteljesedő csillagászati technológia jel-kimenetéből százezernyi önkéntes állít elő leírást, miközben az ilyesmire dedikálható „hivatalos tudományosság” számára erőforrás hiányában mindez reménytelen vállalkozás volna. A projektről ld. [http:// www.galaxyzoo.org/](http://www.galaxyzoo.org/)

4

A válasz keresésének klasszikus tévútja „tudástársadalomról” beszélni, mondván, hogy a „tudás” az „több” mint az információ. Egyrészt az információs társadalmat, mint visszatérően említettük, nem az információval és nem az információ-technológiával határoztuk meg (amihez képest a „fejlettebb” állapotot a tudással kéne), másrészt következetesen információ- és tudásjóságokról, munkakörökről és technológiákról beszéltünk, hiszen az információ és a tudás fogalma egymástól részben elválaszthatatlan, harmadrészt a rendkívül összetett kognitív univerzum nem is írható le e két kategóriával, ahhoz még számtalan további segédfogalomra van szükség.

AMERIKA ÉS A VILÁGREND VÁLTOZÁSAI

Azok, akik tisztelik, szeretik az Egyesült Államokat, ismerik a „jó” Amerikát, a vonzó amerikai értékeket, aggodalommal figyelnek azokra a jelzésekre, tünetekre, melyek ma e távoli, ám számunkra is oly fontos államban tapasztalható gazdasági-társadalmi problémákról érkeznek hozzánk, és összekapcsolják ezeket e hatalmas ország változóban lévő helyzetével is a nemzetközi kapcsolatok rendszerében, a világrendben.

Az Egyesült Államok gazdasági-társadalmi problémái Amerika gyengülő gazdaságára, a roppant államadósságra és annak gazdasági hátterére, a költsékezés nemzeti és egyéni tendenciájának veszélyes folyamatára, az elzárkózási politika (az izolacionizmus) jelenkori fokozódására hívják fel a figyelmet. Az amerikai élet megfigyelői, az Egyesült Államokkal foglalkozó publicisták, politológusok leggyakrabban és különösen az alábbi problémákra, veszélyekre utalnak:¹

(1) Kína és India felemelkedése nyilvánvaló fenyegetés az Egyesült Államok egyedüli szuperhatalmi pozíciójára nézve.

(2) Megváltozott a bevándorlás dinamikája. Hamarosan eljön Amerika fehér-angolszász-protestáns korszakának vége, túlsúlyba kerülnek a nem fehér társadalmi csoportok.

(3) Előtérbe kerülnek a jóléti állam fenntartásának problémái, kulcskérdéssé válik a társadalombiztosítás.

(4) Terjed az erőszak és a bűnözés, tömegesen kerül fegyver magánemberek kezébe.

(5) Minden szintéren nő a korrupció, egyre nagyobb teret nyer a vallásos fundamentalizmus.

(6) Tömegesen szaporodnak a fizikai és a mentális betegségekben szenvedők.

(7) Változóban vannak a szexuális szokások, lazulnak a családi kötelékek, drámaian nő a válások száma, tért hódít a homoszexuális házasság és annak hivatalos elismerése.

(8) Nő a szakadék a gazdagok és a szegények között.

(9) Romlik a közoktatás színvonala.

(10) Nő az Amerikán kívüli világ iránti érdektelenség, a befelé fordulás.

Az alábbiakban e problémák közül mutatunk be néhányat kissé részletesebben, a teljesség igénye nélkül, összefüggésben a világrend változásainak általánosabb kérdéskörével.

Amerika helyét a világ gazdasági dobogóján ma több veszély is fenyegeti:

(1) A csökkenő kereskedelmi forgalom miatt kevesebb a lehetőség az üzleti kapcsolatokra a nagyvilággal. 2008-ra Amerika a világkereskedelem exportját tekintve már csak a 3. volt, 11%-kal, Kína 12%-ával és az EU 16%-val szemben.

(2) Úgy tűnik, hogy hanyatlak a technológiai innováció.

(3) Negatív irányú változást mutat az amerikai dollárnak mint a világ tartalékvalutájának korábban kiváltságos helyzete.

(4) Folyamatosan nő az amerikai adósságállomány, amely mára csillagászati összegekre rúg. A mai adósság már a GDP 9%-a. Elképzelhető ugyan egy bizonyos mértékű gazdasági fejlődés és az adósságállomány csökkentése, ám az öregedő népesség nyugdíj- és egészségügyi ellátása egyre komolyabb költségeket jelent: 2027-re lényegében megduplázhatja a szövetségi adósságot.²

³ 'ihe Economist, 2010. november 18.

Amerika a dolgok jelenlegi állása s a jóslatok szerint 2026-ra már Kína mögé kerülhet gazdasági erőként, 2050-re India mögé is. A kínai innovációt egyre gyorsabban fejlődőnek vélik a gazdaságkutatók, akik úgy látják, hogy Kína tudományos és katonai technológiája 2020 és 2030 között Amerikáé fölé emelkedhet. Idevágó adat, hogy Kína és India hirtelen sokkal több energiát kezdett fogyasztani. Ha a kőolajkínálat konstans is maradna (ami nem várható), a kereslet, és így a költségek, mindenképpen meredeken megemelkednek. A fejlett országok jó része ezért alternatív energiaforrások után néz és kutat. Amerika azonban más úton jár: az elmúlt négy évtizedben az importált olajra való ráutaltsága közel megduplázódott - 1973 és 2007 között az importált olaj 36%-ról 66%-ra nőtt. A kiotói egyezményt, a nemzetközi klímaváltozási

politikának ezt az úttörő kezdeményezését az üvegház hatású gázok kibocsátásának korlátozásáról az Egyesült Államok - mintegy az amerikai gazdaság fejlődésének védelmében - nem ratifikálta.

Változóban van az Egyesült Államok népességének összetétele, s növekedőben a bevándorlók száma: 1990 óta a külföldön született állampolgárok száma 6 millióval nőtt, ezek jelenleg a népesség közel 10%-át adják. Az USA évente egymillió bevándorlóval gyarapszik -70% legális, 30% illegális bevándorló. A mostanság bevándorolt (nem fehér) népesség 50%-kal magasabb születési statisztikát mutat, mint az amerikai. A becsléseken alapuló jóslások szerint a nem fehér amerikai népesség 2050-re országosan 47,2% lesz; Kaliforniában 2025-re a spanyol népesség 33%-kal egyenesen többségben lesz a fehérekhez képest. Összehasonlítául: az 1990-es népességszámlálási adatok szerint az ország akkori lakosságának 80,3%-a volt fehér bőrű.³ Az ázsiai eredetű népesség a következő 10 évben mintegy 25%-kal fog nőni. A The Economist korábbi kimutatása szerint az Egyesült Államok népességének növekedési üteme fele a hasonló mexikói mutatónak, és déli szomszédjával ellentétben a növekedés negatív tendenciát mutat.¹

³ Mariin Gilbert: The Dent Alias of American History, (3rd ed.), London, J. M. Dent, 1993.128.

⁴ The Economist, 1990. január 20.19.

Az Egyesült Államok Statisztikai Hivatalának és Kereskedelmi Minisztériumának adatait összegezve azt találjuk, hogy az 1970-es évek óta újra felfelé ível a külföldön születettek bevándorlási aránya, amelynek 2009. évi 12,2%-os értéke ma már közelíti a korábban legnagyobb, 1910-es 14,7%-ot. Az elmúlt száz évben radikálisan átalakult a bevándorlók származási országa. 1880-ban a lista élén Németország, Írország és Nagy-Britannia szerepelt, 2010-ban viszont Mexikó, Kína és India. A 1880-as lista valamennyi vezető országa -Kína kivételével - mára eltűnt. 2010-ben a bevándorlók több mint egynegyede: 29,3%-a Mexikóból (illetőleg Mexikón át Latin-Amerikából) érkezett.² 2010-ben a külföldön születettek összlétszáma 40,5 millió fő volt. Évente átlagosan 175,9 ezer mexikói (illetve Mexikón át érkező) bevándorló, 50,9 ezer kínai, 47,8 ezer Fülöp-szigeteki érkezik az Egyesült Államokba. (Összehasonlítául: 1904 és 1914 kötött négy olyan év is volt, amelyben egyedül a bevándorló magyarországiak száma meghaladta a 200 ezret.³ A spanyol népesség döntően a városokban, a feketék többségükben a „vidéki” térségekben élnek.⁴

Hagyományos és folyamatos problémája az Egyesült Államoknak, illetve más, külföldieknek is elhelyezkedési lehetőséget nyújtó államoknak, hogy a „bevándorlók” jelentős része csak munkavállalóként érkezik az országba, keresetét megtakarítja és hazaküldi vagy hazaviszi, de nem a foglalkoztató országban fekteti be. A jövedelmek jelentős része így elhagyja, és nem gazdagítja az országot, s ezek az összegek valószínűtlen szintet érhetnek el.⁵

Ugyanott közölték azt a kimutatást is, mely szerint az amerikai GDP az 1940-es évek óta évente jelentős arányban csökken. A tendenciákkal természetesen óvatosan kell bánnunk, hiszen nagy különbségek vannak a hatalmas országon belül. A Bureau of Labor Statistics adatai szerint néhány amerikai nagyvárosban (Washington, D. C., Phoenix, Cleveland, Minneapolis, Baltimore) 2009-ről 2010-re ismét megindult a gazdasági növekedés, és a nagy amerikai vállalatok újra toboroznak munkaerőt. Más gazdasági centrumokban (Detroit, San Francisco, Kansas City, Sacramento, Las Vegas) a tendencia az adott időszakban nem változott.⁹ Ugyancsak különbségek mutatkoznak a gazdaság egyes ágazatai között: az építőiparban és a pénzügyi szektorban a munkaerőpiac negatív változásokat mutat, minimális növekedést a szövetségi kormányzat, a kiskereskedelem és a szolgáltatási ágazat alkalmazottainak a száma, míg az egészségügyben és az oktatásban javult az elhelyezkedési statisztika.

Az amerikai oktatási rendszer ma gyengébb helyezést ér el világ-viszonylatban, így a kutatók, tudósok, újítók utánpótlása is veszélybe kerülhet. Az Egyesült Államok egykor a 25 és 34 év közötti népesség felsőfokú diplomáinak számával vezette a világot, 2010-re már csak a 12. helyen volt. 2010-ben a Világgazdasági Fórum Amerikát az egyetemi matematika-, fizika- és kémiaoktatás minőségét illetően 139 ország közül a középmezőnybe (az 52. helyre) tette. Az amerikai egyetemi hallgatók közel fele mára külföldi lett, akik a diploma megszerzése után hazamennek, nem pedig az Egyesült Államokban maradnak, ahogyan ez korábban jellemzően történt. 2025-re várhatóan hiány lesz magas színvonalú természettudósokból Amerikában.

Aggodalomra ad okot a 318,6 millió amerikai között terjedő sokféle mentális zavar. A felnőtt népesség 9,5%-át sújtja a depresszió, 2,3 millió felnőtt amerikait a bipoláris diszfunkció, mintegy 2,4 millió amerikait a pánikbetegség, 5,3 millió felnőtt amerikait valamely

és Irodalom, 2012. augusztus 25. Újraközlve in: Majoros István (íószerk.):

Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves. Budapest, ELTE Új- és jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014.139-145.

^s The Economist, 2011. január 13.

szociális fóbia és további mintegy 6,3 millió felnőtt amerikaiat valamilyen speciális fóbia, 3,3 millió felnőtt amerikaiat a kényszerneurózis. Az ún. Post-Traumatic Stress Disorder 5,2 millió felnőtt amerikaiat érint, közülük a háborús veteránok mintegy 30%-át. Mintegy 2,2 millió amerikai felnőtt skizofréniás, a felnőtt lakosság 2,1%-a mutat antiszociális tüneteket; 40 millió amerikai küzd alvászavarokkal.⁶⁷

A testi tünetek közül a lelki élet zavaraihoz is köze van a túlsúlyosságnak, ami a 20 és 74 év közötti amerikaiak mintegy 70%-át érte el az elmúlt évtized során.¹¹ A kóros kövérség elsősorban az ország keleti-délkeleti részén jellemző, nagy térségekben a lakosság 30-on felüli százalékát jellemzi.

Az amerikaiak döntő többsége tisztán gondolkodik és látja az országot fenyegető változásokat. Ilyen például ma a political correctness (PC), a minden elfogultságtól mentes, a többi ember nemére, bőrszínére, vallására, származására mindig kellő tisztelettel gondoló és utaló véleménynyilvánítás újabb kori kötelezettsége (amely a liberális, radikális baloldal politikai vitáiban alakult ki, s az 1980-as évek végétől, a '90-es évek elejétől terjedt el a köznyelvben és a médiában). Ez a soknemzetiségű, sokszínű, sokkultúrájú Egyesült Államokban az elmúlt mintegy 25 évben vált bevett nyelvi formulává, attól az önmagában érthető vágytól vezettetve, hogy' senki senkit ne becsüljön le, ne diszkrimináljon, ne alázzon meg „mássága” miatt. Az irányzat a polgárjogi mozgalom következménye, a fekete lakosság tényleges egyenjogúsításának folyamatát szolgálta - ahogyan az affirmative action, a (többek között az egyetemi felvételeknél is 30 éven át, 1965 és 1995 között alkalmazott) „pozitív diszkrimináció” is. Mindezt a social engineering, a társadalmi folyamatok alapvetően jó szándékú, az esélyegyenlőségre törekvő állami vezérlésének igyekezete hajtotta, és hajtja ma is. A célok nemesek voltak, az eszközök sok munkával alakultak ki, az eredmények mégis kérdéseket vetettek és vetnek fel.

Mára a political correctness sokak szemében elvesztette létjogosultságát.

A Rasmussen Reports országos telefonos közvélemény-kutatása szerint a felnőtt lakosság 57%-a „politikailag túlzottan korrektnek” tartja Amerikát, s csak 23%

gondolja a PC színvonalát alacsonynak.^{8 9} A megkérdezettek 63%-a szerint a PC mentalitás akadályozta meg az amerikai hadsereg vezetését, hogy időben odafigyeljen a hadseregben pszichiáterként szolgáló Nidal Malik Hasan őrnagyra, aki 2009 novemberében 13 embert ölt meg és 32-t megsebesített a texasi Fort Hoodban, hogy „a dzsihád nevében” ezzel tiltakozzék „az amerikaiak agressziója ellen” az iszlám népek körében.^{1*} Az amerikai népesség 74%-a úgy gondolja, hogy a PC a mai Amerika egyik fontos problémája, s hogy a kormányzati tisztviselők gyakran a PC nevében és kedvéért lesöprik a tényeket és a józan ész. Mark Twain Huckleberry Finn kalandjai című, közismert regényének egy új kiadásából a PC jegyében kicenzúrázták a nigger (néger) szót, ami a mai Amerikában tabu, de Mark Twain idején széles körű használatban volt.¹⁰ Egyes iskolákban levették a könyvet az olvasmánylistáról. Ez heves vitákat váltott ki a PC érvényességi köréről, hatáiról, retroaktív hatásának lehetőségeiről.

Az amerikai társadalomnak - mint nagyon sok más társadalomnak is - rákfenéje a korrupció. 2010-ben az Egyesült Államok 178 ország között a 19. helyen állt a több mint 15 éve vezetett korrupciós listán, de mostanra a 22. helyre csúszott.¹¹ Az amerikai korrupció fokozódása és percepciójának rosszabbodása az elmúlt évtizedben a pénzügyi válság és a pénzügyi botrányok következtében állt elő, amelynek hírei megrázták az egész lakosságot. Az Enron, a WorldCom, Bernie Madoff és mások botrányai kapcsán illegális és korrump ténykedések sorozatára derült fény. A Legfelső Bíróság lehetővé tette, hogy a nagyvállalatok a választási kampányok időszakában politikai hirdetéseket finanszírozhassanak, és az erre szolgáló pénzeszegek lényegében még csak korlátozva sincsenek.¹⁶ Aki a globális felmelegedésre hivatkozva az olajvállalatok elleni törvényhozást támogatja, hamarosan szembe találja magát olyan hirdetésekkel, melyek az ilyen tiltakozást teszik felelőssé álláshelyek és a hagyományosnak tekintett amerikai életforma megszüntetéséért.¹⁷

A korrupció az egészségügyben is jelentősen megnőtt. Az Egyesült Államok az egyetlen ipari nagyhatalom, amely nem garantálja az egészségbiztosítást minden állampolgárának. A Harvard Egyetem nemrégiben készített tanulmánya szerint ennek következtében évente 45 000 ember hal meg teljesen szükségtelenül, miközben lehetne rajtuk segíteni. A magánbiztosítók vagyontörőket keresnek egy olyan rendszer működtetése révén, amely nem állja a profitot nem hozó szegények költségeit, és a legbetegabb embert is elküldheti azzal, hogy „nem biztosításképes”. A rendszer kritikussai úgy látják, hogy a politikai élet

képviselőit a korporációk tartják fogva.

Az amerikaiak számos jel szerint visszavonulnak a világ színpadáról, legalábbis annak kulturális szektorából. Az Egyesült Államok 1985 és 1999 között nem fizetett ENSZ-tagdíjat (s így a szakosított szervezetekben, például az UNESCO munkájában sem vett részt, 1984-2002), majd újra távol maradt az UNESCO-tól a palesztinok befogadása miatt. Az Egyesült Államok információs és kulturális szervezete, az USIA, amely a külföldet volt hivatva informálni többek között az amerikai kultúráról, hosszú és eredményes működés (1953-1999) után megszűnt, könyvtárait, gyűjteményeit, szolgáltatásait világszerte feloszlatták. Mostanában a II. világháború után elindított, és rendkívüli jelentőségű Fulbright-program „nemzetköziesítése” van soron,

¹⁶ <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/johann-hari/johann-hari-this-corruption-in-washington-is-smothering-americas-future-1882349.html>. Letöltve: 2014. augusztus 10.

¹⁷ Uo.

azaz az Egyesült Államok már nem vállalja e nagy nemzetközi tudományos és kulturális csereprogram egyedüli finanszírozását, és 30 millió dollárral tervezi csökkenteni annak éves költségvetését.¹²

Lényegében sikertelen az Egyesült Államok kiterjedt katonai jelenléte a világ számos pontján. Amint azt már másutt is felidéztük, Paul Kennedy, a Yale Egyetem professzora már 1987-ben úgy találta, hogy az Egyesült Államok a „viszonylagos hanyatlás” állapotába került. A történész azt vizsgálta, hogy egy „birodalom” gazdasága meddig képes tovább terjeszkedni, s mikor köszönt be a „birodalmi túlterjeszkedés” (imperial overreach) fázisa. Kennedy világosan érvelt amellett, hogy Amerikának a 21. században a kultúra és a belpolitika területén kell kiállnia az idők próbáját. Úgy ítélte meg, hogy az Egyesült Államok legfőbb feladata a múlhatatlanul beköszöntő „eróziós” folyamatok lelassítása és simábbá tétele - arról azonban meg volt győződve, hogy ezek a folyamatok elindultak.¹³ Ennek ellenére az Egyesült Államok katonai jelenléte még 1987-ben is kiterjedt az egész világra, amint azt Paul Kennedy az American Defense Annual, 1987-1988 alapján térképre is vetítette.¹⁴ Utána azonban sok minden történt, mindenekelőtt a háború Afganisztán ellen (2001-2014), majd az iraki háború (2003-2011), mindkettő válaszként az al-Káida terrorszervezet New Yorkot és Washingtonot ért támadásaira, amelyek a Világkereskedelmi

Központnál mintegy háromezer amerikai életét követelték, 2001. szeptember 11-én. A hírhedté vált „9/11” az amerikai társadalom bosszúvágyát váltotta ki, s az al-Káida-el-lenes csapások sorozatához, a terrrorszervezet vezetőjének, Oszáma bín Ládennek a felkutatásához és kivégzéséhez vezetett. De e háborúkkal párhuzamosan az amerikai hadsereg mintegy 1,5 millió aktív fegyverest és 1,25 millió tartalékost tart nyilván, az aktív katonák mintegy egytizede teljesít tényleges szolgálatot 150 országban.¹⁵ Emellett életben tartják a helyi milíciákat, amelyek már ma is a „szabadság vagy rabszolgaság” jelszavával rekrutálják újabb tagjaikat, és a szabadság meg az amerikai alkotmány védelmére szólítják fel „az amerikai hazafiakat”!¹⁶

Az amerikai társadalom nem lelkes a háborúkért. Ahogyan nőtt az iraki háborúból hazahozott halott katonák koporsóinak száma, úgy vesztett népszerűségéből az al-Káida ellen, Irakban folytatott háború.¹⁷ Hamar kiderült, hogy az amerikai hadsereg minden technikai fölénye ellenére sem képes legyőzni az irakiakat, ráadásul Irakban a leggondosabb kutatás sem tudott tömegpusztító fegyverekre bukkanni - holott ez volt a háború kirobbantásának fennen hangoztatott oka és ürügye.

A háborúk, s különösen a terrortámadások óta az amerikai nemzet bizonytalanabb lett belső biztonságát illetően. A terrorizmus elleni harc nyitányaként létrehozták a belbiztonsági minisztériumot (U. S. Department of Homeland Security), egész különlegesen kiterjedt jogkörökkel, alá gyűrve szinte minden korábbi biztonsági és rendészeti intézményt. A The Washington Pasi cikksorozatban¹⁸ számolt be a „terrorizmus elleni harc” méreteiről, felsorolva, hogy a belbiztonsággal, a terrorizmussal s a hírszerzéssel kapcsolatos erőfeszítéseken 1271 kormánysservezet és 1931 magánvállalat dolgozik, az Egyesült Államok 10 000 helyszínén. 854 000-re becsülik azok számát, akiknek a legtitkosabb szintű belbiztonsági jogosítványaik vannak.

Washington D. C. városában és környékén 33 óriási épületkomplexumot emeltek, amelyek mind a terrorizmus ellenes védekezéssel állnak kapcsolatban. Ezek együttesen az amerikai kongresszus alapterületénél 22-szer nagyobb helyet foglalnak el.²⁵

Mindez ugyan a 2001. évi terrortámadásnak érthető visszahatása, de mértéke alighanem eltúlzott, és Amerikán belül és kívül sokszor ellenszenvvel fogadják. E gépezet ugyanis kezdetben nem csak a Világkereskedelmi Központ elleni támadást nem tudta előre látni, de kifejlődött állapotában is tévesen állapította

meg, hogy Irakban tömeg-pusztító fegyverek vannak, és nem volt képes megjósolni az „arab tavasz” közeledtét sem. Különös ellenszenvvel figyelte az amerikaiak többsége, hogy a Kuba déli részén elhelyezkedő Guantánamo amerikai katonai börtöntelegén a legválogatottabb eszközökkel és módszerekkel kínozták a terrorizmussal vádolt foglyokat, s hogy e börtönt az Egyesült Államok a mai napig működteti. Az Iszlám Állam nevű szélsőséges, dzsihádistá, szunnita terrorszervezet hadseregének akciói viszont ma újra felerősítik a terrortámadásoktól való félelmet.

Az amerikai terrorellenes intézkedéseknek ma már a legfőbb szövetséges, Nagy-Britannia lakosai között is kicsi a támogatottsága. A brit lakosság 86,2%-a „összehangolatlan, zavarónak és haszontalannak” tartja a repülőtéri ellenőrzéseket. A British Airways elnöke, Martin Broughton úgy találta, hogy „Amerika a saját országán belül sok olyan dolgot nem hajt végre, amit tőlünk megkíván”²⁶.

Közben Amerikában elképesztő arányban megnőtt a saját fegyvert tartók és használók száma is. Rendre előfordul, hogy egy kamasz vagy fiatalember besétál (volt) iskolájába, és ott már-már tömeggyilkosságot rendez. A tettesek és áldozatok listája az utolsó ötven évben elképesztően hosszú lett - legalább 100 ilyen vérfürdőt tartanak

⁻⁵ <http://www.csmonitor.com/Commentary/Editorial-Board-Blog/2010/0719/Federal-spending-on-homeland-security-Too-much-just-right-or-not-enough>.
Letöltve: 2014. augusztus 12.

³⁶ Pilita Clark: BA attacks US airport security demands. Financial Times, 2010. október 26.

nyilván, ebből az utóbbi két évtizedben több mint 40-et.²⁷ A gyilkolás nem egyedül iskolákban, főiskolákon, egyetemeken történik. A 2011. évi tucsoni (Arizona) tragédia után, amelyben egy merénylő 6 embert megölt és 12-t megsebesített, a Time magazin statisztikai összesítést közölt az egy év alatt (2010-ben) fegyver által meghalt és megsebesített amerikaiakról. 31224 ember lelte halálát fegyveres erőszak útján: 351 embert a rendőri beavatkozás ölt meg, 17352 személy ölte meg magát fegyverrel, 12632 embert gyilkoltak meg. Az Egyesült Államokban egyetlen nap alatt 268 ember hal meg fegyver által.⁰ * 2004-ben a népesség 36,5%-ának, azaz 44 millió embernek volt fegyvere. A Time magazin azt a kérdést tette fel, hogy e számok hallatán is meddő kísérlet-e

a magánemberek által vásárolható és otthon tartható fegyverzet korlátozása. A kérdést a leginkább hallhatóan az a Gábriellé Giffords kongresszusi képviselő tette fel, aki egyike volt a gyilkosságokért hétszeres életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt, 22 éves, paranoid skizofrénias Jared Lee Loughner súlyosan megsebesített áldozatainak. Ám a jelek szerint a képviselő szava sem elég hangos ahhoz, hogy megfékezze az NRA fegyvernépszerűsítő tevékenységét, hiszen ez gigantikus üzlet, és aligha lesz elegendő erő a leküzdésére. Ezt ugyanis maga az amerikai alkotmány, illetve annak II. számú kiegészítő cikkelye tagadja meg. Persze tudnunk kell, hogy a fegyvertartáshoz való jog kodifikálása abból az időből származik, amikor - a 18. század végén - az amerikaiak még fokról fokra, veszélyes állatokkal és indiánokkal küzdve igyekeztek megvédeni magukat és legyőzni ellenfeleiket. Ez az idő alaposan elmúlt, ma az átlag amerikainak legfeljebb a betörővel kell felvennie a harcot, akit azonban nem szokás lelőni. Az ujjak ilyenkor a National Rifle Association of America-ra, az NRA-re mutatnak, erre a nagy hatalmú érdekcsoportra, amely 1871 óta, az alkotmányra hivatkozva igyekszik ellenőrizni a fegyvertartást

¹⁷ Katherine Ramsland: School Killers. http://vnvw.crimelibrary.com/serial_killers/weird/kidsl/index_1.htm). Letöltve: 2014. augusztus 12.; Kathleen Káder (ed.): School Rampage Shootings and Other Youth Disturbances: Early Preventive Interventions. New York, Routledge, 2011.

²⁸ Michael Grunwald: Tucson Tragedy: Is Gun Control a Dead Issue? Time, 2011. január 24.

és -értékesítést, oktatni a fegyverhasználatot és felvigyázni annak biztonságára. 2013-ban a szervezetnek 5 millió tagja volt, s ma ez az Egyesült Államok egyik leghatékonyabb lobbv-csoportja.¹⁹

Az Egyesült Államokban természetesen nem csupán mentális zavarral küzdők élnek, s helytelen lenne az országot pusztán a bűnözési statisztikák oldaláról megközelíteni: Amerika ma is a magas színvonalú munka és e munka eredményeinek otthona, a protestáns munkaelv nemes hagyományának örököse. A munkakultúra nevezetes oldala az amerikai életnek és gondolkodásnak, noha ez is óriási változásokon esett át az elmúlt évtizedekben.

A számítógépek hatására mindenki mindenhol és bármikor dolgozhat. Kialakult a „soha sem zárunk be” filozófiája, a „24/7” azaz a hét napon át 24

órás munkavégzés és nyitva tartás „kulturális földrengése”, ami milliók életvitelét változtatta meg. Az átlag amerikai dolgozó kétheti fizetett szabadságot kap, így átlagosan 350 órával dolgozik többet évente, mint egy EU-állampolgár. A vakáció sokszor elítélt dolog, a „gyengeség jele” lévén rengeteg az elbocsátás, és az emberek folyamatosan félnek. Így sokan úgy vélik, hogy vakációra sem tanácsos elmenni. A külföldön született munkaerő, az illegális bevándorlással összefüggő új típusú munkaerőpiac sokféle feketemunkát tesz lehetővé.

Az újfajta technikai eszközökkel, a kommunikációs technológia ijesztően gyors ütemű fejlődésével nemcsak a munka világa, hanem a kommunikáció, a tanulás, az emberek közötti érintkezés rendje is átalakul(t).

Az amerikai élet mai szimbóluma az iPad. Ez a - hirdetése szerint - „varázslatos és forradalmi termék, amely most hihetetlen áron is hozzáférhető,” jelképe lett az amerikaiak különlegesen gyakorlatias gondolkodásának. Beláthatatlanul sok területen használható, mobilabb, mint a laptop komputer, de kritikusi szerint egyszersmind (tovább) szimplifikálja az átlag amerikaiak mindennapi gondolkodását. Billentyűzete csak rövid szövegek („könnyű” e-mailek) írására, a digitálisan fogyasztható könyvek olvasására alkalmas. Kialakítása révén a meglehetősen kis szellemi igényű facebookozó tömeg (ez az amerikai népesség 57%-a!) kiszolgálására hivatott. Az amerikai kommunikációt dominálja az internet, az e-mail, a fotók és videók küldése/ fogadása, s az amerikai angol nyelv egyre inkább alkalmazkodik ehhez a tömegigényhez: egyszerűsödik, rövidül, emotikonokkal (vicces apró piktogramokkal) gazdagodik (illetve a nyelv azokra vált át). Az Egyesült Államokban 2010-ben nyolc hónap alatt 8,5 millió iPadet adtak el.

Végezetül: mit gondolnak az amerikaiak saját országuk helyzetéről? Egy nagy Gallup-felmérés válaszadói szerint a lakosság egészen 2001-ig egyre elégedettebb volt Amerika helyével a nagyvilágban. A „9/11” következtében ez a bizakodás megtört, s csak a legutóbbi években kezdi elérni az 50 évvel ezelőtti szintet - amikor az Egyesült Államok erejébe és sikerébe vetett, a II. világháborúban és utána elért eredményekre épült hit, az „amerikai évszázadba” helyezett bizalom jelentősen növekedni kezdett.³⁰

A Gallup felmérése az amerikaiakat ma foglalkoztató kérdésekről a következő eredményeket hozta. A nukleáris és más tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozását az amerikai lakosság 81-83%-a gondolta jelentős célnak, Amerika szövetségeseinek katonai védelmét 2001 és 2013 között mintegy 57-

62% tartotta prioritásnak. 1993 és 2013 között igen nagymértékben csökkent azoknak a száma, akik az Egyesült Államokat a világ egyedüli vezető katonai hatalmának tartották: az arány 63%-ról 50%-ra változott - miközben az Egyesült Államok katonai kiadása továbbra is sokszorosa a többi fejlett országénak.

Az amerikai átlagember ma jobban megérti, hogy hazája nem az egész glóbusz: össze van kapcsolva a világgal. Mint már említettük, egy Gallup-felmérés szerint 1992 és 2013 között az amerikai népesség lassan átlátta, hogy a többi országgal történő kereskedelem lehetőség a gazdaság növekedésére. Ennek elfogadása 41%-tól 57%-ig mozgott az adott időszakban, s ma jelentősen tovább javul.

JC <http://www.gallup.com/poll/116350/position-wor1d.aspx>. Lelökve'. 2014. augusztus 13.

A gazdasági javulásnak 2014 nyarán már számos tünetét regisztrálják, szinte váratlanul, meglepetésszerűen. Roger Altman befektetési bankár, a Clinton-kormány pénzügyi helyettes államtitkára hét pozitív jelet sorol fel a Time magazin 2014. július 28-i számában közölt, rendkívül optimista {s nyilvánvalóan a demokrata kormányzatot és a demokraták jövőbeni aspirációit erősíteni hivatott) cikkében. Az utóbbi öt hónap mindegyikében átlagosan 248 000 új álláshely született. Húsz nagyvárosi körzetben 26%-kal felmentek a lakóházak árai. Újra az Egyesült Államokban gyártják az amerikai termékek jelentős részét: 30%-ra teszik a külföldről visszahozott termelés arányát, Az Egyesült Államok energia-információs hivatala (U. S. Energy Information Administration) 2125-re az olaj kitermelés 25%-os emelkedését prognosztizálja. Az amerikai kőolaj- és földgáz-kitermelés ilyen jelentős növekedését az utóbbi 50 év legnagyobb gazdasági áttörésének tekintik. Csökkenő mértéket jelez a széndioxid-kibocsátás, még ha ennek gyorsuló üteme ma pusztán kegyes elvárás is. 2006-ról 2012-re 7%-kal emelkedett a középiskolát végzők száma. S bár ezek a tünetek biztatóak, de Altman véleménye szerint is többnyire inkább a tehetősebb középosztály életszínvonalát javítják, miközben az alacsony jövedelműek továbbra is a legutóbbi gazdasági válság előtti színvonal alatt részesülnek az ország javaiból. Az amerikai nemzet továbbra is kettéhasadt állapotban él, durván fogalmazva a gazdagok és a szegények közötti válaszvonal mentén.²⁰ Hozzátehetjük persze, hogy a legtöbb más országban is hasonló a helyzet.

Összességében elmondhatjuk, hogy noha az Egyesült Államok az elmúlt

évtizedben veszített sokáig egyedül élvezett szuperhatalmi súlyából, még ma is a világ vezető katonai hatalma. Ennek tudatában azonban túlterjeszkedett, elérte a Paul Kennedy által megjelölt im-perial overreach stádiumát. Az utóbbi évtized több háborúja, a társadalom sokféle betegsége kikezdte ennek a rendkívüli országnak az egészséges fejlődését, de korai azok félelme (vagy öröme), akik az Egyesült Államoknak mint a világ egyik nagy birodalmának alkonyát látják. A demokrácia, a felelős kormányzás, az egyéni szabadság, a társadalmi szolidaritás, a gazdaság sokféle erőforrása még sokáig, valószínűleg nagyon sokáig fenntartják ennek az országnak az életerejét, és ezzel vezető szerepét a világban. Csak remélni lehet, hogy a romlás tünetei gyógyíthatónak bizonyulnak, s hogy ez az erős társadalom kiheveri betegségeit, és képes marad a folyamatos megújulásra.

Fischer Ferenc

1

<http://poHticsorpoppycock.com/2011/01/14/the-demise-of-the-united-states-as-the-global-superpower>. Letöltve: 2014. augusztus 12. A sorrend esetleges.

2

The World Almanac and BookofFacts. New York, World Almanac Books, 2012. 615. Vö. Frank Tibor: Az amerikai Kongresszus és a bevándorlás-korlátozás politikái

(1879-1924). In: Frank Tibor (szerlc.): Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. Budapest, Gondolat, 2007.104-133.

3

Jeremiah Jenks - W. Jett Lauck: The Immigration Problem (6th ed.), New York, Fűnk & Wagnalls, 1926. 448-449.

4

Gilbert: i. m. 128.

5

Migranten schicken Milliarden heim, Die Presse, Wien, 2010. március 9.,
Die unglaubliche Entwicklung der Geldsendungen von Migranten, Tageswoche,
Basel, 2013. május 9. Vö. Frank Tibor beszélgetése J. Győri Lászlóval:
Kivándorlások. Élet

6

A National Institute of Mental Health (NIMH), a USSG és az NIH Heart,
Lung and Blood Institute (NHLBI) adatai alapján.

7

A National Health and Nutrition Examination Survey adatai, National
Center for Health Statistics, Health, United States, 2006.

8

http://www.rasmussenreports.com/public_content/politics/general_politics/ oclc

9

http://www.foxnews.com/us/2013/08/28/fort-hood-gunman-maj-nidal-hasan-sentenced-to-death/http://cn.wikipedia.org/wiki/2009_Fort_Hood_shooting-Mindkettő letöltve: 2014. augusztus 10.

10

^w <http://www.tclgraph.co.uk/news/worldnews/norlhamerica/usa/8239737/Censorcd-Huckleberry-Finn-prompts-political-correctness-debate.html>. Letöltve:
2014. augusztus 12.

11

„See no Évii. The Blinding of America.” Blog, d. n.

12

<http://www.savcfulbright.org/>. Letöltve: 2014. augusztus 12.

13

^w Paul Kennedy: The Rise and Fall of the Great Powers. New York, Knopf House, 1987. 514-535; ld. különösen 525, 534. Magyar kiadása: A nagyhatalmuk tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000 címen. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

[14](#)

³⁰ Uo. 520.

[15](#)

http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_military_deployments#Combat_zones. Letöltve: 2014. augusztus 12.

[16](#)

¹² Freedom Fighters of America, ld. <https://www.facebook.com/FreedomFOA>; Militia of Montana: ld. http://en.wikipedia.org/wiki/Militia_of_Montana, mindkettő letöltve: 2014. augusztus 12.

[17](#)

Gallup Organization és <http://lunaville.org/warcasultics/Summary.aspx>. Letöltve: 2014. augusztus 11.

[18](#)

„Top Secret America” cikksorozat, The Washington Post, 2010. Ld. Richard Rhodes könyvismertetését, The Washington Post, 2011. szeptember 30. Vö. Dana Priest and William Arkin: Top Secret America. The Rise of the New American Security State. Little, Brown, and Co., 2011.

[19](#)

NRA.org

[20](#)

Roger Altman: Surprise: 'The Economy Isn't as Bad as You Think. Time, 2014. július 28. 38-42.

IBERO-AMERIKA ORSZÁGAI A 21. SZÁZAD ELEJI

GLOBÁLIS GEOPOLITIKAI SAKKTÁBLÁN

VÁLTOZÁS A LATIN-AMERIKAI KÖZHANGULATBAN: PESSZIMIZMUSBÓL AZ OPTIMIZMUS FELÉ

A latin-amerikai országok erőteljes orientálódása a Csendes-óceán térsége felé

Fernando López-Alves könyve 2002-ben egyszerre jelent meg a spanyolul beszélő világban: Spanyolországban, Mexikóban, Uruguayban, Bolíviában, Paraguayban, Peruban, s már címében is jól kifejezte azt a hangulatot, azt a történelmi közeget, amiben a latin-amerikai értelmiségiek, politikai elemzők gondolkodtak a 21. század első éveiben. Az akkori szerény gazdasági növekedési adatok, valamint a nagy krízisek, különösen Argentína pénzügyi-gazdasági összeomlása, mély nyomot hagytak a latin-amerikai társadalmakban. Erre utal a könyv címében jelzett gondolat, tudniillik, hogy a latin-amerikai társadalmak jövő és perspektíva nélküliek: sociedades sin destino. A kötet alcímében önkritika is megfogalmazódik: „latin-Amerika azt kapja, amit megérdemel?” A könyv gondolataiból idézve jellemzőnek találjuk az alábbi sorokat: „[...] az a pesszimizmus, ami a jövőt illetően Latin-Amerika nagyobb részén uralkodik, jogosnak tekinthető. A latin-amerikaiak úgy érzik, olyan hajó utasai, amely viharban hajózik, és nem találnak válaszokat a kérdéseikre: mikor kezdődött, hogyan kezdődött, még viharosabb, még intenzívebb lesz? Vége lesz-e egyáltalán? Van olyan kikötő, ahol egyszer végre lehorgonyozhatunk? Úgy érzik, hogy a kontinens hajója jövő és küldetés nélküli hajó. Több generáció él már, amely úgy született és nőtt fel, hogy mindvégig viharos volt a tenger, viharos szelek közepette élt, és a kérdés továbbra is érvényes: hova tart a Latin-Amerikának nevezett hajó, és milyen jövő vár rá? A latin-amerikai társadalmak sorsukat illetően bizonyos értelmekben küldetés nélküliek.”¹

Amennyiben Latin-Amerika kapcsán a 2010 körüli híradásokat nyomon követjük - a szubkontinens országai ebben az évben ünnepelték függetlenségük 200. évfordulóját már erőteljes hangulatváltást érezhetünk, és ha a 2011-2012-2013-as, - sőt egész aktuálisan - a 2014-es latin-amerikai hírek, valamint az általános hangulat nyomán szerzett tapasztalatainkat összegezni kívánjuk, akkor jól láthatjuk, hogy azok gyökeresen eltérnek attól, amit Fernando López-Alves a

Társadalmak küldetéstudat nélkül című könyvében 2002-ben megfogalmazott. Napjainkban és a közelmúlt pár évében a latin-amerikai szubkontinens országaiban Mexikótól Argentínáig, Nicaraguától Bolíviáig, Perutól Brazíliáig a pesszimizmust alapvetően optimista, sőt küldetéstudattal áthatott bizakodó hangulat váltotta fel. Amennyiben valaki kellő időt szán a napi híradások (televízió, rádió, sajtó) internetes nyomon követésére, tapasztalhatja, hogy valóban fordulat következett be a latin-amerikai országok többségében.² A közelgő éveket, a 21. század évtizedeit alapvetően optimizmussal telten várják, ami végre elhozza a gyors növekedés, a látványos kitörés lehetőségét a számukra. Ez az általánosan optimista hangulat - különösen az egész glóbuszon lejátszódó globális hatalmi átrendeződési folyamatoknak, Kína gyorsan növekvő befolyásának, valamint saját, viszonylag rövid idő alatt bekövetkezett világhatalmi súlyvesztésének a fényében - nehezen emészthető az Amerikai Egyesült Államok számára, amely a 20. századi Latin-Amerika történetében domináns hatalomként volt jelen, és amely számára a Monroe-doktrína sérthetlensége megkérdőjelezhetetlennek tűnt.

Az optimista hangulatot erőteljesen motiválja és egyben dinamizálja is, hogy a latin-amerikai országokban - bár az egyes országokban más-más intenzitással - Kína gazdasági, kereskedelmi, politikai aktivitása az utóbbi 15 évben hihetetlen gyorsasággal növekedett. Számos latin-amerikai ország számára Kína ténylegesen stratégiai partnerré vált, gazdasági téren feltétlenül, de némely esetben (katona)politikai értelemben is. Az Egyesült Államok mindenható monopolhelyzete láthatóan megtört, nem utolsósorban Kína nagyon rövid időn belül történt előretörése miatt. A bilaterális kereskedelmi fellendülés, az ázsiai (kínai) befektetések új s nagy lehetőséget kínáltak a latin-amerikai országok számára. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a latin-amerikai országok erőteljesen a Csendes-óceán térsége, a pacifikus medence irányába, az ázsiai túlsó felé fordítják figyelmüket, mint egy olyan színtérre, amely a 21. század fő növekedési térségét jelenti. A latinamerikai híradások Mexikótól Brazílián át Peruig hatalmas megaprojektekről számolnak be, amelyek mögött legtöbbször Kína növekvő gazdasági, kereskedelmi aktivitása figyelhető meg.

Latin-Amerika egészére nézve ez természetesen differenciált megközelítést kíván meg, hiszen óriási térségről van szó. Csak példaként említve: egy Chiléből Mexikóba történő utazás repülővel adott esetben 10-15 órát vesz igénybe. Mindenesetre az utóbbi egy-másfél évtizedben jellemzők a pozitív növekedési számok, amelyek az egyes országok tekintetében természetesen nagyon eltérőek. Ebben a differenciáltságban benne van az utóbbi években 10% körüli

növekedést produkáló Peru és Chile, de ugyanakkor a latin-amerikai térséghez tartozik a pusztító földrengés miatt külön is sújtott mélyszegény Haiti. Ha általános megközelítést alkalmazunk, az olykor valóban imponáló pozitív növekedési számok kapcsán megemlíthető, hogy a szubkon-tinensen a szegénység csökkent, a középosztályok egyes országokban az utóbbi másfél évtizedben igen markánsan megerősödtek, noha ezek pl. Argentínában vagy Chilében az előző évtizedekben is erősek voltak. Hihetetlenül urbanizálttá váltak a latin-amerikai országok. Az autóeladások, amelyek a jólét növekedésének egy bizonyos indikátora, igen dinamikusan növekedtek. A 2008-as világgazdasági krízis nem érintette Latin-Amerika országait olyan drámaisággal, mint pl.

az Európai Unió déli országait, beleértve Spanyolországot, Portugáliát. A belső piac, a számos integrációs szervezet komoly hajtóerejévé vált a növekedésnek.

Hatalmas szívóerőt jelentett a dinamikusan bővülő ázsiai piac, amelyet a legkülönbébb ásványkincsek és termékek vonatkozásában különösen Kína egyre növekvő importigénye vált ki Mexikótól Brazílián át Chiléig. Kínán túl Ázsia egyéb országai, mint pl. Dél-Korea, Japán, a Fülöp-szigetek, de növekvő latin-amerikai kereskedelmi jelenléténél fogva ide sorolhatjuk Indiát is, ugyancsak nagy befolyást gyakoroltak a növekedésre. Pozitívan hatottak az ázsiai térség országainak befektetései Latin-Amerikában, ami 20-25 évvel korábban nem volt jellemző, és végképp nem volt meghatározó vagy stratégiai jelentőséggel bíró jelenség. Latin-Amerika ebben az értelemben már nem tekinthető az Egyesült Államoknak kiszolgáltatott s alárendelt hátsó udvarnak. A latin-amerikai országok maguk is nagyon erőteljesen nyitnak Kína, India és általában Ázsia felé. A 2008-as krízis tovaryűrűző hatásai, az Európai Unió belső problémái különösen Spanyolország, Portugália megroppanása és eladósodása nagy csalódást okoztak Latin-Amerika számára. Az Európai Unió korábban fő kitorési pontként szerepelhetett az Egyesült Államok ellensúlyozására. Chilének sikerült elérnie azt, hogy 2004-től az Európai Unió társult államává vált,² de a mostani szituációra igen jellemző, hogy Chile olyan növekedési szintet s olyan gazdasági fejlettséget ért el, amelynek eredményeként már nem kap fejlesztési segélyeket az Európai Uniótól. A korábbi évtizedekben jellemző volt, hogy a latin-amerikai fiatalok és értelmiségiek Nyugat-Európában, Spanyolországban, Portugáliában kerestek ösztöndíj- és munkalehetőségeket. A 2008-as krízis utáni helyzetben megfordult a tendencia: a chilei, mexikói, perui, brazíliai növekedési rátákból következően manapság már az európai országokból, főleg Spanyolországból, Portugáliából érkeznek Latin-Amerikába egzisztenciát

teremteni vágyó értelmiségiek, munkavállalók.

ZBIGNIEW BRZEZINSKI GEOPOLITIKAI NÉZETEINEK MÓDOSULÁSAI A NAGY SAKKTÁBLA ÉS A STRATÉGIAI VÍZIO CÍMŰ KÖNYVEIBEN

Zbigniew Brzezinski A nagy sakktábla. Amerika világelsősége és geo-stratégiai feladatai című könyve angol nyelvű kiadása 1997-ben jelent meg, egy olyan időszakban, amikor a szovjet szuperhatalom ős-szeomlása, a bipoláris világrend megszűnése után Amerika világelsősége egyértelmű volt, illetve az amerikai politikusok és elemzők - beleértve Brzezinskiit - igen nagy reményekkel tekintettek a 21. század felé. Amerika világelsőségének megkérdőjelezése szinte lehetetlennek tűnt, és Brzezinski Euráziát egy hatalmas globális sakktábla központi színhelyének tekintette. „Ez a hatalmas, különös alakú, Lisszabontól Vlagyivosztokig tartó sakktábla a játék helyszíne.”³

Brzezinski könyvének Kínával kapcsolatos gondolatait a következő alcímmel kezdi: „Kína: világhatalom helyett regionális hatalom”. A szerző a '90-es évek második felében ugyan elismeréssel szólt Kína gazdasági növekedésének üteméről és jelentős külföldi befektetéseiről, ugyanakkor óvta olvasóit attól, hogy a növekedési statisztikákat kritikamentesen elfogadják, és maga úgy gondolta, hogy Kína gyors növekedése ellenére sem lesz olyan új szuperállam, amely megkérdőjelezhetné az Amerikai Egyesült Államok világhatalmi numero 1. szerepét. Brzezinski összegzőképpen a következőképpen fogalmazott: „ideális körülményeket feltételezve még 2020-ra sem valószínű, hogy Kína valóban versenyképes lehet a világhatalom kulcsdimenzióiban, azonban jó úton halad afelé, hogy a fő regionális hatalom legyen Kelet-Ázsiában. Kína geopolitikai szempontból már most vezető hatalom a szárazföldön... és minden esélye megvan arra, hogy a régióban is vezető szerepet töltsön be, bár valószínű, hogy még jó ideig nem válik világhatalommá.”⁴

Zbigniew Brzezinski Stratégiai vízió. Amerika és globális hatalom válsága című, legújabb könyvének központi kérdésköre Amerika hanyatlását tárgyalja, de feltörekvő kulcsországa azonban már egyértelműen Kína. Ez tükröződik könyve 3. fejezetének címében is: „A világ Amerika után: 2025-ben nem kínai, hanem kaotikus”.⁶ Brzezinski 2012-ben, az Egyesült Államokban megjelent könyvének utolsó gondolatait az alábbiakkal zárja: „Mivel Amerika még nem Róma, és Kína még nem Amerika Bizánca, egy szilárd globális rend végső soron azon múlik, hogy Amerika képes-e megújítani magát és bölcsen cselekedni, mint egy

új életre kelt nyugat támogatója és garantálója, és mintegy felemelkedő új kelet egyensúlyteremtője és megbékítője.”⁷

A nagy sakktábla és a Stratégiai vízió megírása között mindössze másfél évtized telt el, azonban Brzezinski Stratégiai vízió... című könyvében - az amerikai világelsőségét illetően - már nyomát sem találjuk annak az optimizmusnak, amivel A nagy sakktábla című művében az olvasó találkozhat. A Stratégiai vízió az amerikai hatalom válságáról, másrésről Kína szuperhatalommá válásának lehetőségéről szól. Ebben a kötetben a 2025-ös dátum ugyan szimbolikusan is szerepelhet, azonban a viszonylag rövid idő alatt, ami a két könyv megírása között eltelt, Kína regionális ázsiai vezető szerepből egy olyan világgazdasági óriássá vált, amelynek következményei számos ponton aláássák, megkérdőjelezzik Amerika hegemon világelsőségi pozícióját. Míg A nagy sakktábla című művében Brzezinski Amerika világelsőségét markánsan tárgyalja, s ennek megfelelően Amerika vezető szerepét a nyugati féltekén, Latin-Amerikában egyértelműen stabilnak, biztonságosnak, megkérdőjelezhetetlennek látja, olyannyira, hogy a latin-amerikai országokról a könyvben lényegében szinte egy szót sem ír. Egészen más a helyzet másfél évtized után, hiszen a Stratégiai vízió-ban Brzezinski, szembesülve az amerikai globális hatalom összezsugorodásával, Amerika eddigi privilegizáltan biztonságos szárazföldi határai mentén is egészen új veszélyforrásokat lát, mégpedig éppen a déli szomszédos Mexikó felől. Külön fejezetet szentel annak,

⁶ Zbigniew Brzezinski: Stratégiai vízió Amerika és a globális hatalom válsága. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013. 5.

⁷ Brzezinski: Stratégiai vízió... i. m. 263.

hogy - akár a közeli jövőben - az Amerika és Mexikó közötti viszony a déli határok mentén állandó, sok veszélyt magában rejtő konfliktuszónává válik.

USA-MEXIKÓI KAPCSOLATOK:

A JÓ SZOMSZÉDSÁG VESZÉLYBEN?

Brzezinski a Stratégiai vízió 3. fejezete 3. alfejezetének meglepő címet adott: „Egy jó szomszédság vége” A szerző ebben kifejti, hogy Amerika mindössze két állammal, Mexikóval és Kanadával szomszédos, s noha mindketten jó szomszédok, Mexikó sokkal nagyobb kockázatot jelent Amerikának egy

amerikai hanyatlás esetén, mivel politikai és gazdasági viszonyai képlékenyek. Amerika és Kanada rendkívül hosszú, de többnyire konfliktusmentes határral rendelkezik, míg az amerikai-mexikói határ, bár sokkal rövidebb, mégis erőszakos cselekmények, kábítószer- és fegyvercsempészet, illegális bevándorlás, valamint politikai démonizálás színhelye. „Az amerikaiak Mexikó viszonylagos stabilitását adottnak veszik, és azt feltételezik, hogy Mexikó szinte semmilyen közvetlen stratégiai fenyegetést nem jelent Amerika stratégiai helyzetére és az egész nyugati félteke biztonságára. Az amerikai-mexikói kapcsolatokban esetlegesen bekövetkező lényeges romlás és annak következményei fájdalmas sokként érnék az amerikai közvéleményt, amelynek általában fogalma sincs arról, hogy a két ország múltját máshogy értékeli a mexikóiak és az amerikaiak. A mexikói-amerikai kapcsolatok egyszerre voltak vitával terhelve és jól működőek. A konfliktusok rendszerint akkor törtek ki, amikor Mexikóban valamilyen belső megmozdulás és politikai felfordulás kezdődött. Amerika ki akarta használni a kínálkozó lehetőséget a gyengébb szomszéd kárára történő területszerzéssel. Ez következett be akkor is, amikor Amerika következetlenül és időnként önzően használta a Monroe-doktrínát: Texas, Kalifornia és 1848-ban a Mexikó egész területének 50%-át jelentő amerikai délnyugat megszerzését eredményező expanziós háborúban,”⁸

¹ Brzezinski: Stratégiai vízió... i. m. 151.

A mexikói - különösen az illegális - bevándorlás a Mexikóban és az Egyesült Államokban található gazdasági és politikai viszonyok közötti kiáltó ellentét következménye. Az idő múlásával ezek a különbségek hatalmas mértékű, Amerikába irányuló mexikói kivándorláshoz vezettek. 2009-ben a becslések szerint 11,5 millió mexikói bevándorló élt az Egyesült Államokban. Az illegális mexikói bevándoroltak száma az Egyesült Államokban hozzávetőlegesen 6,6 millió lehet. Ami pedig a teljes népességet illeti, jelenleg 31 millió, azaz a lakosság 10%-a mexikói etnikumú. 2001. szeptember 11. után a határbiztonság kérdése a belföldi biztonság lényeges elemévé vált. Amerika döntése, miszerint egy falat vagy kerítést emel azért, hogy elszigetelje magát Mexikótól, már önmagában Amerika-ellenes érzelmeket keltett Mexikóban. Az emberekben felidézte az Izrael által Ciszjordániában épített biztonsági korlátot vagy a berlini falat. „Hosszabb távon egy hanyatló Amerika és egy belpolitikaiig zavaros Mexikó közötti kapcsolatok esetleges romlása még egy különösen baljóslatú fejleményt is eredményezhet: a megerősödött nacionalizmus Mexikóban a történelem által igazolt területi igényekkel állhat elő, és a határ menti incidenseket robbanthat ki. Politikai és gazdasági realitások arra kényszerítették

a mexikóiakat, hogy az elvesztett területekkel kapcsolatos emlékeiket elfojtsák a nyugati félteke legerősebb hatalmával szemben, később pedig az egyetlen globális hatalommal való előnyös viszony kedvéért. Egy olyan világban azonban, amelyben Mexikó nem nagyon számíthat a meggyöngyült Egyesült Államokra, az eredetileg a határokon átnyúló a kábítószer-kereskedelemből eredő incidensek könnyen átalakulhatnak fegyveres összecsapásokká. Még azt is el lehet képzelni, hogy a történelmi mexikói területek visszaszerzése jegyében betöréseket hajtanak végre a határ másik oldalára. Ezek az események sok mexikói bevándorlónak a korábbi mexikói területen történő tartózkodása a területi önrendelkezés kérdését is felveti. Az ilyenfajta spekulációk futurisztikus látomásoknak tűnhetnek, ám a geopolitikai realitások Amerika hanyatlása esetén drámai mértékben megváltoznának. Mindezek közvetlenül érinthetik az egykor ellenséges, de újabban barátságos viszonyt Amerika és Mexikó között, és ha ez megtörténne, Amerika geopolitikailag biztonságos földrajzi helyzete, amely mentes a szomszédokkal való konfliktusoktól, és amelyet... Amerika legnagyobb előnyeként jellemeztünk, a múlté lehet/*

AMERIKA-ELLENES MEXIKÓ?

KÍNA NÖVEKVŐ BEFOLYÁSA LATIN-AMERIKÁBAN

„Egy Amerika és Mexikó közötti gyengülő partnerség regionális, sőt nemzetközi szövetségi átcsoportosuláshoz vezethet - olvashatjuk Brzezinski Stratégiai vízió.., című művében. - Az amerikai hanyatlás végső eredménye tehát: egy gyengébb, kevésbé stabil, gazdaságilag törékenyebb és erősebben Amerika-ellenes Mexikó kialakulása, amely képtelen lenne konstruktívan versenyezni Brazíliával egy együttműködő regionális vezető szerepért, vagy nem tudná a stabilitást elősegíteni Közép-Amerikában. Ebben a variációban Kína sokkal jelentősebb szerepet kezdhetne játszani a nyugati féltekén az Amerika utáni regionális politikában. A Kínai Népköztársaság már jelentősen befektetett Afrikában és Latin-Amerikában a Kína globális befolyásának növelését célzó, lassan testet öltő kampánya részeként. Például Brazília és Kína már régóta arra törekszik, hogy stratégiai partnerséget alakítson ki az energia és technológia terén. Mindez nem azt jelenti, hogy Kína domináns szerepre törekszik a térségben, de egyértelműen nyerhet az amerikai regionális hatalom visszaszorulásával, azzal, ha nyíltabban támogatja az Amerika-ellenes kormányok gazdasági fejlesztését.”¹⁰

A KELET-NYUGATI KÖZLEKEDÉSI FOLYOSÓK AZ AMERIKA-KÖZPONTÚ TÉRKÉPEN

A megaprojektek közül legjellemzőbbek a kelet-nyugati közlekedési folyosók, (corredores interoceanicos). A latin-amerikai szubkonti-

^f Brzeziriski: Stratégiai vízió... i. m. 158.. ¹⁰ Brzezirtski: Stratégiai vízió... i. m. 157.

nens, illetve az amerikai ikerkontinens geopolitikai helyét a világban leginkább egy Amerika-központú térképen lehet látni. A megszokott Európa-központú térképpel szemben - ahol az Atlanti-óceán helyezkedik el a középpontban, és a Csendes-óceán mintegy ketté van vágva, és ahol az amerikai kontinens a világtérkép szélén fekszik - egy Amerika-központú térképen igen jól tükröződik az amerikai kontinens kivételesen kedvező geostratégiai-földrajzi helyzete, nevezetesen az, hogy a két nagy óceán között terül el.⁵ A Panama-csatorna kiváló földrajzi adottságai az egyik legsebezhetőbb pontjává tették az Egyesült Államokat a nyugati féltekén, illetve a világban elfoglalt pozícióját, ezért mindent meg is tett annak érdekében, hogy ezt a számára döntő fontosságú átkelőpontot - a zsilip es rendszerű Panamacsatornát - minden külső fenyegetéssel szemben bebiztosítsa. Az így megépült csatorna ugyan nagyon rövid idő alatt elkészült, 1903 és 1914 között, azonban hamar jelentkeztek hátrányai: bizonyos nagyságú (hadi)hajók már nem fértek be a zsilipekbe. Ez a probléma látványosan a II. világháború után jött elő igazán, különösen hatalmas repülőgép-hordozók megépítése révén, és még inkább az 1973-as olajárrobbanás után, amikor elkezdődött a hatalmas olajszállító szupertankerek építése, amelyek - miután nem tudtak áthaladni a Szezi-csatornán a közel-keleti konfliktus miatt - kénytelenek voltak megkerülni Afrika déli csücskét, s ahhoz, hogy a hajók működése rentábilis legyen, minél nagyobbakat építettek. Elsősorban az olajszállító tankerek, de aztán a konténerhajók is, az egyre hatalmasabb méretű 200-300-400-500 ezer tonnás hajómonstrumok jelentek meg az óceánokon, amelyek a Panama-csatorna zsilipjein már nem tudnak áthaladni, így kénytelenek Dél-Amerika megkerülésével egyik óceánról a másikra átjutni. Ezek a kapacitásbeli problémák felvetették annak szükségességét, hogy a Panama-csatorna bővítésre szorul. Kína, ahogyan egyre inkább a 21. század elejétől a világ új ipari műhelyévé vált, ezt a hatalmas exportot Európába, Amerikába az eddig megszokott útvonalakon, így a Szezi-csatornán és a Panama-csatornán át szállította. Kína (s mellette persze más ázsiai országok is) érdekeltté vált abban, hogy a hatalmas árudömpinget, és itt nemcsak az

exportról, hanem az importról is szó van, új kereskedelmi útvonalakkal biztosítsa. Az utóbbi évek híradásai arról számolnak be, hogy kínai pénzügyi támogatással legkülönbözőbb megaprojektek fogalmazódtak meg, hogy a Panama-csatorna mellett Közép-Amerikában újabb közlekedési folyosók, óceánközi közlekedési tengelyek alakuljanak ki. Ameny-nyiben képzeletben egy ilyen Amerika központú térképet magunk elé képzelünk, és ezeket a terveket piros vonalakkal jelezzük, melyek közül már a legtöbb nemcsak terv, hanem megaprojektek részeként ténylegesen, különféle készütségi, előkészítési fázisban találhatók, akkor több óceánközi folyosó formálódik a közép-amerikai térségben. Az amerikai kontroll alatt álló Panama-csatorna eddigi privilegizált kizárólagos óceáni útvonalakat lerövidítő szerepe úgy tűnik akár pár éven belül megkérdőjeleződik.¹² Kínával a háttérben számos középamerikai országban hatalmas óceánközi megaprojektek (elő)munká-latai kezdődtek meg. Az utóbbi pár évben a közép-amerikai országok szinte mindegyike, amelyik két óceáni kijáráttal rendelkezik, geopolitikai felértékelődést élt át, és a Csendes-óceán Atlanti-óceán közötti áruforgalomban a közvetítő folyosók szerepét kívánják játszani, amely új távlatokat, új bevételi forrásokat, új növekedési lehetőségeket biztosíthat számukra.⁶

A KÖZÉP-AMERIKAI KÖZLEKEDÉSI FOLYOSÓK

Guatemalában alapvetően egy szárazföldi közlekedési folyosóban -Corredor interoceánico de Guatemala - gondolkodnak. A konténerhajók Guatemala csendes-óceáni kikötőjében átrakják a konténereket gyorsvasútra, amelyek a közép-amerikai ország karib-tengeri partjára juttatják át a konténereket, onnan folytatva útjukat az atlanti térségben, például az USA keleti parti, vagy Brazília, illetve Európa felé. Ez a korridor 372 km hosszúságú. Hasonló elképzelések fogalmazódtak meg Hondurasban is, ahol hatalmas konténerhajók számára hatalmas logisztikai központok jönnének létre a tervek szerint. Az új minden korábbinál nagyobb kapacitású kikötőkben 4-5 hajó rakhatja ki adott esetben egyszerre 10-15 ezer konténerét, amelyet átjuttatnának a túlsó atlanti-óceáni partvidékre.⁶

A legnagyobb figyelmet kétségkívül a Canal de Nicaragua, azaz a Nicaraguában megépítendő csatorna jelenti. Itt egy nagyon szoros kínai-nicaraguai együttműködés keltette fel a világ érdeklődését, miután a Nicaraguában megépítendő csatorna megaprojekt mögé Kína - formailag egy kínai magántársaság - 40 milliárd dollárt kíván befektetni, amelynek eredményeként

ez a csatorna pár év alatt elkészülne. Már a Panama-csatorna megépítése előtti időszakban is alternatív útvonalként szerepelt Nicaragua az amerikai elképzelésekben, miután Nicaraguában található egy nagy kiterjedésű természetes tó, és ily módon ennek a természetes tónak a felhasználásával viszonylag kis földmunkával nyitható egy csatorna a Csendes-óceán felé, illetve ebből a tóból folyik ki a San Juan folyó a Karib-tengerbe, melynek ki-mélyítésével tervezik ennek a csatornának a létrehozását. A csatornát olyan nagy hajók számára tervezik kialakítani, amelyek manapság nem fémek át már sem a Szuezi-, sem a Panama-csatornán. Ezen a tervezett 286 km hosszú csatornán 250 ezer tonnás hajók is átha-² józhatnak, amelyeknek merülési mélysége akár elérheti a 20 métert is, míg pl. Panamában a hajók merülése csak 12,3 méter lehet. A ni-caraguai csatornaépítési tervek mögött egyéb más megaprojektek is formálódnak. A hatalmas kereskedelmi fogalomnövekedésben bízva a 2025-2050 közötti időszakra előretekintve hatalmas repülőterek, óceánközi gázvezetékek megépítésében gondolkodnak.

Hatalmas versengés alakult ki a közép-amerikai országok között az új logisztikai útvonalak tekintetében, ebben látják a következő évtizedek nagy növekedési lehetőségét, ami a feszültségek kiéleződését is maga után vonta, így pl. mind Kolumbia, mind Costa Rica számos formában próbálja akadályozni Nicaragua csatornaépítési terveit. Panama, miután 1999-ben az Egyesült Államok formailag visszaadta a szuverenitást (Panama-csatorna-övezet), a közép-amerikai ország egy csatornaszélesítési-mélyítési programmal válaszol erre a kihívásra, amelyek a híradások szerint a közeljövőben elkészül, és lehetővé teszi nagyobb méretű hajók áthaladását. Abban mindenki egyetért, hogy a jelenleg is használatban levő Panama-csatorna mellett új lehetőségeket kell nyitni a növekvő világkereskedelmi forgalom számára, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy amennyiben a Panama-csatorna mellett a következő években újabb csatornák vagy kelet-nyugati óceán közti vasúti folyosók jönnének létre, úgy az a közép-amerikai térség egészének, illetve egyes országainak a gazdasági, kereskedelmi, geo stratégiai pozícióját alaposan átrendezné. A közvetítő híd szerepű országok a meggazdagodást várják ezektől a megaprojektektől. Nagy versengés indult meg kínai forrásokért az egyes közép-amerikai országok között; itt is, ott is szabadkereskedelmi zónák kialakításáról szólnak a híradások, de általában mindegyik közép-amerikai országra jellemző, hogy saját forrással képtelenek a tervek megvalósítására. Kína feltűnése befektetőként - még ha kínai privát cégek formájában is - rendkívüli módon érinti az Egyesült Államok amerikai kontinensen elfoglalt hegemon pozícióját, így pl. Nicaraguában tervezett csatornát formailag ugyan kínai magánvállalkozás szerezne meg, de

egyúttal az üzemeltetési jogokat is. Nyilván egy ilyen feltételek mellett megépülő Nicaragua-csatorna az Egyesült Államok és Kína közötti amúgy is kiélezett kapcsolatok egy újabb s igen komoly feszültségelemévé válna.¹⁴

DÉL-AMERIKAI KÖZLEKEDÉSI FOLYOSÓK, TENGELYEK

A Latin-Amerikát az utóbbi években foglalkoztató logisztikai megaprojektek, azaz szárazföldi-vízi folyosók, tengelyek (corridores, ejes) nemcsak Közép-Amerikára jellemzők, hanem Dél-Amerikára is. Ezek közül minden bizonnyal - jelentőségét tekintve magán a dél-amerikai szubkontinensen belül és annak világ gazdasági, világkereskedelmi potenciális súlyánál fogva - a perui csendes-óceáni és a brazil atlanti-óceáni nagyvárosokat összekötő szárazföldi, vízi folyosók jelentik.¹⁵ Már nemcsak tervekről van szó, hanem számos helyen egy időben mind perui, mind brazil részről elkezdődött a tervek megvalósítása, s ezek mögött pedig jelentős perui, de mindenekelőtt brazil

¹¹ Nicaraguában a sandinista időszakban is fontolgattak már - tehát 1979 után - csatornaépítési terveket, a híradások alapján érdekeltségekről szóllak. Mindez annak idején Nicaraguát, amely az úgynevezett szocialista orientációjú országok csoportjába került és nagyon erőteljes kötődése volt Kubához, illetve a Szovjetunióhoz, kiváltotta az Egyesült Államok ellenakcióit, különösen Rónaid Reagan elnöksége alatt. Nevéhez köthető a sandinistákkal szemben az úgynevezett contrák pénzügyi-katonai támogatása, a sandinista nicaraguai rendszer destabilizálása. A kis hidegháború időszakában a Szovjetunió komoly fegyverszállítmányokkal segítette Nicaraguát, így helikopterekkel, vadászrepülőgépekkel, amelyek egy tartósan elhúzódó konfliktus zónává tették Nicaraguai és ezen belül Közép-Amerika egészét. A jelenleg hatalmon lévő Ortega elnök nemcsak kínai patrónusokat keres, hanem az ország új katonai kapcsolatokat épít ki Oroszországgal, így orosz hadihajók látogatása Nicaragua atlanti-óceáni kikötőiben, vagy az orosz vezérkari főnök nicaraguai látogatása az ismételt orosz katonai befolyás kiterjesztésének terepévé tette Nicaraguát.

¹² A vasúti forgalom Dél-Amerika egyes országaiban a 19. század során igazából nem épült ki, kivételnek lehet tekinteni természetesen Argentínát, ahol nem utolsósorban angol érdekeknek megfelelően épült ki egy Buenos Aires-i központú vasúttrendszer, de állaláhan Latin-Amerika országaira elmondható,

hogy egy nagyon gyenge vasúti infrastruktúrával rendelkeznek, nem utolsósorban a nagyon nehéz terepviszonyok és a hatalmas távolságok miatt.

pénzügyi források állnak. Peru megaprojektjei¹⁶ Brazília felé irányulnak, s a három úgynevezett varratéra interoceánica tervei, illetve építési munkái már folynak: Carralera interoceánica Norte, carralera interoceánica Sur, varratéra interoceánica Centro.

Az északi útvonal Észak-Perut, pontosabban az észak-perui Paita kikötőjét kötné össze Észak-Amazóniával, azaz Észak-Brazíliával, az Amazonas térség északi részével. Gyakorlatilag ez egy óceáni, tehát a csendes-óceáni térség felől érkező hajóforgalomnak a szárazföldi folytatását jelentené Észak-Peruban, ami elérné az Andok túlsó keleti oldalán húzódó Amazonas folyami útvonalát. Az egyik legfontosabb perui szárazföldi csomópont Iquitos lenne, ahonnan az Amazonas révén mintegy 3000 km-es folyami szakasz folytatódna. Manaus kikötőjét emelném itt ki, ahonnan az atlanti kijárat 1400 km-re található. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy ez egy olyan Paita-Iquitos-Manaus tengely, közlekedési útvonal lenne, ami lehetővé tenné hatalmas, új, eddig elzárt, nyersanyagban igen gazdag térségek bekapcsolását a gazdasági vérkeringésbe. Észak-Peru és Brazília perui határ közelében fekvő térségei növekedési zónákká válnának az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság számára, Mindez - a perui kikötőket felhasználva - lehetővé tenné a brazil export könnyebb eljuttatását Peruba, illetve Ázsia kikötői felé és fordítva is. Ez az útvonal soknapnyi időt takarítana meg, ami természetesen jelentős pénzmegtakarítást eredményezne, és jelentős növekedési potenciállal rendelkezne mind Észak-Peru, mind Brazília eddig szinte néptelen perui határ közelében fekvő térségei. A Carratere interoceánica Sur gyakorlatilag Peru déli kikötőit kötné össze Dél-Brazíliával, pontosabban Santossal. Ez az útvonal közel 6000 km távolság áthidalását tenné lehetővé 4 nap alatt. A projekten mind perui, mind brazil részek számos szakaszán egyidejűleg dolgoznak, és több szakaszt ténylegesen forgalomba is helyeztek már. A Carratera interoceánica Centro pedig Közép-Peru, és ezen belül is a tengerparti Callao térségéből kiindulva, Lima érintésével át a perui Andokon az Amazonas brazíliai szakasza felé vezet.

¹⁶ Peru nemcsak autóútvonalakat tervez Brazília irányába, hanem magán az országon belül észak-déli irányban nagy sebességű új vasútvonalak kiépítésére is megaprojektek formálódnak.

Az út hihetetlen nehéz terepviszonyok között halad, nem beszélve az Andok

több hágójáról, amely 3-4 ezer méteres magasságban található.

A repülőgép-korszak a '20-as évektől kezdődően lehetőséget jelentett a dél-amerikai repülőter-infrastruktúra fejlesztésének, ami nagyon gyors és látványos volt. Ugyanakkor manapság, amikor a szárazföldi és a tengeri szállításban a konténerek a meghatározók, s a velük történő szállítás egy jól kiépített szárazföldi útvonalon nagy perspektívákat kínál, és ezeket a lehetőségeket mind perui, mind brazil részről felismerték, s azt nagyon nagyon ösztönzik.

Ez a három, Perut és Brazíliát összekötő folyosó lényegesen átalakítaná Dél-Amerika közlekedési rendszerét, integrációs lehetőségeit, különösen e két ország növekedési esélyeit. Az útvonalak kiépítése során pedig sok ember jutna munkához. Mindez egészen eldugott távoli, leszakadt régiók felemelkedését tenné potenciálisan lehetővé. Egészen nyilvánvaló, hogy Brazília perui határ közelében fekvő térségeinek számos termékkel történő ellátása a sokkal közelebbi Peruból jóval gazdaságosabb, mint a sok ezer km-re fekvő brazil atlanti partvidék városaiból. Ezek az új közlekedési folyosók minden bizonnyal elősegítik a globális világ gazdaságba történő aktív bekapcsolódást, s kedvezően visszahatnak a latin-amerikai kereskedelmi, gazdasági integrációs folyamatokra is, így pl. a MERCOSUR-ra is.

A perui-brazil megaprojektek nagy ösztönzést adtak Bolívia számára is. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Bolívia sem akar kimaradni a meggazdagodásból, az új kereskedelmi útvonalak kínálta lehetőségekből, és ennek értelemben Bolívia is közvetítő országnak kínálja fel magát Brazília számára. A gondot „csupán” az jelenti, hogy Bolívia nem rendelkezik tengerparti kijáráttal. 1879-1883 közötti ún. csendes-óceáni, más néven salétromháborúban Bolívia elvesztette teljes tengerpartját. Bolívia egykori provinciái, területei jelenleg is Chile északi régióit jelentik. Ebben a háborúban Peru is veszített tengerparti területeket, így alakult ki Chile mostani, 4300 km hosszúságú Csendes-óceán partjait követő része. A bolíviai aktivitás arra irányul, hogy azt a vasúti összeköttetést, amit Chile biztosít Aricából Bolívia számára, Bolívia el akarja terelni Dél-Peru irányába. Olyan korri-dórban gondolkodnak, amely elkerülné Észak-Chilét, és helyette Dél-Perut, Bolíviát és Brazíliát kötné össze. Ám ennek a folyosónak a megépítése számos kérdést felvetett, s a nemzetközi feszültség kiéleződését is jelentette Peru, Bolívia és Chile között. Bolívia pl. létrehozott egy haditengerészeti akadémiát, és nagyon erőteljes propagandát folytat, hivatkozva arra, hogy Bolívia eredetileg a spanyol gyarmati korszak után független köztársaságként tengerparttal rendelkező ország volt. Nem lehet kizárni azt sem,

hogyan ez a konfliktus feszültté teszi a három ország közötti viszonyt, esetleg beindítva egy fegyveres össz-szetűzést is.

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS KÍNA KÜZDELME AZ OLAJÉRT LATIN-AMERIKÁBAN

A számok önmagukért beszélnek: minden 5. ember kínai a világon. Az Egyesült Államok után Kína a második legnagyobb olaj- és energiafogyasztó.¹⁷ Kína 2/3-ad részét importálja az olajnak, és ha nem akarja leállítani a növekedését, ezt a mennyiséget napról napra biztosítani kell a gazdasága számára. Kína már évek óta új forrásokat, új lelőhelyeket keres, és azt lehet mondani, hogy elkezdődött egy háború USA és Kína között az olajért, a fekete aranyért szerte a világon. A konfliktusok egy része rejtett, egy része azonban nyílt konfliktussá vált. Kínában három nagy olajcéget alapítottak azzal a céllal, hogy betörjenek az olaj világába. A 20. század története értelmezhetetlen az olaj és az olajért való küzdelem megértése nélkül, s úgy tűnik, a 21. század első évei az olajért való küzdelem jegyében telnek majd el, de az is valószínű, hogy új konfliktusok keletkeznek, s új petróleumszövetségek is létrejönnek. Pekingben már évek óta nagy kiállításokat szerveznek az olaj világában érdekelt cégeknek. E seregszemlén új lehetőségeket mutatnak be mindazon országoknak, amelyek po-

¹⁷ A kínai modernizáció sok vonatkozásban a nyugatot tekinti példaként, amihez hozzátartozik az autó kultusza. Kínában az autók számának növekedése fantasztikus növekedést mutat, és minden bizonnyal a jövő egyik útja, hogy Kína is nagy autógyártó hatalomként kíván e téren színre lépni.

tenciálisan olajat, gázt és tágabb értelemben nyersanyagot tudnak kínálni a kínai gazdaság számára.

A kínaiak szinte naponta érzik az olajtól való függőségüket, ezért minden lehetőséget megkeresnek szerte a világon, hogy minél diverzifikáltabban tudják biztosítani a világ új ipari műhelyének növekvő energiaigényét. Kína Afrikában való megjelenése az olaj iránti növekvő kínai igényből fakadt. Kína igyekszik olyan országokat keresni, amelyekben a Nyugat, ezen belül Amerika olaj érdekeltségei viszonylag kisebb szerepet játszanak. Ezen országok közé tartozik pl. Csád is. A kínaiak üzletpolitikája nem kötődik feltételekhez, de sok olyat kínálnak, amire ezeknek az országoknak szükségük van: kiko-tő-korszerűsítést, vasút- és útépitést, iskolák, kórházak, vízvezetékek kiépítését. Kína igen pragmatikus mind Fekete-Afrikában, mind Latin-Amerikában: vásárol és elad.

Kína nagy vásárló, de Kínától sok olcsó és jó terméket is lehet beszerezni, és mindenekelőtt kínai részről nincs kritika a belpolitikát illetően. Előnyükre szolgál, hogy Kína nem rendelkezik gyarmatosító múlttal. Sok tízezer kínai él Afrikában, és a kínai kolóniák Latin-Amerikában is fontos szerepet játszanak.

Az arab-kelet országai nem kiemelt preferált területei a kínai olajpolitikának. Az USA igen erőteljesen jelen van a térségben, katonai és gazdasági értelemben egyaránt, és így Fekete-Afrika mellett Dél-Amerika egyes országai éppen olaj szempontból váltak igen preferálttá Kína számára. Ezen belül különösen Venezuela, az az ország, amelynek hatalmas az olajkitermelése, illetve óriási készletei vannak. Különösen az Orinoco völgyének a medencéje a nehéz petróleum vonatkozásában jelent óriási tartalékot. Kína ennek kiaknázásában különösen érdekeltté vált, és köztük nagyon szoros együttműködés alakult ki. Amennyiben az olajbehozatalban Venezuela mellett más dél-amerikai országokat is nézzük, összességében Kína jelenlegi energiaigényének már most is 15%-át Dél-Amerikából elégíti, és az elemzések szerint nem tűnik lehetetlennek, hogy ez viszonylag rövid belül elérje a 30%-ot is. Venezuela hatalmas olajkincsei tették lehetővé a venezuelai elnök, Hugó Chaves számára, hogy retorikájában éveken keresztül nagyon jenki- és USA-ellenes politikát képviselt. Erre az olajvagyonra építve tudta felkarolni Castro Kubáját, és egész La-tin-Amerikában jelentős befolyási potenciállal rendelkezett, de különösen Bolíviában, Ecuadorban, Nicaraguában.

Venezuela olajtartalékai nagyobbak, mint Szaúd-Arábiának, s e tekintetben 3. helyen Irán áll, 4. Irak, 5. Kuvait, 6. az Egyesült Államok. Venezuela így világelső energetikai nagyhatalom, a világgazdaság energetikai epicentruma. A Chaves képviselte szocializmus igen fontos kereskedelmi, külpolitikai partnerre is akadt, nevezetesen Kínára mint vásárlóra, s nem utolsósorban ez az „olajszál” biztosított speciális érdekkötődést Kína és Venezuela között. A szoros együttműködéshez tartozott, hogy a kínai és venezuelai vezetők közös tankerhajó flottában és a venezuelai Orinoco-medencében található nehézőlaj Kínában történő finomításában is gondolkodtak. A nicaraguai - Kína által finanszírozott - csatornaépítési megaprojekt mögött a csak atlanti partvidékkel rendelkező Venezuela támogatása is markánsan megjelent, és kialakult katonai együttműködés is: a venezuelai légierő kínai gyakorló repülőgépeket kapott. Chaves éles Amerika-ellenessége, heves kirohanásai az Egyesült Államokkal szemben, illetve felvetése, hogy az USA egy csepp olajat sem kap Venezuelától - nos, mindezek Venezuela és az Egyesült Államok közötti politikai helyzetet igen feszültté tette a '90-es évek második felétől.

Az Egyesült Államok Szaúd-Arábia és Oroszország után nagy kitermelő olajtermelő potenciállal rendelkezik, ugyanakkor az USA fogyasztja el a világ energiájának %-ét. Washington a hidegháború időszakában lényegében garantálni tudta, hogy rivális nélkül alakíthatta olaj politikáját. A Szovjetunió afganisztáni akciója következtében 1979-ben - melynek eredményeként Moszkva befolyási szférája mintegy 600 km-re került a Hormuzi-szorostól, a fő olajkitermelő térségtől - szembekerült azzal az Egyesült Államokkal, amelyet azokban az években Reagan elnök vezetett, aki nagyon erőteljes vissza-szorítási politikát folytatott a kis hidegháború éveiben.⁸ A Szovjetunió összeomlása után úgy tűnt, hogy az olajpolitikát illetően nem kell komoly konkurencsággal számolnia az Egyesült Államoknak. Azonban Kína ipari műhellyé válása és egyre növekvő olajimport-igénye gyakorlatilag kínai-USA olajrivalizálást eredményezett. Kína Latin-Amerikában nyíltan nem kérdőjelezi meg az USA hegemoniát, de mindenképpen kereskedelmi rivális lett, és befektetések vonatkozásában is a latin-amerikai országokban Kína a legfontosabb befektetők közé került, megelőzve az Egyesült Államokat is. Kína presztízsét növeli a latin-amerikai vezetők körében, hogy mind Spanyolország, mind Portugália is kínai pénzügyi segítségre szorult, mint ahogy az Egyesült Államok is az USA nagy pénzügyi deficitje miatt erőteljesen függ kínai hitelektől, kölcsönöktől.

Az Egyesült Államok megpróbál Kína körül olajblokád-rendszert kiépíteni. Ebben a vonatkozásban speciális szerephez jut a Tajvani-szoros, amely a kínai olajimport szempontjából döntő fontosságú útvonal, és amit jelenleg az Egyesült Államok 7. flottája ellenőriz. Egyfelől kialakul az Egyesült Államok óceáni hegemoniája, az olajszállítási útvonalak amerikaiak általi kontroll lehetősége, másrésztől kínai részről világosan érzékelik, hogy Kína növekedését biztos energetikai talapzatra kell építeni. Ennek érdekében a kínaiak egyre növekvő nagyságú tankerhajó-flottát építenek, tehát az olaj jelentős része vízen át érkezik. Központi kérdéssé válik tehát a Csendes-óceán és az Indiai-óceán feletti, tengeri útvonalak kontrollja, a saját energiaszállítási óceáni útvonalaknak a biztosítása. Újra fel lehet tenni a kérdést: kié a Csendes-óceán feletti uralom.

2009 októberében ünnepelték a Kínai Népköztársaságban az államalapítás 60. évfordulóját. Az akkor megrendezett katonai parádé a világ számára üzenet is volt, hogy Kína, a Kínai Népköztársaság katonailag is egyre fontosabb szerepet fog betölteni a világban. Az elemzők nem tartják kizártnak, hogy a következő évtizedekben a US Navy mellett a különböző tengereken és óceánokon kínai flottakötelékek jelennek meg a Kína számára fontos tengeri útvonalak biztosítása érdekében.

1

Fernando López-Alves: Sociedades sin destino? America Latina lo que se mérése? Buenos Aires, Taurus, 2002,

¹ A tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy a Latin-Amerika országaival kapcsolatosan interneten elérhető mindazon elemzéseket, tudósításokat megemlítsük, amelyek révén a pár évvel ezelőtti események vagy akár egészen aktuálisan a 2014. április közepén történtek az elektronikus média segítségével nyomon követhetők voltak.

2

Fischer Ferenc: Stratégiai szövetség, társult tagsági viszony az Európai Unió Latin-Amerika politikájában: a chilei példa. In: Külügyi Szemle, VII. évfolyam 2008. 3. sz. 34-54.

3

Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktábla. Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai. Budapest, Európa Kiadó, 1999.

4

Brzezinski: A nagy sakktábla... i. m. 225., 283.

5

A két nagy óceán közöli elhelyezkedő Egyesült Államok clsci világpolitikai jelentőségű. háborúja az 1898-as spanyol-amerikai háború is csak egy Amerika központú térképen értelmezhető igazán, hiszen a tengeri ütközetek részben a Fülöp-szigete-ken, tehát csendes-óceáni színtéren, részben az atlanti térségben, a Karib-tengeren Kuba partjainál zajlottak. A spanyol-amerikai háború teremtette meg az előfeltételeit annak, hogy az Egyesült Államok a keleti és a nyugati partvidékét a legrödebb úton csatornával kösse össze. Egy bábállam létrehozásával, lényegében Kolumbia területi megcsonkításával, Panama provincia független államként való elismerésével teremtette meg az előfeltételeit a Panama-csatorna projekt számára, amelynek eredményeként 1914-től az Egyesült Államok 20. századi világpolitikai súlya, aktivitása az atlanti- és csendes-óceáni, európai és ázsiai térségekben értelmezhetetlen lenne.

6

A panamai képeslapokon és az ország címerében is a következő olvasható: „puente dél mrndo, corason dél universo“, azaz a „világ hídja, a világegyetem szive?

7

Kolumbia is tervez - ugyancsak kínai pénzügyi támogatással - egy óceánközi közlekedési folyosót, kihasználva az ország kedvező geopolitikai helyzetét, hogy mind karib-tengeri, azaz atlanti-óceáni és mind csendes-óceáni partvidékkel rendelkezik.

8

Fischer Ferenc: A kétpólusú világ, 1945-1989. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

A US NAVY 4. FLOTTÁJA REAKTIVIZÁLÁSA LATIN-AMERIKA ATLANTI VIZEIN

A Pentagon 2008 júliusában reaktivizálta az USA 4. flottáját, s ez egészen új katonai fejleményt jelentett az Egyesült Államok és Latin-Amerika viszonylatában. A 4. flottát 58 év után aktivizálták. Az erős flottakötelék fő bázisa Miami, és a 9 hajóból álló flottát egy repülőgép-hordozó vezeti. Formailag a drogcsempészet kontrollja feladatot szánták neki, valójában ez erőfitogtatás: jelezni egyértelműen a déli latin szomszédok felé az Egyesült Államok erejét, haditengerészeti súlyát. Az USA 4. flottával szemben Venezuela Moszkva segítségére számított, mindenekelőtt az Oroszországtól kapott korszerű vadászgépekre és az Irántól beszerzett légvédelmi rakétákra. Az orosz-venezuelai katonai együttműködés keretében 2008 szeptemberében Oroszország legmodernebb hadászati bombázó repülőgépeiből kettő TU-160-ast küldött Caracasba. A TU-160-asok egészen a dél-atlanti vidékig repültek, mindvégig nemzetközi vizek felett, és azt a színteret repülték be, amelyek az amerikai 4. flotta járőrözési útvonalát jelentik, és e demontstratív űrjárat után landoltak csak Caracasban. Egy újabb látványos orosz-venezuelai katonai kooperáció jegyében 2008. november végén közös orosz-venezuelai haditengerészeti gyakorlatot hajtottak végre. Az oroszok flottájuk büszkeségét, az atommeghajtású Nagy Péter cirkálót és egy kísérőhajót küldtek Venezuelába. Ugyanakkor Venezuela Kínával is szoros katonai együttműködést alakított ki, amelynek látványos eleme volt, hogy az első venezuelai műholdat a kínaiak lőtték fel, és Kínából kaptak kiképző gépeket a venezuelaiak. 2013 októberében ismét landolt Caracasban két TU-160 orosz stratégiai bombázó és egy Antonov szállítógép. Az elhangzott beszédek Chávez elnök halála után demonstrálni kívánták a továbbra is fennálló stratégiai szövetséget Venezuela és Oroszország között. Nicaragua fő patrónusa Chavez venezuelai elnök mellett Oroszország lett, mely 6 parti őrhajót adományozott a nicaraguai haditengerészetnek. A nicaraguai haditengerészet 33. évfordulója alkalmából Dániel Ortega elnök látogatást tett a Fekete-tengerről Nicaraguába átvezényelt orosz cirkálón, s a hajón elmondott Ortega-beszéd szinte a '80-as évekre emlékeztetett, azzal a különbséggel, hogy Ortega most Putyin elnök Oroszországot dicsérte azért a támogatásért, amit Sandino földje, Nicaragua megkap Oroszországtól.

A harmadik világ országai számára lehetőség adódott egy mozgástérre az első és a második világ között manőverezve, mivel mind az Egyesült Államok, mind a

Szovjetunió versengett a harmadik világ országainak megnyeréséért. A hidegháború befejeztével ez a játéktér a dél, a harmadik világ országai számára lényegében megszűnt, ugyanakkor a 21. század elején Kína globális hatalomként való megjelenése, így Afrikában és Latin-Amerikában is ismételten lehetőséget ad ezen országok számára külpolitikai játékterük bővítésére. A harmadik világ országai, amelyek egykoron úgy érezték, körbe udvarolják őket a hidegháború időszakában az akkori szuperhatalmak, a 21. század elején azt tapasztalják, hogy Kína kínál ilyen lehetőséget, fegyverek eladásától kezdve, a hitelek át, a megap rój életéig.

A Szovjetunió helyébe, amelyet egykor a hidegháború időszakában Latin-Amerikában játszott, több vonatkozásban Kína lépett⁹, s ez így történt Kuba esetében is. A kubai-kínai kapcsolatok egy hideg-háborús időszakban formálódott tradícióval is rendelkeznek, ugyanakkor kétségkívül az 1962-es karibi rakétaválság során, illetve az azt követő években egyértelműen Kuba fő stratégiai partnere a Szovjetunió, illetve a keleti blokk országai voltak. A Szovjetunió s a keleti blokk szétesése után a kínai kapcsolatok egyre fontosabbá váltak Fi-del Castro Kubája számára, és Kína - Venezuela után - a második legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált Kubának. A kínai kereskedelem szempontjából Kuba nagy nikkeltartaléka játszanak fontos szerepet, illetve a kubai partok előtt talált olajforrások a kínaiak érdeklődését is felkeltették. Kuba speciális kapcsolata az afrikai orszá- ¹ gokkal a hidegháború alatti években, különösen Kuba igen aktív Fekete-Afrika-p öli tikájának köszönhetően ugyancsak olyan szempontok, amelyek elősegítették a kubai-kínai kapcsolatok megteremtését.

Tanulmányunk elején Brzeziński gondolatait idézve vázoltuk fel, hogy Kína milyen gyorsan lett a latin-amerikai sakktáblán jelentéktelen sakkfigurából rivális főszereplő. Írásunk végén pedig idézzük a kínai-amerikai kapcsolatok egyik másik kiváló ismerőjének s alakítójának, Henry Kissingernek nemrég magyarul is megjelent gondolatait: „Az amerikai és európai pénzpiacok összeomlása 2007-ben és 2008-ban - illetve a nyugati tévedések a kínai sikerekkel egy időben - súlyosan aláásták a nyugat gazdasági fölényének mítoszát, újfajta vélemények jelentek meg Kínában - az egyetemi hallgatók és az internethasználók szókimondóbb fiatalabb nemzedéke, illetve könnyen lehet, hogy a politika és katonai vezetés egyes köreiben is melyek szerint a nemzetközi rendszer struktúrájában alapvető átrendeződés megy végbe. Ennek az időszaknak a jelképes csúcspontja az éppen a nyugatot megrázó gazdasági válság kezdetén megrendezett pekingi olimpia volt, amelyet nem egy egyszerű

sporteseményként, hanem a kínai újjászületés egyik megnyilvánulásaként tartottak számon. A nyitó ünnepség jelképes volt. A hatalmas stadionban kihunytak a fények, pontosan az év nyolcadik hónapjának nyolcadik napján, kínai idő szerint nyolc perccel nyolc után, kihasználva annak a szerencsés számnak az előnyeit, ami miatt ezt a napot választották a megnyitásra. Kétezer dob egyszerre robbantotta szét a csendet és szólt tíz percig, mintha azt mondta volna: »Megjöttünk, tényezők vagyunk, akiket nem lehet többé figyelmen kívül hagyni, vagy alábecsülni. Készek vagyunk a civilizációnkkal a világ további sorsában szerepet játszani.«²⁰

³⁰ Henry Kissinger: Kínáról Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014. 523.

Rácz Margit

1

Kína és Oroszország az utóbbi években gyakran látványosan kimutatták, hogy a formálódó globális sakktábla olyan fő sakkfigurái, amelyek adott esetben a két hatalom közti újabb szoros együttműködés, szövetség lehetőségét sem zárják ki. Ennek jegyében például orosz-kínai haditengerészeti gyakorlatot tartottak a japán-tengeren 2013 júliusában, 2014. január végén pedig az orosz és a kínai haditengerészet közös hadgyakorlatot folytatott a Földközi-tenger keleti medencéjében. Orosz részről ezen a Nagy Péter atommeghajtású hajó vett részt.

AZ EU BELSŐ VÁLASZAI A GLOBÁLIS VÁLSÁG KIHÍVÁSAIRA 2008-2013

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A 2008 szeptemberében a Lehman Brothers csőbemenetelével kezdődött világgazdasági válság a II. világháború utáni válságok és re-cessziólc sorában a leghosszabb ideig tartott. (Ezen a tényen az sem változtat, ha 2014 válságév volt.)

Ez a válság a globalizált pénzügyi rendszer válsága volt, amit az 1973 óta működő aranyalap nélküli papírpénz tett lehetővé. Ezért a válság egész időszakát jellemezte, hogy nagyon sokféle területen adósságválságként jelent meg. Az adósságválság érintette az államokat, és érintett nagyszámú hitelfelvevőt világszerte, és végül is reál-gazdasági válságba, szociális válságba, illetve egyes országokban a politikai válság jeleit mutató helyzetbe torkollott.

A válság kirobbantásáért kizárólag a pénzpiacok lényegében kont-rollálatlan tevékenysége tehető felelőssé. Mégis a válság története - legalábbis 2010-től - nem az okozóról szólt, hanem legalábbis az EU-ban, és főként az eurózónában, az államadósság elhúzódo finanszírozási problémájaként jelent meg. Az államadósság piaci finanszírozásának lehetőségei fokozatosan beszűkültek. A magas államadóssággal rendelkező GMU-tagországokban a piaci finanszírozás megszűnésével jártak, mert a reálgazdasági válság kibontakozásával az adósság visszafizetésének kockázata esetenként drasztikusan megnőtt.

így az eurózónán belüli válságot akár úgy is fel lehet fogni, mint olyan adósságválságot, amit az adósságot teremtő ország nem tudott menedzselni. Ezért az eurózóna „politikai közössége” kénytelen volt szokatlan lépéseket tenni abból a célból, hogy egyetlen eurót alkalmazó tagországban se következzen be államcsőd. Ez volt az a cél, és gyakran politikai félelem, aminek a mentén ebben a körülbelül Ötéves időszakban annyi új szabály és pénzügyi alap keletkezett, amire az előző csaknem egy évtized alatt sem szándék, sem példa nem volt. Ezért legalábbis két kérdésre meg kell próbálni választ adni. Az egyik: vajon az eurónak mint közös valutának a bevezetése után miért nem indult el fiskális mélyülés? A másik: ebben a fél évtizednyi válságos időszakban válságkezelés címén lezajlott-e fiskális mélyülés?

MILYEN ÁLLAPOTBAN ÉRTE A VÁLSÁG AZ EURÓZÓNÁT?

A mostanra 18 tagúvá vált eurózóna a '90-es évek elején kialakított szabályok, korlátok és intézmények mentén működött a válság kitöréséig. Ezek a szabályok lényegében szétválasztották a pénzpolitika két részét, a fiskális és a monetáris politikát. Az euró és az Európai Központi Bank (EKB) létrejöttével a monetáris politika szupranacio-nalissá vált. Ezzel szemben a fiskális politika nemzeti keretek között maradt. A nemzeti kompetenciát nem megkérdőjelezve a Stabilitási és Növekedési Paktum (SNP) segítségével ellenőrizték az éves költségvetések egyenlegét.¹

A hosszú ideig igen likvid nemzetközi pénzpiacok arra is lehetőséget teremtettek, hogy az eurózóna tagországainak kormányai olcsó hitelekhez jussanak az államadósság finanszírozására. Így azok a mindvégig fegyelmezetlen költségvetési politikát folytató eurózónai tagországok (például Görögország) sem kerültek komoly adósságfinanszírozási nehézségek közé. A túlságosan likvid pénzpiacok olyan országokban is adósságválságot robbantottak ki a 2008-at követő években, amelyekben maga a költségvetési politika fegyelmezett volt. Az adósságválság egyformán sújtja a fegyelmezetlen költségvetési politikát folytató eurózónai tagországokat, és az olcsó hitel elburjánzásának következményeit a válságban viselni kénytelen országokat (például Írország, Spanyolország).

Az eurózóna első tíz évében, 1999-2008 egészen a subprime válság kitöréséig az euró stabil, lassan nemzetközi szerepre is szert tevő valutának bizonyult. Tehát függetlenül attól, hogy a közösség egyes tagországai a fiskális stabilitás szempontjából folyamatosan nem bizonyultak stabil országnak, ez az euró világgazdasági szerepét illetően érzékelhető negatív hatással nem járt.

Az euró nemzetközi szerepe leglátványosabban tartalékvalutaként bontakozott ki. A világ gazdaságban a jegybankok előszeretettel alkalmazták tartalékvalutaként a német márkát. 2002-től megszűntek az eurózónában a nemzeti valuták. Ezért a jegybankokban dönteni kellett arról, hogy a megszűnő német márkát dollárral váltják ki, vagy az új közös valutával, az euróval. Meghatározó módon a márkát euróra cserélték, és a 2000-es évek elején a jegybanki tartalékok ösz-szetételében folyamatosan nőtt az euró, meghaladva a német márka arányát is. A külső stabilitás szempontjából igen jó mérőszámnak tekinthető az euró dollár-árfolyama, 2000-től folyamatosan egy euróért többet lehetett kapni a devizapiacokon egy US dollárnál. Természetesen voltak

ingadozások, de ez az arány 2000 óta soha nem fordult meg.

Az euró az eurózónán belül is stabilnak mutatkozott. A belső stabilitás a fogyasztói árak inflációjában mérhető. Az EKB még 1999-ben inflációs célként a két százalékot jelölte meg. Az euró zóna létrejöttével az euró inflációjának mérésére a jegybank létrehozta a harmonizált fogyasztói árindexet. Ez a mutató hívatott mindmáig az euró inflációját mérni.² Az euró fogyasztói árváltozáson keresztül mért éves inflációja gyakran meghaladta a két százalékot. De alig haladta meg a három százalékot eddigi története során.

Így kívülről és belülről nézve az euró stabil pénznek tekinthető. Ezen az alapon pusztán a megtörténtek alapján egészen a válságig bízni lehetett abban, hogy a pénzpoltika két ágának a szétválasztása az

² A harmonizált fogyasztói árindex az euró zóna tagországaiban kialakult éves, a fogyasztói árak alakulásával mért inflációk súlyozott átlaga.

euró szempontjából nem okoz igazi gondot. A 2008 őszen kitört válságig nem is okozott.

Természetesen - s ez a válság során igen fájdalmas körülmények között ki is derült - ehhez a szép eredményhez mindenképpen hozzájárult az is, hogy hosszú ideig nagyon, és az idő múlásával egyre jobban likvid volt a nemzetközi pénzpiac. E nélkül a környezet nélkül aligha működhetett volna ilyen sikeresen pusztán az SNP szabályai és az alkalmazás során kialakult együttműködés alapján a pénzügypoltika ilyen mértékű szétválasztása.

Mindenesetre az euró első évtizede a nemzetközi pénzpiacon növekvő sikereket hozott a közös pénz számára. Ha ez a közös valuta egyre jelentősebb szerepet tölt be a nemzetközi pénzpiacon, ez önmagában az euró zóna, és közvetetten, az EU globális súlyát növeli. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az USA államháztartásának egyensúlyi zavarai és igen magas államadóssága az idő múlásával, főleg a dollár tartalékvaluta szerepét illetően még akár problémákat is okozhat.

Az első tíz év sikerei mögött azonban voltak fiskális problémák és figyelmeztető jelek is. Ezek közül néhányat azért érdemes említeni, mert a közös pénz mögött a közös fiskális, sőt teljes gazdaságpolitika hiánya intő jelként ezekben a jelenségekben már felmerült.

1999-ben Görögország nem került be az eurózóna alapító tagországai közé. Ennek az volt az oka, hogy a belépés fiskális és monetáris feltételeit meghatározó ún. konvergencia-kritériumokat egyáltalán nem teljesítette az ország. A görög miniszterelnök a kihagyás tényén felbuzdulva miniszterelnök társainak megígérte, hogy egy hároméves időszak keretében stabilizálja közpénzügyeit, sőt szufficitessé teszi államháztartását. Így 2001-ben Görögország bekerült az eurózónába, és ezzel azon országok sorába, akik elsőként alkalmazták készpénzként az eurót. Amikor azonban a parlamenti választások eredményeként másik pártszövetség került hatalomra, az új miniszterelnök első sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy soha nem volt szufficites a görög költségvetés, sőt folyamatosan az elvárt GDP-ben mért három százalék fölött volt. (1990-ben a maastrichti szerződés tervezetének

tárgyalásakor a közösségben három olyan ország volt, ahol az állam-adósság meghaladta a GDP száz százalékát: Görögország, Olaszország, Belgium.) Az államadósság nagysága mindig áruló tényeket mutat a folyó költségvetési politika fegyelmezetlenségét illetően.

A másik figyelmeztető példa pedig az volt, amikor két, amúgy fegyelmezett költségvetési politikát folytató tagországban, Németországban és Franciaországban egy időben három százalék fölé került a folyó hiány. Az ECOFIN-Tanács keretében ennek a két országnak a pénzügyminisztere elérte a pénzbüntetés felfüggesztését. Az EU-Bizottság feljelentette az EU-Bíróságon az ECOFIN-Tanácsot. A Bíróság végül egy olyan határozatot hozott, mely szerint az ECOFIN-Tanácsnak nem volt joga felmenteni a büntetés alól az említett két országot, de ezzel együtt próbáljanak olyan megoldást találni, amelynek segítségével az ilyen típusú problémák kezelhetők. Átírták a Stabilitási és Növekedési Paktumot.

Mindez jól mutatja, hogy konkrét esetekben nem sikerült a költségvetési politikát illetően a szupranacionális szabályokat következetesen alkalmazni. A nemzeti kompetencia meghaladhatatlan volt akkor, amikor a jelentős befolyással rendelkező tagországok sértették meg ezeket a szabályokat. Még akkor is, amikor köztudottá vált, hogy időnként egy-egy tagország kreatív könyvelést folytat.

Akár a fiskális fegyelmezetlenség, akár a valamilyen konkrét gazdasági helyzetből fakadó államháztartási hiánynövekedés történt meg az eurózónában a 2008-as válság előtt, az SNP-ben biztosított büntetési lehetőségeket nem lehetett

érvényesíteni. Ez felejtethetetlen példaként utal arra, hogy pusztán az euró létrehozatala, tehát a monetáris integráció az idő múlásával semmilyen formában sem eredményezi a fiskális mélyülést. Tehát a likvid nemzetközi pénzpiac körülményei között és a jelentős tagországi érdekérvényesítő képesség mellett nem lehetett ezekben az esetekben még próbálkozás ellenére sem meghaladni a nemzeti költségvetéssel kapcsolatos nemzeti kompetenciát.

Mindeközben bővült az eurózóna, 11 tagországgal indult, és jelenleg 18 tagország alkalmaz eurót. Az elmúlt időszakban kizárás vagy kilépés nem történt az eurózónából. Ha megnézzük, mely tagországok léptek be, akkor egy dolog biztosan kiderül. Csak kicsi, és még kisebb lélekszámú eu-tagországok léptek be.³

A GLOBÁLIS VÁLSÁG ÉS AZ EURÓZÓNA VÁLASZAI

A subprime válság először a Wall Streeten fejtette ki pusztító hatását. Az ún. mérgezett papírok aránya a banki portfóliókban olyan mértékű volt, hogy a válság első szakasza bankválság lett. Az eurózónában ebben az időszakban a döntéshozók még abban reménykedtek, hogy a közösséget ez a válság nem fogja érinteni, hiszen az európai szabályozás eredményeként az ezen a telephelyen működő bankok tevékenysége prudens. Azt, hogy milyen mértékben integrált a nemzetközi pénzpiac, ebben a pillanatban a döntéshozók még figyelmen kívül hagyhatták. A Larosière Reportbzxfr még a prudencia meglétéből indultak ki, és csak olyan javaslatokat tettek, amelyek segítségével az ilyen típusú válságokat a továbbiakban majd előre lehet jelezni. Ennek érdekében egy makroprudenciális tanács és egy mikroprudenciális intézmény létrehozatalára tettek javaslatot. (Ezek az intézmények létre is jöttek.)

2009-ben az eurózóna 22 nagy bankját elérte a válság. A mérgezett papírok az időközben elkezdődött reálgazdasági válsággal megnehezítve nagyon nehéz helyzetbe hozták ezeket a bankokat, esetenként szinte csőd közeli helyzetbe. A 2009-es bankmentés tagországi forrásokból, az államháztartásból finanszírozott eszközökkel történt.⁵ Azt, hogy milyen váratlan havária-helyzetekkel teli volt ez a válság, jól

³ Ezek a tagországok a következők: Görögország, Szlovénia, Szlovákia, Ciprus, Málta, Észtország, Lettország.

⁴ Jacques de Larosière: Report, Brussels, 25 February 2009. 85.

⁵ Az egységes belső piac létrejötte után a közös versenypolitika keretében ellen-őr/ellenőrzés működön az a szabály, miszerint valamely tagország, valamely piaci verseny feltételei között működő céget nem támogathatja forrásokkal. Ennek bekövetkezte után vagy visszafizeti a cég az állami támogatást, vagy az adott költségvetésből az EU-piacán működő összes ilyen profilú céget támogatni kell.

mutatják az EU intézményeiben kialakult helyzetek. Jelen esetben az EU-Bizottság elnöke a bankmentéssel kapcsolatban összesen annyit mondott, hogy a rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket követelnek. A 2009-es bankmentés során az EU-Bizottság mindössze annyit kért, hogy a bankmentés előtt tájékoztassa szándékáról és annak tartalmáról a tagország a Bizottságot. Ezen együttműködés egyik eredményének tekinthető, hogy az EU-ban nem jött létre ún. „badbank”.

Minden egyes válsághelyzet után az EU politikusai úgy vélekedtek, hogy a problémákat megoldották, vagy legalábbis csaknem megoldást nyert. 2009-re a prognózisokban már növekedést vártak. A valóság nem ez lett. Egy újabb gazdasági recesszió kezdődött, és ezzel együtt 2010 januárjában az ECOFIN-Tanács ülésén a görög pénzügyminiszter bejelentette, hogy az illikviddé vált nemzetközi pénzpiac körülményei között országa lejáráó államadósságát nem tudja piacról finanszírozni.

Ez volt az a bejelentés, aminek hatására mondhatni minden megváltozott az eurózónán belül. Ekkor vált ugyanis óriási gyakorlati problémává, illetve sürgősen orvosolandó feladattá, hogy semmiféle pénzügyi forrás vagy jogszabály nem létezett az eurózónán belül, aminek bevetésével a piac helyett forrásokat lehetett volna biztosítani a görög államcsőd elkerülésére.

A görög államcsőd kezelésének kialakítására csaknem félévre volt szükség. Ezzel a feladattal létrejött mintegy jó két évig működő IMF-kapcsolat, amivel minden ilyen típusú finanszírozásban a Nemzetközi Valutaalap állta az összeg 25 százalékát, és ezek az adósságfinanszírozási hitelek az IMF készenléti hitelkonstrukciójaként jutottak el a bajba jutott tagországba. Ez önmagában megteremtette azt a lehetőséget, hogy a szükséges joganyag az EU-ban később jöjjön létre, mint ahogy a finanszírozás megindult.

2010 nyarára felállítottak egy olyan, Luxemburgban bejegyzett ügynökséget, amely a piacról szerzett be lehetőség szerint olcsó forrásokat, és azt adta tovább

az adósság gondokkal küzdő tagországoknak. Ez kapta az EFSF nevet (Ideiglenes Európai Pénzügyi Eszköz). Ösz-szességében mintegy 500-550 Mrd €-t halmozott fel. Az eurózóna tagországai vállaltak garanciát erre a pénzre. Az első görög hitel (110 Mrd €) az eurózóna tagországainak államháztartásából, az EU közös költségvetésének forrásaiból és az IMF hiteléből állt össze. A hitel finanszírozására jött létre az ún. „trojka” Ebben az Európai Központi Bank, az EU-Bizottság, és az IMF képviselője vesz részt.

Azt, hogy Görögországon kívül más eurózónába tartozó tagország is bedőlhet, már 2010 első félévében az európai politikai elit feltételezte. Ebben a kérdésben tehát éppen a görög példa nyomán ex ante döntés is született. Az EFSF létrejötte önmagában új fiskális szolidaritást mutató lépésnek tekinthető. De ez a fiskális szolidaritás annyi, és csak annyi tartalommal bírt, ami lehetővé tette az adósságfinanszírozás folyamatosságát az ezzel az igénnyel fellépő GMU-tagország számára.

Ezt a lehetőséget azért teremtették meg, mert attól féltek, hogy ha egy eurózóna tagországban államcsőd következne be, az az euró meggyengülését, sőt szélsőséges esetben megszűnését is eredményezhetné. Az eurót pedig azért is meg kellett tartani a válság utáni boldogabb időszakokra, mert a közös valuta pusztulása az EU egész intézményi rendszere számára is szomorú jövőt vetítene előre.

Az eurózónát nem úgy rakták egybe a tagországok, hogy a történelmileg kialakult fegyelmezett fiskális politikát kizáró feltételeket tényleges ellenőrzés mellett építették volna be a maastrichti konvergencia-kritériumaiba. A kritériumok által lehetővé tett és gyakorolt monitoring teljesen alkalmatlan volt arra, hogy bizonyos EU-tagországokat eleve ki akart volna zárni az eurózónából. Ez a válság hívja fel arra a figyelmet, hogy maga az eurózóna többkörös a fiskális fegyelem megléte vagy hiánya okán.

A finanszírozási feltételek megteremtése nem járt együtt további fiskális mélyüléssel. 2010 hangos volt, főleg a déli eurózóna államok politikusai és az EU közös intézményeinek vezetői részéről megfogalmazott finanszírozási javaslatról, az eurókötvénytől. Az eurobond létrehozatala azt jelentette volna, hogy az eurózóna tagországainak lejáró államadósságát, vagy annak legalább egy részét közösen finanszírozzák. Makacsul hangoztatták ezeket az érveket, de a valóságban egészen más történt. Mostanáig minden eurózóna tagországot, amelyik bajba került, a közös garanciával teremtett alapok és az

IMF segítségével mentettek meg az államcsődtől. De a fiskális politikára nézve semmiféle közös lépés nem történt.

Tehát, ha azt a kérdést tennénk fel, vajon a 18 tagú monetárisán integrált eurózóna a válság hatására elkezdett-e fiskálisán is mélyülni, a válasz egyértelmű nem. Mindebből egyre nagyobb valószínűséggel vélelmezhetjük azt, hogy ha a 2010-es években elindul a világ-gazdaságban a fenntartható növekedés, akkor az eurót alkalmazó tagországok ugyanabban az integráltsági állapotban lesznek, mint a válság előtt és a válság alatt.

2010- 2012 között szabályozási dömping bontakozott ki. Ebben a szabályozási lázban számos olyan új elem merült fel, ami a szupra-nacionális ellenőrzést, és ezzel párhuzamosan büntethetőséget erősíti. Mondhatni, a Stabilitási és Növekedési Paktum egy évtizednyi működéséből levonható tapasztalatok mentén alakult ki az új szabályozás. Ezen szabályozási csomagok közül az első és mindmáig legkidolgozottabb az ún. hatos jogszabálycsomag lett.

2011- ben a magyar EU-elnökség idején készült el a tervezet. Bár a másodlagos jogban az Európai Parlament együtdöntési eljárása következtében ehhez a tervezethez mintegy kétezer észrevételt fűzött, mégis 2012. január 1-jén - tehát rekordidő alatt - életbe lépett a hatos jogszabálycsomag.

„A hatos jogszabálycsomag szinte az egész gazdaságpolitika EU-szintű sajátos koordinációját célozta meg. Ennek visszatükröződése a »gazdasági kormányzás« megfogalmazás. A jó nemzeti tervezést segítő az EU-Bizottság tavasszal és ősszel világ gazdasági előrejelzést készít. Ez alapozza meg a tagországok tervezési munkáját. A konvergencia- és stabilitási programok mellett minden ország minden évben a gazdasági egyensúlytalanság leépítéséről is készít tervet. Ez a folyamat nem egyszerűen a szupranacionális irányítás erősödését eredményezi, hanem sokkal inkább egy olyan feltételezést takar, miszerint az EU-Bizottság rendelkezik azzal a »tudással«, ami egyrészt jelentősen javítja a tervezhetőséget a tagországokban. Másrészt pedig országspecifikusan javaslatok készítésével teszi a Bizottságot alkalmassá olyan ajánlások elkészítésére, amelyek segíthetik valamennyi

EU-tagország számára a gazdasági egyensúlytalanság felszámolását. [...] Az SNP átalakítása több új szabály megfogalmazásán keresztül történt. Erre azért volt szükség, mert bár az államadósságról külön maastrichti konvergencia-kritérium rendelkezett, magában az SNP-ben a folyó hiányra összpontosítottak.

Ez azt a logikát követte, hogy az államadósság a szufficités költségvetés révén csökken. Egyáltalán az államadósság elfogadható szinten tartása a szigorú államháztartási politika következménye. A hatos csomagban az államadósság csökkentése önmagában előírt követelmény. Külön jogszabály rendelkezik arról, hogy évről évre megadott mértékben csökkenteni kell a GDP-ben mért államadósságot. Ha ezt a szabályt egy tagország megszegi, büntethetővé válik. Az államadósság ilyen nevesített figyelemmel kísérése nyilvánvalóan a válság okozta adóssághozfoglaltatási problémák eredménye. De ettől még az államadósság folyamatos csökkentése ebben a pénzügyi válság alapú folyamatban korántsem biztos, hogy egyáltalán megvalósítható, s így kikényszeríthető lesz.”²

A hatos csomag 2012 januárja óta működik. Magára a válságra általában véve jellemző, hogy a gazdasági előrejelzés sem a nagy prognóziskészítő intézmények szintjén, sem pedig a cégek szintjén nincs meg. Olyan prognózisok készülnek ebben az időszakban, amelyek egy naptári éven belül is többször átalakulnak. Ezért az a törekvés, hogy az Európai Bizottság - felhasználva a nagy prognóziskészítő intézmények anyagait is - nem vezethetett igazán sikeres, megkérdőjelezhetetlen előrejelzésekhez. Már az első évben az ún. első félévi szemeszter idején elkészített előrejelzéseket maga a Bizottság felülbírált a naptári év utolsó harmadában. A hatos jogszabálycsomag egy minden korábbinál szigorúbb rendszer mentén azt a célt szolgálta, hogy sikerüljön a stabilitási kultúrával nem rendelkező tagországokat szinte „beleikényszeríteni” a közpénzügyi fegyelembe. A nemzetközi pénzpiac évtizednyi túlzott likviditása után ezekben az években tartósan illikviddé vált. Ezért a közpénzügyi fegyelem elvárása találkozott a rendkívül rigid pénzpiaci körülmények kényszerével.

A reálgazdasági válság körülményei között az államháztartás fenntartható stabilizálása igen nehéz feladatot jelent. Szinte kivétel nélkül olyan konszolidációs feladat megvalósítását jelenti, amikor hagyományos államháztartásból finanszírozott tevékenységek kerülnek ki ebből a körből. A reálgazdasági válság körülményei között az államháztartás konszolidálása sokkal nehezebb feladat, és sokkal nagyobb társadalmi áldozatok mellett hajtható végre. Azt, hogy a piaci és a szabályozási kényszer hova vezetett, érdemes táblázatban áttekinteni.

1. táblázat

Az eurózóna néhány tagországában és az USA-ban a növekedés és az

államháztartási egyenleg alakulása 2010-2013 között

	GDP (az előző év %-ában)				Folyó hiány (a GDP %-ában)			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Németország	3,6	3,0	0,7	0,4	-4,3	1,0	0,1	0,08
Franciaország	1,4	1,7	0,0	0,2	-7,1	-5,2	-4,8	-4,1
Hollandia	1,6	1,0	-1,3	-1,1	-5,1	-4,7	-4,1	-3,9
Finnország	3,7	2,7	-0,8	-1,3	-2,5	-0,5	-1,8	-2,3
Ausztria	2,3	2,7	0,9	0,4	-4,5	-2,6	-2,5	-2,1
Belgium	2,3	1,8	-0,1	0,2	-3,8	-3,7	-4,0	-2,8
Olaszország	1,8	0,5	-2,6	-1,8	-4,6	-3,9	-3,0	-3,0
Írország	-0,4	1,4	0,1	0,2	-31,2	-13,1	-8,2	-7,4
Görögország	-3,5	-6,9	-6,4	-4,3	-10,3	-9,1	-9,0	-13,5
Spanyolország	-0,1	0,4	-1,6	-1,3	-9,3	-8,5	-10,6	-6,6

Portugália	1,4	-1,7	-3,2	1,6	-9,8	-4,2	-6,4	-5,7
Eurózóna	1,7	1,4	-0,6	-0,4	-6,0	-4,1	-3,7	-3,1
USA	3,0	1,8	2,8	2,0	-8,7	8,1	-6,5	-3,8

Korrás: 2010, 2011-es adatok; Globaler Ausblick. Deutsche Bank, 2011-2012. 2012, 2013-as adatok; Prognosentabelie. Deutsche Bank, 2014. január 20.

Az adatokból jól látszik, hogy az USA-ban a GDP-mutatók mind a négy évben magasabb növekedést mutatnak, mint az eurózóna tagországaiban, az eurózóna egészéhez viszonyítva pedig különösen kiugró az eredmény. Az is igaz viszont, hogy az USA folyóhiány-mutatói nagyságrendileg a déli eurózóna tagországok mutatóira hasonlítanak. Ebben a négy évben az amerikai gazdaság legnagyobb kihívásává a makropénzügyi egyensúly megteremtése vált. Ha ezeket az adatokat az eurózóna összesített mutatójához viszonyítjuk, akkor kiderül, hogy a mérleg másik oldala egy eurózóna oldalára billen. Az amerikai folyó hiány minden évben meghaladja az eurózónáét. Az államháztartás stabilizálásának kényszere mutatkozik meg az USA 2013-as folyóhiány-mutatójában. A stabilizálással párhuzamosan 2013-ban az amerikai gazdaság növekedése is lassul. Összességében azonban a jobb növekedési teljesítmény megkönnyíti az államháztartás stabilizálását.

A 11 eurózónai tagország mutatóiból akár a növekedés-, akár a folyóhiány-adatokat nézzük, az derül ki, hogy az északi és a déli tagországok teljesítménye folyamatos jelentős különbséget mutat. A válság tehát kiélezte a déli és az északi tagországok fejlettsége közti különbséget. A fejlettségi heterogenitás problémája tartós kihívás az eurózónán belül. Azt, hogy ezek a déli eurózónai tagországok hogyan fogják utolérni az északiakat, nem lehet előre látni. Mindenesetre a likvid pénzpiac olcsó hitelei és ez a válság nagy tanulsága, nem jelentenek megoldást.

Maga a válságtörténet arra utal, hogy a déli tagországok problémáival szembenézni kénytelen eurózóna nemzetközi megítélése éppen a válságmenedzselés legkiélezettebb éveiben rossz volt, és egyre rosszabbá vált. A G20 találkozók 2010-2012 között rendre azzal vádolták az uniós képviselőket,

hogyan az euró-zóna problémái miatt húzódik el a világgazdasági válság. Ezen a megítélésen csak az módosított, amikor az adósságplafon viták elkezdődtek az USA-ban. Mindenesetre az euró-zóna adataiból a fejlettségi heterogenitás mellett az is megmutatkozik, hogy valóban rosszabbak, még hozzá tartósan rosszabbak a növekedési teljesítmények az euró-zóna tagországaiban, mint az USA-ban.

AZ EU ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ KÉPESSÉGÉRŐL A PRUDENS BANKI TEVÉKENYSÉG KAPCSÁN

Az európai integráció több mint fél évszázados története arra utal, hogy az Európai Egyesült Államok létrejötte az Európai Unióból még mindig a fantazmagória világába tartozik. Ezért a nemzeti érdekérvényesítés változó mértékben, de folyamatosan jelen van az integráció vezetésében. Egy olyan szövetségi állam, amelynek joganyaga és e joganyag alapján kialakult döntéshozatali rendszere van, mindig sikeresebb lesz, mint a különböző nemzeti érdekek ütközésével terhelt Európai Unió.

Ez a 2008-2013 közti válságidőszak a szolidaritás mértéke, a szup-racionalitás érvényesülése szempontjából nem mutat egyféle jól áttekinthető képet. Az igaz, hogy 2014 elején egyetlen tagország sem került ki az euró-zónából, és nem is következett be államcsőd. De az is igaz, hogy mindez az eredmény egy olyan finanszírozási és szabályozási rendszer kiépülését eredményezte, ahol a fiskális mélyülés semmilyen területen nem következett be. Tehát az Európai Unió, ha lehet, még messzebb van az Európai Egyesült Államoktól.

Azért az euró-zóna belső változása kapcsán merül fel az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonló európai formációnak a kérdése, mert az EU ezen 18 országa között a monetáris integráció már megtörtént.⁷ Az EU másik önálló monetáris politikával rendelkező 10 országa meglehetősen különböző nemzetállamokat takar. Ha a gazdasági fejlettség szempontjából tekintünk a 28 országra, akkor a fejlettségi heterogenitás még nagyobb problémát okoz, mint az euró-zónán belül. Minél több kevésbé fejlett, és minden valószínűség szerint kisebb stabilitási kultúrával rendelkező jellegzetesen kis lélekszámú és általában kis területű ország kerül be az EU-ba, ez a heterogenitás annál nagyobb lesz (például a nyugat-balkáni államok).

Amíg az EU ilyen érzékeny egyensúlyt vagy egyensúlytalanságot mutat a nemzeti és a szupranacionális irányítás kérdésében, addig

⁷ Wolfgang Schäuble, német pénzügyminiszter egy német újságnak legutóbb úgy nyilatkozott, hogy akár szerződés módosítás nélkül is meg lehetne oldani, hogy az eurózóna tagországai egy elkülönített Európai Parlamentet működtessenek.

nemzetközi fórumokon és intézményekben sajátos európai érdekeket nem tudhat hatékonyan képviselni.

Ez a válság a nemzetközi pénzügyi rendszer önszabályozásából fakadt. Az európai hagyományok a pénzügyi rendszernek soha sem biztosítottak ekkora és ilyen típusú önállóságot. A prudens banki tevékenység folyamatosan követelmény volt. Az, hogy ez mennyire alaptalanná vált a pénzpiacok nemzetközi integrációjának folyamatában, az európai döntéshozók számára csak akkor vált világossá, amikor a mérgezett papírok a 22 európai nagy bank esetében állami forrásokból történő bankmentést tettek szükségessé.

Az Európai Uniónak, és különösen a bankunió felé haladó euró-zónának alapvető érdeke, hogy a prudens tevékenység általánossá váljon és megkérdőjelezhetetlen legyen. Igazán akkor lehetne ezeket a célokat biztosítani, ha a nemzetközi pénzpiac minden szereplője számára hasonló követelmények lennének érvényben.

A válság kezdetétől világossá vált, hogy a nemzetközileg legintegráltabb piac, a pénzpiac szabályozását nemzetközi szinten kellene megteremteni. 2014 elején talán már leszögezhető, hogy ilyen szabályozás nem született. Olyannyira nem született, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a hasonló válságok bekövetkezése sem zárható ki.

Ha igazán komoly befolyása lett volna/lenne az EU-nak, akkor egy ilyen típusú szabályozás kialakításában talán már előbbre tartana a világ.

A szabályozási kérdés akkor válik igazán aktuálissá, amikor a válság előtti likviditás visszatér a nemzetközi pénzpiacra. Lehet, hogy erre még legalább egy évtizedig várni kell. Az ilyen típusú, kissé borús felvetés arra az igencsak megalapozottnak tűnő helyzetelemzésre épült, miszerint az adósságválság lassan oldódik. Tehát, ha az adósságot nem csupán államadósságként fogjuk fel, hanem cégek, önkormányzatok és állampolgárok eladósodásaként, akkor egy olyan időszakra kell számítanunk, ahol alacsony lesz az infláció, nem bővül dinamikusan a kereslet, és ezért hullámozóan, de összességében alacsony

marad a GDP növekedési üteme. Ez mindenekelőtt az eurózóna déli államaira vonatkozó előrejelzés, és természetesen az EU-28-on belül minden olyan államra is, ahol ez az eladósodás valamilyen formában jelen van.

Ez akár azt is jelentheti, hogy a nemzetközi pénzpiac nemzetközi szintű szabályozásának megteremtésére még van idő. A világgazdaság egészére nem jellemző ez az adósságválság. Ebből akár az is következhet, hogy a pénzpiaci tevékenység világgazdasági régióként eltérő lesz.

2014 VÁRHATÓ GAZDASÁGI ÉS EGYÉB PROBLÉMÁIRÓL AZ EU-BAN ÉS AZ EURÓZÖNÁBAN

Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy 2004 az elmúlt ötéves válság utáni első olyan év lesz, amelyben körvonalazódnak a fenntartható növekedés feltételei, akkor kérdésként merül fel, hogy ebben milyen helyet foglalhat el az EU és az eurózóna.

A táblázatban szereplő GDP-adatok alapján némi optimizmusra okot adó a 2014-es év, hiszen az eurózóna tagországai mindegyikében a GDP-változás pozitív előjelű. Természetesen olyan országokban, ahol több éve zsugorodik a GDP, ez a növekedés még - különösen, ha alacsony - a lakosság számára alig érzékelhető javulás csupán. Ha az eurózónát és az USA-t hasonlítjuk össze, akkor ismét csak a szokásos derül ki, hogy az USA növekedési potenciálja jóval magasabb az eurózónáénál, sőt az eurózóna valamennyi tagországáénál is.

Az államadósság mutatói 2014-re még nem tartalmazznak ilyen egyértelműen pozitív tendenciát. A tagországok egy részében a GDP növekedésének ellenére {az államadósságnál a GDP az osztó} nő az államadósság. öt olyan eurózónai tagország szerepel a táblában, ahol a GDP-ben mért államadósság száz százalék fölött van. Különösen kiugró a görög mutató. A fejlettségi heterogenitás élesen megmutatkozik ezekben a mutatókban. Különös figyelmet érdemel az államadósság-mutatók alapján a francia mutató. Miközben magas és nő

2. táblázat

2014-es kitekintés (GDP, államadósság, munkanélküliség)

	GDP (96)	Államadósság (%)	Munkanélküliség

	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Németország	0,4	1,7	79,6	77,1	5,4	53
Franciaország	0,2	0,9	93,5	953	11,0	11,2
Hollandia	-1,1	0,2	74,8	76,4	7,0	8,0
Finnország	-1,3	0,6	58,4	61,0	8,2	8,3
Ausztria	0,4	1,6	743	74,5	5,1	5,0
Belgium	0,2	U	100,4	101,3	8,6	8,7
Olaszország	-1,8	0,7	133,0	134,0	12,2	12,4
Írország	0,2	1,7	124,4	120,8	133	12,3
Görögország	-43	0,6	176,2	175,9	27,0	26,0
Spanyolország	-13	0,5	94,8	99,9	26,6	26,4
Portugália	-1,6	0,8	127,8	126,7	17,4	17,7
Eurózóna	-0,4	1,1	95,5	95,9	12,2	12,2

USA	2,0	2,6	L04,7	105,2	6,9	63

Forrás: European Economic Forecast, Autumn 2013. XI. 03)

a GDP-ben mért államadósság Franciaországban, a gazdasági növekedés meglehetősen alacsony.

Ha az eurózóna államadósság-adatait hasonlítjuk az USA mutatóihoz, akkor - ahogy általában a közpénzügyi mutatóknál - az eurózóna jobban áll. Érdekes, hogy a közpénzügyi helyzet átlagmutatói rendszeresen kedvezőbb értéket mutatnak az eurózónában, mint az USA-ban, a reálgazdasági mutatók (GDP, beruházások, munkanélküliség) rendre jobbak az USA-ban. Ebben a különbségben szerepet játszik az is, hogy az eurózóna déli tagállamai reálgazdasági teljesítmé-

nye valamennyi mutatót tekintve rossz, és ebben a válságban még rossz-szabbbá vált.

Az államadósság mutatói lassú kilábalást valószínűsítenek. Ahhoz, hogy évről évre csökkenő államadósság alakuljon ki azokban az eurózónai tagországokban, ahol száz százalék feletti a mutató, olyan dinamikus és fenntartható növekedésre lenne szükség, aminek a lehetősége ma még egyáltalán nem látszik.

Az EU-Bizottság illetékes biztosainak nyilatkozatai egyre nagyobb aggodalmat tükröznek az eurózóna és az EU tagországainak munkanélküliségi mutatói láttán. A legtöbb tagországban a válság folyamán megnőtt a munkanélküliség, és ahogy a 2014-es adatok mutatják, a legtöbb országban magas szinten stabilizálódni látszik. Vannak olyan tagországok, ahol a munkanélküliségi ráta 2014-ben magasabb, mint az előző évben. Két tagországban van húsz százalék fölött a mutató, és háromban tíz százalék fölött. Az eurózóna átlaga 12 százalékot alig meghaladó mértékű, a vizsgált két évben nem változik. A munkanélküliség mértéke az USA-ban sem alacsony, de a prognózis szerint 2014-re kicsit mérséklődik. Az eurózónához mérten viszont alacsonynak tűnik, hiszen alig több mint annak a fele.

2014 végén fog kiderülni az egész évre vonatkozó GDP-növekedés. Ennek az adatnak a birtokában különösen érdekes lesz, hogy Európa hogyan teljesít az

USA-hoz képest, és az is, hogy mekkora különbségek lesznek az eurózóna északi és déli tagállamai között. Ha Németország gazdasági teljesítménye kiugróan jobb lesz, mint a déli tagállamoké, akkor pusztán ez a helyzet kiéleződő vitákat hozhat már 2014-ben is.

2014 a választások éve az EU-ban. Az Európai Parlamentbe is új képviselőket választunk, és a Bizottság biztosi testületé is átalakul. A válság eredményeként az EU tagországaiban jobb- és baloldalon egyaránt jelentősen megnőtt az eurószkeptikusok száma és a választókon belüli aránya is. Az 1970-es évek óta a döntéshozatalban fokozatosan megnőtt az EP súlya. Ha az eurószkeptikusok száma az EP-képviselők között is drasztikusan megnő, ez a döntéshozatalban komoly feszültségeket eredményezhet. Különösen, ha arra gondolunk, hogy az eurózóna belső mélyülése napirendre került, és bizonyos területeken (például bankunió) napirenden is maradt. Ha a döntéshozatal egyik társintézményében jelentősen megnő az eurószkeptikusok száma, akkor az EU, illetve az eurózóna mélyülése lekerülhet mindenféle szempontból a napirendről.

Ennek a hosszú válságnak a lecsengése után számos rendezendő kérdés marad a világgazdaságban. 2014 márciusában G20 találkozóra is sort kerítenek majd. Ha az EU-ban a döntéshozatal szintjén érvényre jutnak az alapvető integrációs kérdésekben eltérő nemzeti vélt vagy valós érdekek, akkor nemzetközi szinten az EU egyre kisebb érdekérvényesítő képességgel fog rendelkezni.

A több mint fél évszázados európai integrációs folyamatban voltak megtorpanási időszakok. De az éppen a megtorpanás időszakában elért integrációs szintet nem kérdőjelezték meg. Az európai integráció eddigi talán legnagyobb integrációs sikere az egységes belső piac. A tagországi érdek-összeütközések ezen a területen is megjelentek. Több mint két évtizede létezik a belső piac, de az ún. négy szabadság (munkaerő, tőke, áru, szolgáltatás) érvényesülése nem teljes. Magát ezt a liberalizációt egy végtelen folyamatként foghatjuk fel. Ebben az értelemben megtorpanni látszik főleg a nagy ellátórendszerek területén a liberalizáció.

A II. világháború utáni világgazdasági recessziók tapasztalatai alapján az esetek túlnyomó részében a gazdasági fellendülés jelentős technikai és technológiai fejlődéssel kötődött össze. Valószínű ennek a válságnak a végén is hasonló változásokra számíthatunk. Az EU és az eurózóna világgazdasági érdekérvényesítő képességét végül is az fogja meghatározni, hogy a kutatás-fejlesztés és innováció területén milyen szerepet tölt majd be.

Ezzel összefüggésben az is alkuerőt befolyásoló kérdés lesz, hogy a fejlettségi heterogenitással mi történik a további években. Pusztán a lehetséges bővülés eredményeként a fejlettségi heterogenitás nőni fog. Az EU így többsebességes integráció, és az is marad, sőt még karakterisztikusabbá válhat ez a sajátossága. Az eurózóna a monetáris integráció okán akár mélyebb együttműködés felé is haladhatna. Önmagában az eurózóna mélyülése akár az egész EU alkuerejét növelhetné. Az eurózónán belül is jelentős fejlettségi különbségek vannak, döntően az északi és déli tagállamok között. Ezt a különbséget pedig a mostani hosszú válság elmélyítette, Ezért az egész integrációs jövő alig prognosztizálhatóvá vált. A többféle lehetséges scenárió között hosszabb távon megnő az erodeálódás veszélye. Egy ilyen folyamat kibontakozásával az egész kontinens alkuereje romlani fog.

A 2014-ben elkezdődő növekedés, amennyiben folytatódik, középtávon már karakterisztikusabb válaszok megfogalmazására ad lehetőséget az EU és az eurózóna mélyülését, differenciálódását vagy ero-deálódását illetően.

1

Az SNP szabályai alapján olyan rendszer működött, amelynek a segítségével az Európai Bizottság ellenőrizni tudta az éves költségvetés hiányának az alakulását. Bizonyos eszközök is rendelkezésére álltak arra, hogy a kívánt (a GDP három %-a) keretek közé terelje a költségvetés egyenlegét. Bizonyos büntetések alkalmazására is lehetőséget adott a jogszabály. Ezzel azonban a Bizottság soha nem élt.

2

Rác/. Margit: Az eurózóna adósságválságának szabályozása és nyitott kérdései. 10-11. Európai Tükör, 2012. 2. 5-24.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bergmann, Knut: Kein Klassenkampf, bitte. 1WD, 2012. 39. 3.

Berlin fordert neuen EU-Vertrag. Der Spiegel, 2012. 35. Nr. 17.

Blum, Ulrich-Pies, Ingo-Siebeking, Nikolaus: Die europäische Tragödie: Ein politisches Ordnungsproblem. Wirtschaftsdienst, 2012. Jg. 92. 10. 667-672.

Blutman László: Az európai Unió joga a gyakorlatban. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, 2010. 720 p.

Böcking, David: Europa schont die Zockerbanken. Der Spiegel, 2014. január 29.

DB Aktuelle Themen - Ausblick Deutschland. 2014. január.

DB EU-Monitor - EU-Skeptiker im Aufwind? 2014. január,

DB Globaler Ausblick (2010), (2012). (2013) wnvw.db.research.de

Dalton, Matthew von: Wie Europa seinen Schuldenberg loswerden könnte. Der Spiegel, 2014. január 4.

Dyck, Ferdinand-Hesse, Margin-Jung, Alexander; Kake Enteignung. Der Spiegel, 2012.41. 75-80.

Dohmen, Frank-Fröhlingsdorf, Laura-Jung, Alexander-Neubacher, Alexander: Merkels Blackout. Der Spiegel, 2012. 41. 24-29.

EU-Bankenunion: Besser gründlich als schnell! EU-Monitor; Europäische Integration, 2012. 30 August. 1-14.

EU-„Six-Pack“ zur wirtschaftspolitischen Steuerung tritt in Kraft. 2011. december 12. MEMO/11/898, <http://www.europa.eu.int>

Az Európai Unió alapszerződése. Budapest, KJK Kerszöv, 2000.367 p.

European Economic Forecast, Autumn, 2013 ősz.

EZB - Monatsbericht (2012) szeptember, (2013) október.

Fiskalischer Ausblick für den Euroraum 2012-13. Research Briefing: Konjunktur, 2012. 20. April. 1-9.

A görögökre vár a trojka. Bruxinfo, 2012. november 5.

Hayer, Julia Amalia: „Durch und durch verdorben”. Der Spiegel, 2012. 42.100-102.

Heinen, Nicolaus: Gold- und Devisenreserven: Für Schuldentilgungsfonds nicht ausreichend. DB Aktueller Kommentar, 2012.27 Juni. 2.

Heinen, Nicolaus-Zipfel, Frank: „Deutschlandbonds” „Hispanobonos”: Was steckt hinter nationalen Gemeinschaftsanleihen? DB Aktueller Kommentar, 2012.15. Mai. 4.

Homburg, Stefan: Der neue Kurs der Europäischen Zentralbank. Wirtschaftsdienst, 2012. Jg. 92.10. 673-677.

Horváth Zoltán-Ódor Bálint: Az Európai Unió szerződéses reformja - Az Unió Lisszabon után. Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, 2008. 763 p.

Kaiser, Stefan: Wie sich Banken künftig selber retten sollen. Der Spiegel, 2013. december.

Kleinere EWU-Länder: Anzeichen für „Lastenausgleich” mit den Peripherieländern. DB Globaler Ausblick, 2012. Oktober. 51.

Pauly, Christoph-Schult, Christoph: Politische Weichspüler Der Spiegel, 2012.41. 36.

Pitzke, Marc Von: Obamas verlorener Kampf gegen die Wall Street. Der Spiegel, 2012. november.

Politische Konsequenzen der Finanz- und Staatsschuldenkrise. DB Research Research Briefing, 2012. október 22.

Rácz Margit: Az eurózóna adósságválsága és kezelésének szabályozása. Világgazdasági jelentés. Budapest, MTA KRTK VI, 2012.12.

Rácz Margit: Az eurózóna adósságválságának szabályozása és nyitott kérdései. Európai Tükör, 2012. 2. 5-24.

Der Ruhestörer. Der Spiegel, 2012.35. Nr. 66-69.

Schildbach, Jan-Mann, Samuel: Staatsschulden: Besser zu Hause oder in der Ferne? DB Aktueller Kommentar, 2012.23. August. 3.

Schuldenbremsen für Euroland: Ein Fortschrittsbericht. DB Research Briefing, 2012. Nov. 1.

Sneider, Stefan: Weltwirtschaftlicher Ausblick: Gegenwind verstärkt sich. DB Aktueller Kommentar, 2012. 12. Juli, 2,

Troika streitet über Griechenland-Bericht. Der Spiegel, 2012. 42.11. Zähres, Meta: EU-Kommission gibt Reform des OTC-Derivatemarktes den letzten Schliff. DB Aktueller Kommentar, 2012. Mai, 3. 3.

Vertrag zur Einrichtung des ESM. 2011. 25. März. 62.

<http://www.european-council.europa.eu/media/582866/02-tesm2.>

del2.pdf

http://ec.europa.eu/economy_fmance/articles/governance/2012-03-

14_six_pack_en.htm

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:091:0001:01:HU:HTML>

http://www.europarl.europa.eu/webnp/webdav/site/myj_ahiasite/

<http://www.fboschi.eu/public/art.%20136%20ESM%20fiscal%20compact%20>

ratprocess.pdf

http://en.wikipedia.org/wiki/European_Stability_Mechanism

A KÖTET SZERZŐI

Aczél Endre: újságíró, televíziós főszerkesztő és műsorvezető

Fischer Ferenc: a Pécsi Tudományegyetem intézetigazgató egyetemi tanára, az MTA doktora

Frank Tibor: az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, az MTA 1. tagja

Kőbányai János: író, szociográfus, a Múlt és Jövő főszerkesztője

Mellár Tamás: a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára, az MTA doktora

Ormos Mária: a Pécsi Tudományegyetem

proféssor emeritusa, az MTA r. tagja

RÁcz Margit : az MTA Világgazdasági Intézetének tudományos főmunkatársa, kandidátus

Rostoványi Zsolt: a Budapesti Corvinus Egyetem

egyetemi tanára és rektora, az MTA doktora

Sz. Bíró Zoltán: az MTA BTI< Történettudományi Intézetének tudományos főmunkalársa

Z. Karvalics László: a Szegedi Tudományegyetem

egyetemi docense, kandidátusw